بلاغت عثمانیه

مکتب حقوق طلبه‌سنه تقریر اولنان درسلرك خلاصه‌سیدر

اثر خامهٔ احمد جودت

ممثلی: کتابجی آراکل

دردنجی طبع

معارف نظارت جلیله‌سنك رخصتیله طبع اولنمشدر
رخصتنامه نومروسی (۹۲۵)

استانبول

نشان برپریان مطبعه‌سی — اسکی ضبطیه جاده‌سنده نومرو ٦١

١٣١٠

بلاغت عثمانیه

احمد جودت

مکتب حقوق طلبه‌سنه تقریر اولنان درسلرك خلاصه‌سیدر

بلاغت عثمانيه

مكتب حقوق طلبه‌سنه تقرير اولنان درسلرك خلاصه‌سيدر

اثر خامهٔ احمد جودت

ممثلی: كتابجی آراكل

دردنجی طبع

معارف نظارت جليله‌سنك رخصتيله طبع اولنمشدر
رخصتنامه نومروسی (۹۲۵)

استانبول

نشان بربريان مطبعه‌سی — اسكی ضبطيه جاده‌سنده نومرو ٦١

۱۳۱۰

اخطار مهم

اجزای کلامی تفریق وَطوراق محللریله درجه‌لرینی تعیین ایچون السنهٔ سائره‌ده ..و درت اشارت استعمال اولونور. بری: (،) درکه «ویرگول»، ایکنجیسی: (؛) درکه «پوآن ویرگول»، اوچنجیسی: (:) درکه «دوپوآن»، دردنجیسی: (.) درکه «پوآن» ناملریله معروفدر. بواشارتلر، لسان عثمانی ایچون دخی قبول ..لونوب اکثر آثار جدیده‌ده استعمال ایدلمکده‌در.

بو اشارتلره، خدمتلرینه وَمقام استعماللرینه گوره بعض ارباب قلم طرفندن سائر بعض مناسب اسملرده ویرلمش ایسه‌ده بز بوراده اکثر محررلرمزله حروفات ..وکه‌جیلری، کتابجیلر، سرتبلر وَمطبعه‌لرك سائر عمله‌لرنجه اڭ زیاده مستعمل وَمعروف اولان اسملری استعمال ایتدك.

«ویرگول» ایله «دوپوآن»ڭ طوراق درجه‌لری پك جزئی یعنی برگوزآچوب ..اپایه‌جق قدردر. «پوآن ویرگول»ڭ طوراغی دها زیاده‌جه‌در. «پوآن»ڭكی ..ه بوندن زیاده‌جه در. آنجق لسان عثمانیـده اویله بر طوراق وَتفریق محلی ..ها واردرکه بونلرك هیچ بری او خدمتی ادا ایده‌مز. اوگبی محللر، یا ویرگول ایله گچشدیرلمکده، یاخود بتون بتون اشارتسز براقلمقده‌در. بوایسه زیرده ایراد اولنان مثاللردن مستبان اوله‌جغی وجه ایله اوقویانك ذهننی تشویش، معنانی اخلال، طوراق حقنی قسماً وَیا کاملاً غائب ایتمك گبی محذورلردن خالی دگلدر. بناءً علیه اوگبی محللر ایچون آیری براشارتك لزومی حس ایدلمشدر.

واقعا او یولده عباره‌لرك سیاق وسباقندن درحال معنایه انتقال ایده‌بیلن ارباب وقوف، بونك لزومندن مستغنی اوله‌بیلیرلر؛ لکن اوقومغه وَمعنی چیقارمغه یکی باشلایان اطفال عثمانیه وَسائر مبتدیلر ایچون حال بتون بتون باشقه‌در. آنلر، درست اوقومق، طوراق محللرینی طانیمق ایچون یاردیمه، واسطه‌یه محتاجدرلر. ایشته اوگبی محللر ایچون آیری بر اشارتك احداثنه اڭ زیاده بزی سوق ایدن سبب، بوخصوص اولمشدر.

بو بابده معلمین وَمحررین کرامزدن چوغنـك رأیلرینه دخی مراجعتمزده بوفکرمز تصویب بیورلمشدر. احداث اولونان اشارت ایسه «پوآنته ویرگول»ڭ عکسی دیمك اولان شو(⸵) شکلدن عبارتدر. بونك نقطه‌سی بالعکس اوستنده اولماسنه گوره اسمی‌ده «ویرگول پوآن» تسمیه‌سی مناسب گورلمشدر.

بونك طوراق درجه‌سی ایسه صانکه «پوان ویرگول» قدردر. بواشارت،

تعمیم ایدنجه‌یه قدر وساطت عاجزی ایله نشر ایدیله‌جك آثارده استعمال اولونه‌جغی گبی اِشبو مخطره‌ده او اثرلرك باشلرنده بولونه‌جقدر .

مثال : انسان، کامل، فاضل، عاقل، منصف، خیرخواه اولمالیدر .

بومثالده «انسان» لفظی « مبتدا » وَ«مُسْنَدٌ اِلَیْه» در . «کامل» ، «فاضل» وَ سائر صفتلرده « خبر » وَ« مُسْنَدْ » درلر . بوراده مذکور اشارتك یرینه « ویرگول » قونولسه ، هم « مسند الیه » ایله « مسند » بربرینه قارشمش اولور، هم‌ده طوراق حتی قسماً غائب ایدلمش بولونور. اشارتسز گچیلسه، اوحالده‌ده «کامل» لفظی، «انسان» لفظنك صفتی ظن اولونه‌رق «انسانِ کامل» اوقونمق وَبناءً علیه «کامل انسان» آڭلاشلمق احتمالی واردر .

مثال دیگر : جناب حق، سبزه‌لری، میوه‌لری، مباح حیواناتی وَهرنوع ارزاقی انسانه نفقه اولمق اوزره خلق بیورمشدر .

بومثالده‌ده «جناب حق» تعبیرینك اوگنده‌کی یکّی اشارتك یرینه «ویرگول» قونولسه، گرچه ذهنی چوقلق تشویش وَمعنایی اخلال ایتمز. لکن طوراق حتی قسماً غائب ایدلمش اولور . اشارتسز براقلسه هم طوراق حتی کاملاً غائب ایدلمش اولور . هم‌ده «جناب حق» تعبیریله «سبزه‌لری» لفظی بربرینك مضاف وَمضاف الیهی ظن اولونه‌رق اویولده آڭلاشیلق احتمالی واردر .

« خلقت عالم نه‌در ؟ » سؤالنك جوابی اولان شو آتیده‌کی مثالده دخی مذکور اشارتك درجهٔ لزومی دها زیاده گوروله‌جکدر :

جناب حقك، یری، گوگی، انسانلری، حیوانلری، اوتلری، آغاجلری، الحاصل عالمده گورولن وَگوروله‌مه‌ین سائر شیلری یوقدن وار ایتمه‌سیدر .

بومثالده جملهٔ اصلیه‌نك برقسمی اولان «جناب حقك» اوگنه ویرگول اشارتی قونولسه متممات جمله‌دن بری بولونان «یری» لفظیله سائر متممات آره‌سنده‌کی ارتباط بوزولور، جملهٔ اصلیه‌یه قاریشیر. بوندن باشقه طوراق درجه‌سی‌ده حقیله ادا ایدلمش اولماز. اشارتسز براقیلسه، اوحالده‌ده «جناب حقك یری» تعبیرندن ایلك اوگجه اضافت معناسی ذهنه تبادر ایدر .

کتابجی آرا کل

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

طوائف متمدّنه، كندو اسانلرينك قواعدينى جمع ايله بر فنّ مخصوص اولەرق تدوين ايده كلمشلردر. بوكا الك زياده اعتبار ايدن، عربلردر. چونكه اساس ديانت اسلاميه اولان، وفصاحت وبلاغتك طبقۀ قصواسنده اولمغله معجزات باهرەدن بولنان [قرآن كريم]، لسان عذب البيان عربى اوزره نازل اولديغندن آنك قواعدينى خللدن وقايه، بر خدمت دينيه اولمغله علماى عربيه بوكا فوق العاده اعتنا ايتمشلر ايدى.

لسانمزك بر باشلوجه مأخذى، لسان عربى اولديغنه مبنى بوراده آنك قواعدندن بر آز بحث ايتمك لازمكليور.

علماى عربيه، لسان عربينك قواعدينى جمع ايدرك «علم

نحوی» تدوین ایتمشلر ایدی که «کلمه‌نك احوالندن بحث ایدن بر علم» دیمکدر. صکره علمای متأخّرین، بونی ایکی فنه تقسیم ایدوب برینه: «علم صرف»، دیکرینه: «علم نحو» تسمیه ایتدیلر.

علم صرف، ذات کلمه‌نك احوالندن بحث ایدن بر فندر.

علم نحو، کلمه‌لرك حین ترکیبنده عارض اولان احوالندن بحث ایدن بر فندر.

بو ایکی فن ایله کلامك اصل معنایی افاده‌سی کیفیتی بیلنور؛ ایکیسی دخی بر مقصده خدمت ایتدیکی جهتله حقیقت حالده برعلم دیمك اولور.

بعضیلر، مسائل اشتقاقی دخی برفنّ مستقل اعتبار ایتمشلردر؛ لکن اکثری، آنی فنّ صرفده داخل قیلمشلردر.

لسان فارسینك قواعدی قلیل وَمضبوط اولوب جمله‌سی برفن اوله‌رق تدوین اولنمشدر.

لسان عثمانینك قواعدی، قواعد فارسیّه‌یه نسبتله دها زیاده‌در. بعض قواعد فارسیّه‌یی استعمال ایله برابر، بر

چوق قواعد عربیه‌یه دخی رعایته مجبورز. وَ لسان عثما-
نینك صیغ تصریفیه‌سی، هر لساندن اوسع وَ مکملدر.
بو جهتله مسائل صرفیه‌سی، خیلیجه واسعدر؛
فقط مسائل نحویه‌سی، لسان عربینك نحوی قدر کثیر
وَواسع دکلدر. بو جهتله صرف ونحوینی تفریقه حاجت
یوقدر. بناءً علیه بز دخی لسان عثمانینك قواعد صرفیه
وَنحویه‌سنی جمع ایله، برفن اولمق اوزره برلشدیروب
«قواعد عثمانیه» نام کتابی تدوین ایتمشیدك، که لسان عثمانینك
قواعدی حقنده الك ابتدا یازلمش اولان کتاب اودر.
بعده آنی اختصار ایله «مدخل قواعد» نام رساله‌یی
وَصکره آنی تلخیص ایله «قواعد ترکیه» نام رساله‌جکی
تألیف ایلدك.

بو نلری تدرّس وَتعلم ایدنلر، لسان عثمانی اوزره اصل
معنایی طوغریجه سویلیوب یازمغه مقتدر اولورلر؛ اما
فصیحانه وَبلیغانه افادهٔ مرام ایده بیلمك ایچون «علم
بلاغت»ی بیلمك لازمکلور.

قواعد عثمانیه‌نك آخرنده بلاغت عثمانیه‌نك تدوين وتأليفى وعد اولنمشيكن حال وزمان، بو وعدك انجازينه مساعد اولمدى.

بعده معارف عموميه ناظرى ايكن، مكاتب عموميه وخصوصيه‌نك درس جدوللرينى ترتيب ايچون تشكيل ايلديكم قومسيون طرفندن تأليفى عهده‌مزه تحميل وتكليف اولنان كتابلردن برى ده لسان عثمانى‌يه مخصوص اولمق اوزره بر «فن بلاغت» كتابنك تأليفى ايدى. بو كتابلردن بعضيلرينك تأليفنه موفق اولديغم حالده اشبو «بلاغت» كتابنك تدوين وتأليفنه موفق اوله‌مدم.

مكر قوه‌دن فعله كله‌جك برچوق نوادر آثار ايله برابر، بو دخى اريكه پيراى خلافت وجهانبانى پادشاه حقايق آكتناه بى مدانى «سلطان عبد الحميد خان ثانى» افنديمز حضرتلرينك عصر محاسن حصر همايونلرينه مرهون ايمش. ايشته شمدى اول وعدك انجازينه ابتدار اولنمشدر.

علماى عربيه، بلاغت ايچون ايكى فن ياپمشلردر. برى:

«علم معانی»در، که آنکله کلامك مقتضای حاله کیفیت تطبیقی بیلنور. ایکنجیسی: «علم بیان»در که ادای مرامك طرق مختلفه‌سنی بیلدیرر. یعنی: تشبیه، مجاز وَکنایه‌دن بحث ایدر.

سجع وَجناس کبی کلام بلیغه زینت ویرن برطاقم وجوه تحسین کلام واردر که آنلره‌ده: «صنایع بدیعیه» دنیلور. آنلری تعریف ایچون دخی علم بلاغته ذیل اولمق اوزره بر فن یاپوب «علم بدیع» تسمیه ایتمشلردر.

ادبای عربیه‌دن بعضیلری، بواوچ فنك مجموعنی: «علم بیان» تسمیه ایدوب بعضیلری دخی اوّلکنه «علم معانی»، دیکر ایکیسنه. یعنی: بیان ایله بدیعه «علم بیان» وَاوچنه بردن «علم بدیع» دیمشلردر. بعضیلر دخی معانی ایله بیانه «علم بلاغت» دیرلر.

بز، اوچنی برعلم اعتبار ایدرك «علم بلاغت» تسمیه ایلدك. اول اعتباره کوره شمدی بوعلمی تعریف ایده‌لم.

«علم بلاغت»، کلامك مزایاسنی بیلدیرن برفندر.

کلامك مزایاسی، مقتضای حاله تطبیق وَتشبیه ومجاز وَکنایه‌لرینك حقیله اداسی وَ«صنایع بدیعیه» ایله تزیینی خصوصلریدر.

لسان عثمانی اوزره اشبو علم بلاغتی بیان ایچون بو رساله‌یی بر مقدّمه ایله اوچ بابه تقسیم وَبعنه تعالی باب اوّلده: «فن معانی»یی، باب ثانیده: «فن بیان»ی وَباب ثالثده: «فن بدیع»ی بیان ایده‌جکز.

بوده معلوم اولسون که علوم عربیه، اون ایکی فن اولوب بونلره «علوم ادبیه» دخی دنیلور. بونلرك سکزی، «اصول». دردی «فروع» در.

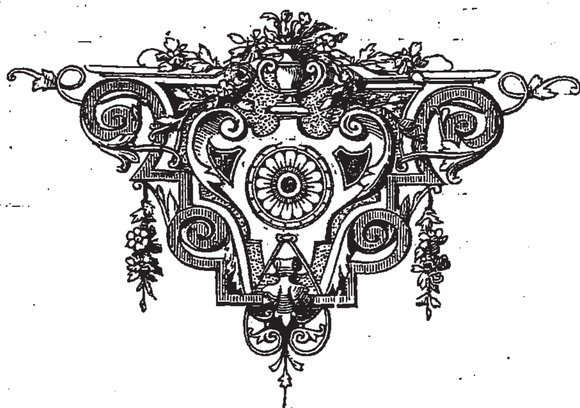
اصول ثمانیه: لغت، صرف، اشتقاق، نحو، معانی بیان، عروض وَقافیه فنلریدر. فروع اربعه: انشا فروض، شعر، محاضرات وَخط یعنی: املا فنلریدر. بونلرك تفاصیلی، «بیان العنوان» نام رساله‌مزده اولمغله اورایه مراجعت اولنه.

قواعد عثمانیه‌ده، لسانمزك: مسائل صرف، اشتقاق،

نحو؛ وَاصول املاسی منـدرج اولمغله، اصول ثمانیه‌دن، اوچنی وَفروع اربعه‌دن برینی حاویدر.

دردست تدوین اولان «علم بلاغت» دخی معانی وَبیان فنلرینی مشتمل اوله‌جغی وجهله بو ایکی فنده: «فنون اثنی عشر»دن، آلتیسی مندمج اوله‌جق دیمکدر.

من الله التوفیق وَعلیه التکلان

فصاحت، الفاظك تلفّظ وَاستماعی طاتلو، معناسی ظاهر، یعنی: تلفّظ اولنور ایکن معناسی ذهنه متبادر اولمقدر. بونك علامتی دخی الفاظك قواعد لسانه موافق وَالسنهٔ ادباده کثیرالاستعمال اولمسیدر.

چونکه اهل لسان اولان ادبا، لسانی اینجه الکدن کچوروب او مثللو الفاظی تحرّی وَانتخاب ایدرلر. لسانه ثقیل، قولاغه کریه کلان وَمعناسنی آکلامق ایچون لغت کتابنه وَفکر ایله ذهنك اتعابنه محتاج اولان الفاظك استعمالندن اجتناب ایدرلر. «کلامك احسنی اودرکه عوام آنك معناسنی آکلار؛ خواص دخی فضل ومزیتنی تقدیر ایلر» دیرلر.

بلاغت ــ سوزك فصیح اولمق شرطیله ــ مقتضای حاله مطابق اولمسیدر.

فصاحت ایله، کلمه وَکلام وَ متکلّم متصف اولور. بلاغت ایله یالکز کلام وَمتکلّم متّصف اولور. بونلرك ماهیتلرینی کرکی کبی ایضاح ایچون هربرینی بشقه بشقه تعریف ایده‌لم:

کلمه‌نك فصاحتی، کلمه‌نك تنافر حروفدن، غرابتدن وَقیاسه مخالفتدن سالم اولمسیدر.

تنافر حروف، کلمه‌نك لسان اوزره ثقلتنی وَ تلفظك عسرتی ایجاب ایدن بر کیفیتدر، که حس وَ ذوق ایله بیلنور. «مرتفع» معناسنه «مستشزر» وَ ایستاتستیق کلمه‌لری، «ایشسز، کوجسز» لفظلری کبی.

غرابت، کلمه‌نك وحشی اولمسی، یعنی: مأنوس الاستعمال وَ ظاهر المعنی اولمامسیدر.

مثلا: «آتش» لفظی، میانه‌مزده زبانزد اولمشدر. عربیسی اولان «نار» لفظی دخی مستعملدر. اما اصل ترکجه‌سی اولان «اود» لفظی مهجور اولمغله آنده غرابت واردر. شمدی استانبولده «اود» دینلسه اکثر ناس آکلاماز.

کذلك لسان عربیده: «اجتناب» وَ «تجنب» برمعنایه کلور ایسه‌ده لسانمزده «اجتناب» لفظی، مأنوس الاستعمال اولوب «تجنب» لفظی زبانزد دکلدر.

کذلك آیینه‌نك اصل ترکیسی اولان «کوزکی» لفظی، مهجوردر. عربجه: آیینه‌یه «مرآت» وَ «سجنجل» دنیلور. لسانمزده ایسه «مرآت» لفظی مستعملدر. «سجنجل» لفظی ایسه لغات غریبه‌دندر.

﴿لا اله الا الله﴾ عبارهٔ شریفه‌سنك اصل ترکجه‌سی: «یوقدر طاپه‌جق چالابدر آنجق» عباره‌سیدر. ترکجه «چالاب» لفظهٔ جلاله‌نك ترکجه‌سیدر؛ لکن شمدی لسانمزده مستعمل دکلدر.

قیاسه مخالفت، کلمه‌نك قواعد عثمانیه‌یه وَ اهل لسانك استعماله مخالف اولمسیدر.

«کلدك» یرنده: «کلدق»، «یازدق» یرنده: «یازدك»، «ادبسزلك»

یرنده: «ادبسزلق»، «اویغونسزلق» یرنده: «اویغونسزلك»، «بندهلك» یرنده: «بندهکیت»، «یازهماز» یرنده: «یازهبیلمز» «تحریرات وارده» یرنده: «تحریرات موروده»، «اهالیٔ ساکنه» یرنده: «اهالیٔ مسکونه»، «مطبوعات موقوته» یرنده: «مطبوعات موقته» دینلمك کبی که «برّ الشّام» یرنده: غلط اولهرق «بریة الشام» یازمغه باشلاندیغی اثناده بویله بر چوق غلطلر، اوراق رسمیهده کورلمکه باشلامشدر.

«منضم اولدی» دنیلهجك یرده: «انضمام ایتدی»، «منقضی اولدی» دنیلهجك یرده: «انقضا ایتدی» دینلمك دخی بو قبیلدندر؛ چونکه انفعال بابی، دائما لزوم وَمطاوعت ایچوندر. بناءً علیه «اولمق» مادهسیله ترکّب ایدر. «ایتمك»، «ایلمك»، «قیلمق»، مادهلریله ترکّب ایتمز. مگرکه مجازاً بر بشقه معناده مستعمل اوله. نته‌کم: «انکسار» لفظی، بدعا معناسنده مستعمل اولدیغی حالده، «انکسار ایتدی» دینلور. اما قیرلمق معناسنه اولدیغی حالده «منکسر اولدی» دنیلور. «انکسار ایتدی» دینلمز.

کلامك فصاحتی، اجزاسی اولان کلمهلر فصیح اولمغله برابر تنافر کلماتدن، ضعف تألیفدن وَتعقیددن سالم اولمسیدر.

تنافر کلمات، بعض کلماتك اتصالاتندن لسانه ثقلت کلمکدر. مثلا: «چوق کاسهلیسلر آنك نان خوار خوان نعمتیدر» عبارهسندهکی کلمهلر هپ لسانمزده مأنوس الاستعمال ایکن بر یره کلدکلرنده، زیاده تنافر حس اولنهیور.

«آشجی آشن پشمشی». عبارهسی، «اللی لیرا» ترکیبی، وَ:

میلن اول سرو روانك سوی اعیاره كوروب
الملش مشیاش زبان حال ایله ایهام صو

بیتنك مصراع ثانیسی دخی بوقبیلدندر. بومثللو تنافر الفاظ، بین‌الشعرا مذموم ایسه‌ده بعضاً هجو وَ تزییف مقامنده استعمال ایدر. نته‌كیم: [سروری]، بوبولده:

قاره قوری قاری آلدی نعمان

تاریخنی سویلمشدر.

علمای عربیه‌دن بعضیلری، كلامك فصاحتنده علی‌الاطلاق تتابع اضافاتدن سالم اولمسنی شرط ایتمشلردر. بعضلری، «تتابع اضافات، اكثریا تنافری ایجاب ایله فصاحتی اخلال ایدر» دیمشلردر. لسانمزده تتابع اضافاتك فصاحتی مخل اولدیغی دركاردر.

تتابع اضافات، اوچدن زیاده كلمه‌لرك متوالیاً بر برینه مضاف قلنمسیدر. «فلانك قوناغنك قپوسنك كلیدی» كبی‌كه درت كلمه یكدیكره مضاف قلنه‌رق اوچ اضافت متوالی اولمغله، فصاحته خلل كلمشدر.

[فضولی]نك «حدیقة السعدا» ده:

ابكار انجم، تاب نظارهٔ مصائب خواتین حرامسرای نبوت، كتوره‌میوب پردهٔ حجابه كیردی.

عباره‌سنده: آلتی كلمه بربرینه مضاف قلنمغله، فصاحتدن دوشمشدر.

ضعف تألیف، كلامك تركیبی قواعد عثمانیه‌یه وَ بین‌الادبا مرعی اولان اصوله مغایر اولمقدر.

چونكه انسانك لسانی، قلبك ترجمانیدر. عرض وَ مرامنی افاده ایچون، مناسب كوردیكی عباره‌لری ذهننده نصل تصویر ایدرایسه،

الفاظى دخى اكا كوره تركيب وَترتيب ايلر. ايشته قواعد لسانه الفاظك بو وجهله تراكيبنى بيلديرر. ؛ قاعدةً تقديم اولنه‌جق كلمه‌لرك تأخيرى وَتأخير اولنه‌جق كلمه‌لرك تقديمى ايله كلامك سبكنه خلل كلور؛ زيرا الفاظك تركيبى، معانينك ترتيب ذهنيسنه مخالف دوشر. بوجهتله عباره، ركيك اولور. نته‌كيم: «بازاره كيتدم» دنيله‌جك يرده: «كيتدم بازاره» دينلمك كبى كه متعلقات فعلك تقديمى، قاعدهٔ لسانمز اقتضاسندن ايكن، بوراده مفعول‌اليه، تأخير اولنمشدر. [نهالستان تركيبى] ديباجه‌سنده‌كى: «خامهٔ حمامهٔ موزون ترانهٔ دلكش اواز معرفت پرداز» عباره‌سنده، مشبهك مشبه‌بهه مضاف قيلنمسى، قاعده‌يه مخالفدر؛ زيرا لسانمزده مشبه‌بهك مشبهه اضافتى شايع اولوب اما عكسى، معروف دكلدر. بناءً عليه بوعباره، فصاحتدن عاريدر. وَ اكر «حمامهٔ موزون ترانهٔ دلكش آواز خامهٔ معرفت پرداز» دنيلسه قاعدهٔ لسانه موافق اولور.

كذلك [شفيق‌نامه] نك «سلطان هفت اقليم زرين ديهيم آفتاب» عباره‌سى دخى ركيكدر؛ چونكه «زرين ديهيم» تركيبى، سلطانك صفتى اولديغى حالده، آره‌لرينه سلطانك مضاف‌اليهى كيرمشدر؛ حالبوكه «سلطان زرين ديهيم هفت اقليم اولان آفتاب» دينلسيدى، عباره ركاكتدن سالم اولوردى.

[ضيا پاشا] نك: «دلربالر بويله دامنكش دكلدى بزمدن * هركيجه عاشق آرارلر ماهرولر وارايدى» بيتنده «آرارلر» كلمه‌سى، ماهرولرك صفتى ايكن جمعلنمسى، قاعدهٔ لسان عثمانى‌يه مخالفدر.

«درميان ايتمك»، «در پيش ايتمك» يرنده: «درميان ايله»، «در پيش ايله» وَ «رخصت كامله» يرنده: «رخصت كامل» ديتلمك وَ «لاجل الفروخت» عباره‌سنده اولديغى كبى كلمهٔ فارسيه اوزرينه لام تعريف كتورمك دخى ضعف تأليف قبيلندندر.

[تصوير افكار] غزته‌سنك: «پرتو ذكا نوع بشرك باشنه قونمش «پرنورانى همادركه سايهٔ سعادتى تعميم ايده‌جك واسطه بولنماز؛ الّا كه «لزومى قدر نهال مطبوع الاندامى حكمنده اولان صحائف مطبوعه‌«نك وسعت وانتشاريدر. شهبال دكل او پر برات اقبالدركه قنغى ملته «مقارن اولسه رفته رفته ظلم جهالتك زنجير اسارتندن آزادينه «حجت اولور» مقاله‌سنده‌كى «اندام» كلمه‌سى، فارسى اولديغى حالده اوزرينه لام تعريف كتورلمسى، فصاحتى اخلال ايتمشدر. «آزادينه حجت اولور» تركيبى دخى «درميان ايله» قبيلندندر.

بروجه بالا متعلّقات فعلك تأثيرى سبك عباره‌يه خلل كتورمكله كلام منثورده جائز اولماز ايسه‌ده اشعارده جائز وَشايعدر.

چونكه شعراى روم اوزان فارسيه‌يى استعمال ايتدكلرى كبى قواعد فارسيه‌يه توفيقاً اشعارده فعلك فاعلى وَمتعلقاتى اوزرينه تقديمنى دخى تجويز ايتمشلردر. نته‌كيم:

شهد راحت كسب ايدر تدبير منزل ايليان
آلدى ارباب حكم بو عبرتى زنبوردن

بيتنك مصرع اوّلنده: «كسب ايدر» فعلنك فاعلى، تأخير وَمصرع ثانيسنده: «آلدى» فعلى، كنديى فاعلى وَمفعوللرى اوزرينه تقديم اولنمشدر.

۰ اشعار عثمانیه‌ده بومثللو تقدیم وتأخیرلر، کثیر وشایعدر؛ فقط موجب تعقید اولور ایسه نثرده جائز اولمدیغی کبی شعرده دخی تجویز اولنماز.

تعقید، ایکی قسمدر. بری: تعقید لفظیدر، که بروجه‌بالا عباره‌نك سبکنده واقع اولان خللدن ناشی کلامك معنای مراده دلالتی ظاهر اولمامقدر.

«سنی کوردکده پك زیاده ممنون اولیورم» دنیله‌جك یرده «پك زیاده سنی کوردکده ممنون اولیورم» دینلمك کبی، که «زیاده» لفظی، «ممنون اولیورم» فعلنك قیدی اولدیغی حالده آنك یاننده کتورلمیوبده متعلقی اولان «کوردکده» جمله‌سنك اوست طرفنه کچورلمکله کلام، معقد اولمشدر. و

— تلخ ایدر آدمك البته مذاق عیشنی
باده نوش ایله بوکون امله فکر فردا

بیتندن شاعرك مرادی، «باده نوش ایله بوکون امله فکر فرداکه فکر فردا آدمك مذاق عیشنی تلخ ایدر» دیمکدر. حالبوکه «تلخ ایدر» فعلی بیتك اوّلنده و«فکر فردا» ایله فعلندن صکره آخرنده بولنمغله کلامنده «تعقید لفظی» واردر.

فهیم افندینك:

شرابدر دیه‌رك صوندی باکه ساقی جام
حواس خمس ایله حس اولندی باده تمام

بیتی دخی بو قبیلدندر، که شراب ایچیلور ایکن طعم ورایحه‌سی طویلور. رنکی کورینور وقدح اله آلندقده صانکه حس لمس دخی

حصه‌دار ایدلمش اولور. یالکز حس سمع محروم قالور. ساقی «شرابدر» دیجك اودخی حصه‌سنی آلور. بوحالده باده، حواس خمسه ایله حس اولنمش اولور. لکن بومعنایی افاده ایچون «قدحی المه آلدم وَشرابی کوره‌رك وَ رایحه‌سنی طویه‌رق ایچدم» دیمك لازم کلور. یوخسه بوجمله‌لر هپ محذوف اولدیغی حالده یالکز «شرابدر دیه‌رك» سوزندن بومعنالره انتقالده صعوبت اولدیغندن کلامك معقّد اولدیغی درکاردر.

تعقید معنوی، بحسب اللّغه منفهم اولان معنادن، متکلمك مرادی اولان معنایه، یعنی: معنای حقیقیدن، معنای مجازی‌یه، یامعنای کنائی‌یه ذهن سامعك انتقالنده واقع اولان خللدن ناشی کلامك معنای مقصوده دلالتی ظاهر اولمامقدر.

درکه لطفکه کلمم زیرا
سنی هردم کوره بیلك دیلرم

بیتنده اولدیغی کبی‌که جانانك درکاهنه کلمك، اوراده بولنمامغی اقتضا ایتدیکنه مبنی، کلمکی نفیدن دائما اوراده بولنمق معناسی مراد اولنمشدر؛ یعنی: «سنك درکاهکدن آیرلمم؛ زیرا استرم که دائما سنی کوره بیله‌یم» دیمك اولور؛ لکن اورایه کلمکی نفی ایتمکدن اوراده بولنمامغی نفی ایتمك، یعنی: «دائما اوراده بولنمق» معناسنه انتقال ایتمك، پك بعیددر. کذلك:

المشکن وصلك اقرار ایله اسحاقه کرم
وارمی اول لطفی مجال انکاره الله عشقنه

بیتنده دخی وصلی اقراردن، آنی وعد ایتمك معناسی مراد اولنمشدر؛ چونکه بر حقی اقرار ایدن کیمسه، ضمناً آنك ایفاسنی وعد ایتمش

ديو ادّعا اولنه‌بيلور؛ لكن ذهنك بومعنايه انتقالنده صعوبت واردر؛ چونكه «اقرار» لفظی «گچمشده برحالك وقوعنی اعتراف» ديمك اولوب «آتيده ايفاسنی وعد» يرنده قوللانلماز. وَكذلك :

صباحه قالمه شمعز يوسف آسا اولمه دامنكش
بزم انكشتمزدن دستمز ای ماه كوتهدز

بيتندن شاعرك مرادی «بز عاجزز. بزدن بيهوده دامنكش اجتناب اولمه» ديمكدر. چونكه صباحه قارشو مومك اوست طرفی يانمش اولور وَ ديبی قيصه قالوركه شاعر آنی دسته وَ اول حالده اوزانان فتيلنی دخی انكشته تشبيه وَدستك قيصه‌لغنی عجزدن كنايه ايتمشدر؛ لكن بونده پك زياده تعقيد واردر. تنافر حروف وَكلماتك ذوق وَحس ايله بيلنور. غرابت ايسه علم لغته، قياسه مخالفت فن صرفه، ضعف تأليف ايله تعقيد لفظی فن نحوه عائددر. خارجده تعقيد معنوی قالوب آكا دخی علم بيان متكفّل اولور؛ چونكه تعقيد معنوی معانیٔ مجازيه وَكنايه‌ده بولنور. بونلر ايسه علم بيان ايله بيلنور. ×

متكلّمك فصاحتی برملكه دركه آنكله متكلّم كندو مقصدينی الفاظ فصيحه ايله افاده‌يه مقتدر اولور.

متكلّم فصيح ابتدا كلمات فصيحه‌يی تحرّی وَانتخاب ايلر. ثانياً هر كلمه‌يی مشاكل وَمناسبی اولان كلمه ايله مزج وتركيب ايدر؛ چونكه كلمه‌لر ذاتاً فصيح اولمديغی حالده حسن تركيب ايله كلامه فصاحت كلمز. متناسب اولميان كلمه‌لر ذاتاً فصيح اولسه‌لر بيله يان يانه كتورلدكلری تقديرده بربرندن متنافر اولورلر. بوايسه «تنافر كلمات»

دیمك اوله‌رق کلامك فصاحتنی اخلال ایدر وَکلمه‌لر نقدر متناسب اولورلر ایسه کلامك سلاستیٔ اوقدر زیاده اولور .

سلاستٔ کلامك لسان اوزره سهولت ایله جریان ایدیشیدر .

(بیت محرره)

بیور مجلس انسه ای مست ناز
نی و می مهیا کمان دلنواز

کبی .

مرحوم فهیم افندینك :

علی الصباح جهان خلقی کار وباره کیدر
بلاکشان محبتده کوی یاره کیدر

بیتی دخی سلیسدر؛ فقط «کوی یاره کیدر» عباره‌سنده ایکی یاء متحرکه بربرینه مقارن اولمسه دها سلیس اولوردی .

بعض ادبای عربیه‌نك بیانینه کوره، کلمات فصیحهٔ ایکی قسمه منقسمدر وَهر قسمك موقع مناسبی واردر .

قسم اولٔ «الفاظ جزله» یعنی: قالین وَ آغر لفظلردر. «جلادت»، «خطابت»، «قضا»، «اقتضا»، «تیغ غدر» کبی .

قسم ثانیٔ «الفاظ رقیقه» یعنی: لطیف، خوش، نازك وَ ملایم لفظلردر. «زلف سنبوی» «سروناز» «ماه سیما» کبی .

الفاظك قولاغه طوقونمسیٔ اشخاصك کوزه کورنمسی کبیدر . شویله‌که: الفاظ جزلهٔ وقور وَمهیب اشخاص کبی تخیّل قلنور. حرب وضرب وَتقریع وتهدید کبی مقامله یاقیشور. الفاظ رقیقهٔ مزاجی لطیف وَ مشربی ملایم اشخاص کبی تخیّل اولنور وَ تغزّل، تلطیف،

جلب مودّت وَاستعطافه دائر اولان کلاملره یاقیشور. بناءً علی ذلك، فصحادن بعضیلرینك الفاظی، سلاحلرینی طاقمش، حربه حاضرلنمش انسانه بکزر. بعضیلرینك الفاظی، کوزل کینمش، انواع حلی طاقمش نساء حسانه بکزر. اولکی صنفدن اولنلر، الفاظ جزله استعمالنه مألوف اولوب اویولده کسب ملکه وَسائره تفوّق وتقدّم ایدنلر دیمك اوله‌رق، متین قصیده‌لر سویلرلر؛ لکن غزل طرزنده کلاملری، اوقدر اعلی اولماز. صنف ثانیدن اولنلر، الفاظ رقیقه استعمالنه مأنوس اولوب اویولده کسب ملکه وَتقدّم ایدنلر دیمك اوله‌رق، لطیف غزللر سویلرلر؛ لکن متانتجه کلاملری، اول مرتبه اعلی اولماز.

قرآن کریم ایسه ایکی یولده دخی فصحایی عاجز قیلمشدر. زیرا الفاظ جزله وَرقیقه‌دن هربری، مقامیله متناسب اوله‌رق مستعملدر. مثلا: «یوم قیامت» وَ «عذاب جهنم» کبی شدت مقامنده، الفاظ جزله وَرحمت، مغفرت، لطف وَتسلیت مقامنده، الفاظ رقیقه وارد اوله‌رق، اولکی صورتده اولان آیات کریمه، غایت متین وَایکنجی صورتده اولان آیات کریمه، غایت لطیفدر.

کلام متین، اول کلامدرکه الفاظ جزله‌دن ترکب ایدر. وَترکیبی مفرغ اولور، یعنی: قالیدن دوکمه کبی، کلمه‌لر بربرینه طبیعی مربوط کورینور؛ دوکوك صاچیق اولماز. نفعینك:

دکلدر کهکشان جلاد قهری تیغ عدلیله
چالوب چاك ایلدی فرق سرچرخ ستمکاری

بیتی کبی.

کلام لطیف. اول کلامدرکه الفاظ رقیقه‌دن ترکّب ایدر. وَطبعه انبساط ویره‌جك معانی‌یی متضمّن اولور. فغانینك :

شمیم کاکلن آلمش نسیم کلشنده
دیمشکه سنبله سنده امانت اولسون بو

بیتی کبی.

سلاست، بعضاً متانت ایله وَبعضاً لطافت ایله مجتمع اولور. نته‌کیم: فهیم افندینك :

کثرت حرص وامل خاطر پیرانده در
مارو مورك یوه‌سی خانهٔ ویرانده در

بیتی هم سلیس وَهمده متیندر. وَآکاهك :

نه شیشه‌یم نه سبوی میم نه آیینه
دوشرمی سنك ملامتدن احتراز بکا

بیتی، هم سلیس وَهمده لطیفدر.

سلاست وجزالت، یارقت و متانت، یالطافت حسبیله کلامك درجات مختلفه‌سی واردرکه حس وذوق ایله بیلنور.

قرآن کریمك اصل اعجازی، اکرچه معناسی اعتباریله‌در؛ لکن الفاظ قرآنیه، درجهٔ قصوای فصاحتده اولوب سلاست وَمتانت وَیا لطافتی اعتباریله دخی فصاحت فصحاء عربی‌یی عاجز قیلمشدر. X

کلامك بلاغتی، مقتضای حاله مطابقیدر. یعنی: مقامه مناسب اولان وجهله تصویر وترتیب اولنمسیدر، فقط فصاحتی دخی شرطدر. فصاحت بولنمیان کلامده، بلاغت دخی بولنماز.

ادیب اولان کیمسه، شاعر اولسون، منشی اولسون، قیومجی‌یه

بکزر؛ نصل که قیومجی‌نڭ حلیاتدن برشی یاپه‌جق اولدیغی حالده اوّلا: درر وجواهری سچر، ثانیاً: آنلرك متناسب اولنلرینی یان یانه دیزر ایسه ادیب دخی کلمات فصیحه‌یی سچر وَ آنلری یکدیکرندن متنافر اولمیه‌جق وجهله دیزر. ایشته آنك بوایکی ایشی‌نڭ فصاحت دیمکدر؛ فقط قیومجینك بر وظیفه‌سی دها واردرکه یاپه‌جغی شیئك نره‌یه طاقیله‌جغنی بیلوبده آڭا کوره ایشلمسیدر. یوخسه کردنلك بچمنده بر بیوك کوپه یاپار ایسه ایشه یاراماز. ایشته بوامر ثالث دخی مقتضای حاله مطابقتك مثالیدر.

بوراده حالدن مرادڭ حاصل معنای افاده ایله برابر برخصوصیتی اعتباره سبب اولان شیدر. که آڭا «مقام» دخی دینور. کلامك اویله بر وجه مخصوص اوزره ایراد اولنمسندن مقصود اولان اغراضه: «معانیٔ ثوانی» وَ ترکیبك مجموع مدلولاتنه: «معانیٔ اوّل» دنیلور.

مثلا: برخواجه‌نڭ چوجقلره عقاید دینیه تعلیم ایدرکن «انسان اولدکدن صکره دیریله‌جکدر» دیر وَ بوخصوصده چوجقلرڭ خالی الذّهن اولدقلرندن کلامی تأکیده محتاج اولمیوب بویله اطلاقی اوزره براغور؛ اما آخرتی منکر اولان کیمسه‌یه خطاب ایده‌جك اولدیغی تقدیرده: «انسان اولدکدن صکره البته دیریله‌جکدر» دیو کلامنی تأکید ایلر. بوصورتده «البته» قیدیڭ اصل معنی اوزرینه زائد برخصوصیتدر وَ مجموع عباره‌نك مدلولیڭ معانیٔ اوّلدندر وَ مخاطبك انکارینی رد ایتمكڭ معانیٔ ثوانیدندر؛ که کلامك مؤکد اوله‌رق ایرادندن غرض اودر وَ مخاطبك انکاریڭ مقام تأکیددر؛ یعنی:

کلامك تأکیدینه سبب اولان بر حالدر وَ کلام مؤکّدك بو حال ومقامك مقتضاسیدر.

کذلك، مخاطبك فطانت وَغباوتی بر حالدر، که هر بری کلامك بر وجه مخصوص اوزره ایراد اولنمسی اقتضا ایدر. شویله که: فطین اولان کیمسه یه بر طاقم دقیق وَنکته لو سوزلر سویلنورکه غبی یه سویلنمسی مناسب اولماز. هر برینه مناسبی وجهله سوز سویلمك مقتضای حاللریدر. [کلموا الناس علی قدر عقولهم] حدیث شریفی بو دقیقه یه اشارتدر.

شهریلر ایله قرویلری دخی خطابده بو وجهله فرق وتمییز ایتمك وَهر برینك درجهٔ فهم وادراکلری قدر سوز سویلمك لازم کلور.

کذلك سوزی بعضاً ایجاز، بعضاً اطناب ایلمك دخی بر حال ومقامك مقتضاسیدر.

متکلّمك بلاغتی، بر ملکه در که متکلّمك آنکله تألیف کلام بلیغه مقتدر اولور.

کلامك حدّ ذاتنده حسنی وَ عندالبلغا مقبولیتی، مقتضای حاله مطابقتی حسبیله در. مقتضای حاله مطابقت وَمصادفه سی نقدر اتم اولور ایسه او مرتبه بلیغ وَاعلی اولور. حسن وَ مقبولیتده انحطاط درجه سی دخی بو خصوصده اولان نقصانی ایله متناسبدر. مقتضای حاله مطابق اولمیان کلام ایسه، عندالبلغا «اصوات حیوانات» قبیلندن عد اولنور.

علمای عربیه نك بیان ایتدکلری وجهله بلاغتك ایکی اوجی

واردر. بری: اڭ آشاغی درجه‌سیدرکه آنڭ مادونی، بلاغتدن عاری دیمك اوله‌رق، عندالبلغا اصوات حیواناته ملحق اولور. دیکری: اڭ اعلا درجه‌سیدرکه قابل تنظیر اولمیان درجه‌سی دیمك اوله‌رق، قرآن کریمه مخصوصدر. الفاظڭ سلاستی وَ جزالت یا رقتی دخی موجب فضیلت وَمقبولیت اوله‌رق، بروجه‌بالا امر اعجازی مؤید اولور ایسه‌ده قرآنڭ اصل اعجازی بوخواص معنویه ایله‌در. ایشته بوایکی اوجڭ آره‌سنده بلاغتڭ درجات متفاوته‌سی واردر. بعضاً بر مضمونی برقاچ شاعر، یا منشی بیان ایتدکلرنده، کوریلورکه یکدیکره درجه درجه تفوّق ایدرلر. بو درجه‌لر، کلامڭ مقتضای حاله مطابقتی حسبیله تعیّن ایدر؛ چونکه اشخاص نصل که صور مخصوصه‌لریله متشخّص وَ متمیّز اولورایسه کلاملر دخی خواصیله متمیز وَممتاز اولورلر.

کلامڭ خاصیتی ایسه معانی اوّلی، ذهنده معانیٔ ثوانی‌یه انتقال اولنه‌بیله‌جك صورتده تصویر وَ الفاظی دخی آکا کوره ترتیب ایتمکدر. بودخی کلامی، مقتضای حاله تطبیق دیمکدر.

کلامڭ مقتضای حاله کیفیت تطبیقی، «فنّ معانی» ایله بیلنور. دیمك اولورکه اصل بلاغتی بیلدیرن، فنّ معانیدر؛ فقط کلامده تشبیه، مجاز وَکنایه بولنور ایسه آنلرڭ دخی حقیله ایراد اولنمسی لازم اولور؛ بو ایسه «فنّ بیان» ایله معلوم اولور.

چونکه طرق ادای مراد، اوچدر. حقیقت، مجاز، کنایه‌در. حقیقت، موضوع لهنده مستعمل اولان لفظدر. مجاز، موضوع لهی اولان معنانڭ اراده‌سی جائز اولمیوب دیکر معناده مستعمل

اولان لفظدر. کنـایه، اول لفظدرکه موضوع لهی اولان معنانك ارادهسنه برمانع اولمدیغی حالده، آندن دیکر معنی اراده اولنور.

سادهجه وَدوزجه حقیقت وجهله مقتضای حاله مطابق اولەرق ایراد اولنـان کلام، بلیغ اولور؛ فن بیانه تعلق ایدر جهتی اولماز. اما بعض مخیلات ایله کلامی زنکین ایتمك ایچون بعض تشـبیهات کتوریلور ایسـه قواعد بیانیهیه توفیق لازم کلور. تشبیهاتده نیجه لطائف وَ نکت بیانیه بولنور وَ تشـبیه، بر نوع کنایه قبیلندن عد اولنور. مثلا: «فلانك یوزی بدر کبیدر» دینلدکده، اکرچه بوموضوع لهنده مستعمل ایسـهده مفهوم وضعیسی مراد اولمیوب بلکه «یوزی پك کوزل وَغایت لطیف» معنـاسی اراده اولنور. کنایات وَمجازات ایسه هپ بومثللو نکت ولطائفه مبتنیدر.

الحاصل معنای حقیقیدن بشقه برمعنا اراده اولندیغی حالده کیفیت دلالتك اصولنه رعایت اولنمق لازم اولوب بو دخی «فن بیان» ایله بیلنور.

فن بیانجه، معانیٔ حقیقیه، «معانیٔ اوّل» وَتشبیه، کنایه وَمجازات ایله اراده اولنان معنالر، «معانیٔ ثوانی» عد اولنور. بناءً علی ذلك، بعض علمای عربیه، بلاغتی: «متکلمك تأدیهٔ معناده خواص تراکیبك حقنی ایفا وَانواع تشـبیه، مجاز وَکنایهیی حقیله ایراد ایدهبیلهجك حدّه بالغ اولمسیدر» دیو تعریف ایلمشدر.

تفصیلات سـابقهدن آکلاشـلدیکه فصاحت ایله بلاغت بیننده عموم وَخصوص مطلق واردر. هر بلیغ فصیحدر، اما هر فصیحك بلیغ

اولمسی لازم کلمز. نیجه فصیح آدملر واردرکه سوزی مقتضای حاله تطبیق ایتمیوب زائد، ناقص وَ صدددن خارج سوزلر سویلدکلری جهتله آنلره بلیغ دنیلمز.

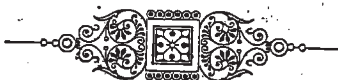
بروجه مشروح، کلامك حسن ذاتیسی، بلاغتیدر. وَ ارتفاع شان واعتباری بلاغتی حسبیلهدر. سجع وَجناس کبی صنایع بدیعیه دخی تزیینات قبیلندن اولوب کلام بلیغه، «حسن عارضی» کتورر؛ اما حسن ذاتیسی، یعنی: بلاغتی اولمیان کلامی، صنایع بدیعیه ایله تزیین ایتمك، برچرکینه حلی کرانبها طاقمق کبیدر.

اسلاف ادبا، بلاغته زیاده اعتنا ایدوب صنایع بدیعیه یه پك اوقدر اعتنا ایتمزلردی. متأخرین، بونلره زیاده اهمیت ویردی. صکره لری بلاغتجه قوّت و مهارت آزالدقجه صنایع بدیعیه یه لزومندن زیاده اعتنا ایدیلور اولدی. اشعار ومنشأتمز، هپ طاتسز طوزسز صنایع بدیعیه ایله طولدی. بوکا سبب دخی ادبامزك میدان بلاغتده راجل اولملریدرکه قصورلرینی ستر ایچون کلاملرینی تزیینات بدیعیه یه بوغارلر. بوبیچاره لر، ظن ایدرلرکه صنایع بدیعیه نقدر چوق اولور ایسه کلام او قدر کوزل اولور. ادبا ایسه دیمشلردرکه: «صنایع بدیعیه، یوزده کی بنلر کبیدر؛ بر ایکی اولور ایسه کلامه حسن ویرر. چوق اولور ایسه قبیح اولور.»

برده، لفظ، معنایه تابع اولمق لازم کلور ایکن، نیجه منشیلر، عکسنی التزام ایله سجع بولمق ایچون تکلیف وَ معنایی، محسنات لفظیه یه فدا ایدرك بلاغت کلامه خلل کتوررلر.

قالدی‌که کلام مسجع، شعرکبی خیالی وَمصنوع حکایاته وَاخوانیاته،
یعنی: اخوان ویاران آره‌سنده تعاطی اولنان مراسلاته یاقیشور؛
اما علوم وفنونه دائر اولان کتب وَرسائل، فرمانلر، عمومه خطاباً
یازیلان اوامر سلطانیه وَ سائر محررات رسمیه، صکوك شرعیه
وَقانونیه، هپ ترسیل یولنده یازلملیدر.

چونکه علوم وَفنونه دائر اولان کتب وَرسائلده مقصد، آنجق
مسائلی اك واضح یولده تعلیم و تفهیم اولدیغندن بونلرده تزیینات
لفظیه یاقشماز. وَسجع، برنوع تکلف دیمك اولدیغندن علو جناب
سلطنت آندن ابا ایدر. صکوکده ایسه قواعد شرعیه وَقانونیه‌نك
مقتضاسی نه ایسه آنی عینیله یازمق لازم کلور. زیاده وَ نقصان قبول
ایتمز. بو دخی کلام مسجعه الویرمز. بناءً علی ذلك بونلرده سجع
مکروهدر؛ مگرکه طبیعتیله برسجع دوشمش اوله. منشیان وَکتابمز
ایسه بروقتدنبرو شاهراه بلاغتی اونوتدیلر. محررات رسمیه‌ده هپ
طریق تسجیعی التزام ایتدیلر. بناءً علیه سلطانیات ایله اخوانیاتك
اصول سبك عباره‌لری، بربرندن تفریق ایدلمز اولدی. بو سجع
مراقی، محکمه‌لره دخی سرایت ایدوب بوجهتله نیجه حجج شرعیه‌نك
اصول صکی بوزولدی. ایشته بو حاللر، لسانمزك بلاغتجه کیرو
قالمسنه سبب اولمشدر.

لاحقه

کلام، بر نسبت تامه‌یه دلالت ایدن جمله‌در. شویله‌که: بر حال وصفت برشیئه نسبت اولنور وَ مخاطب آندن فائدهٔ تامه حاصل ایدوب آنك اوزرینه سکوت ایتمك صحیح اولور. ایشته او نسبته اسناد وَطرفیندن برنجیسنه، «مسند الیه» ایکنجیسنه، «مسند» دنیلور.

کلامك مدلولی اولان اشبو نسبتك خارجده مطابق، یاغیر مطابق اوله‌جغی بر نسبت وارایسه اول کلامه: «خبر» وَ «جملهٔ خبریه» دنیلور.

مثلا: «خواجه افندی مکتبده‌در» کلامی برخبردرکه خواجه، فی‌الواقع مکتبده ایسه بوکلامك مدلولی اولان نسبت خبریه، آکا مطابق اولور، دکل ایسه مطابق اولماز. اکر اویله بر نسبت خارجیه بولنماز ایسه «انشا» وَ «جملهٔ انشائیه» دنیلور.

مثلا: «کلسون»، «کلسیدی» کبی طلب وَتمنی فعللرینك مدلوللری اولان نسبتدن قطع نظر ایله خارجده بشقه بر نسبت یوقدر. صیغ عقددن اولان «آلدم» «صاتدم» فعللری دخی انشا اولوب اکرچه بونلرك مدلولی اولان نسبتلردن بشقه خارجده دخی نسبتلر وار ایسه‌ده بو نسبت خارجیه‌لر، اول صیغه‌لر ایله ایجاد اولنور؛ یوخسه آنلرك مدلوللری اولان نسبتلرك مطابق اولوب اولمیه‌جغی نسبت خارجیه دکللردر. اما «دون فلان مالی صاتدم» دنیلدکده دون واقع اولان عقد بیعی حکایه دیمك اوله‌رق «خبر» اولور وَ دون اویله بر عقد بیع واقع اولمش ایسه بوخبرك مدلولی اولان نسبت، آکا

مطابق وَ اکر واقع اولمامش ایسه غیر مطابق اولور.

کذلك «صاتارم»، یا «صاتیورم» وَیاخود «صاتەجغم» صیغەلری؛ اخبـار اولمغله بونلرك مضمونی اولان نسبت ذهنیەدن بشـقه زمان حالده، یامستقبلده برعقد بیع بولنمق لازمکلور.

«نسبت خبریه» که برشی واقعدر، یاخود واقع دکلدر، یعنی: «برشی دیکر شـیئه ثابتدر.» یاخود «ثابت دکلدر» دیمکدر. بو نسبت، اکر نسبت خارجیەیه مطابق ایسـه «صادق»، دکل ایسه «کاذب» دنیلور. بنـاءً علیه «خبر»، صدق وکذبه محتمل اولان کلامدر» دیو تعریف اولنور.

«نسبت خبریەنك ایکی جهتی که وقوع ولا وقوعدر. اکر عقل بوجهتلردن برینی ترجیحاً تصـدیق ایلر ایسـه «یقین» تسمیه اولنور. وَخبر، اکر ظنی مفید اولور ایسه، «قضیهٔ ظنیه» وَیقینی مفید اولور ایسه، «قضیهٔ یقینیه» دنیلور.

قضیهٔ ظنیه، قرائن وَاماراتدن مأخوذ اولان قضیـەدر، که عقل آنی ظن غالبه مبنی حکم ایلرایسەده نقیضنی دخی تجویز ایلر. بوجهتله ظنیـاتك جملەسی نظریدر. اما قضیـهٔ یقینیه، یا «بدیهیه» وَیا خـود «نظریه» در.

نظریه، عقلك بر دلیل ایله تصـدیق ایلدیکی قضیەدر، که دلیلنك مقدماتی هپ یقینیاتدن ایسـه «یقینیه» والا «ظنیه» در. مثلا: کیجه قراکلقده طولاشان بر شخص حقنده: «بو آدم خرسزدر؛ زیرا کیجه قراکلقده طولاشیور. بویله قراکلقده طولاشان کیمسه خرسزدر.»

دنیلدکده عقلڭ، اول شخصك خربز اولدیغنه حکم ایلر ایسه‌ده نقیضنی دخی تجویز ایلر؛ چونکه قراکلقده طولاشمسی بر سبب فوق العاده‌یه مبنی اولمق دخی عقلاً محتملدر. بوجهتله دلیل «ظنی» اولمغله اول قضیه دخی «ظنیه» در.

اما «برمثلثك اوچ زاویه‌سی، ایکی قائمه‌یه مساویدر» قضیهٔ نظریه‌سنی اثبات ایدن برهان هندسینك مقدماتی هپ یقینیاتدن اولمغله بو «قضیهٔ نظریه» دخی «قضیهٔ یقینیه» در. «قضیهٔ بدیهیه»، دلیل ایله اثباته محتاج اولمقسزین عقلك جزماً حکم و تصدیق ایلدیکی قضیه‌در، که ایکی قسمه منقسمدر. بری: «بدیهیهٔ عقلیه»، دیکری: «بدیهیهٔ حسیه» در. بدیهیهٔ عقلیه، اول قضیه‌درکه عقلڭ آنك تصدیقنده خارجه دانشماز وحواسك توسط واعانه‌سنه محتاج اولمز؛ بلکه مجرد موضوع ومحمولنی تصور ایدیجك، بینلرنده‌کی نسبت حکمیه‌یی جزماً تصدیق ایدیویرر. بونلره: «علوم متعارفه» دنیلور.

مثلا: «کلڭ، جزئندن بیوکدر»، «کلڭ مجموع اجزاسنه مساویدر»، «برمقداره مساوی اولان مقدارلرڭ متساویدر»، «دائرهڭ مربع دکلدر»، «برڭ ایکینك یاریسیدر»، «برڭ اوچ دکلدر»، «اوچڭ بر اوله‌مز»، «برشیئڭ کندندن بشقه برشی اوله‌مز» قضیه‌لری کبی.

قدماڭ بدیهیات عقلیه‌یی ایکی قسمه یعنی: «اولیات» و «فطریات» ه تقسیم ایدرلر. شویله‌که: «اولیات»، اول قضیه‌لردرکه مجرد طرفینی تصور ایله عقلڭ آنلرك بیننده‌کی نسبت حکمیه‌یی جزماً تصدیق ایلر. بالاده مذکور اولان علوم متعارفه کبی. «فطریات»، اول

«قضیه‌لردرکه عقل، آنلرك طرفینی تصوّر ایدرکن ذهنده حاضر
«اولان برحد وسط واسطه‌سیله نسبت حکمیه‌یی جزماً تصدیق ایلر.
««درت، چفتدر» قضیه‌سی کبی، که «درت» وَ «چفت» مفهوملرینی
«تصوّر ایدن کیمسه، متساوییه منقسم اولمق مفهومنی دخی برابر
«تصوّر ایدر. وَ «درت، متساوییه منقسمدر» وَ «متساوییه منقسم
«اولان هرشی، چفتدر.» دیو ذهنده طبیعی ترتّب وَ تشکّل ایدن
«قیاس خفی ایله دردك چفت اولدیغنه حکم ایدر» دیرلر.

حالبوکه «بر، ایکینك یاریسیدر» قضیه‌سنده دخی اویله برحد وسط
بولنور. «بونی، اوّلیّتدن وَ آنی، فطریّاتدن عد ایلمك، تحکّمدر.» دیو
اعتراض وارد اولور؛ فقط مثالده مناقشه اولنماز. مرام، آنجق ایضاح
مادّه‌در. بو «قیاس خفی» ایسه بونده آندن دها واضح صورتده ذهنه
لایح اولور. بناءً علیه «بو، اوّلیّاته وَ او، فطریّاته مثال کتورلمشدر»
دنیله‌بیلور. بو بحثی نظر تدقیقدن کچوردیکمزده کوررزکه دیکر
بدیهیات سابقه‌ده دخی بویله برر «قیاس خفی» بولنور. مثلا: «اجتماع
نقیضین، محالدر» دیدیکمزده نقیضلر مجتمع اولسه «برشی، کندندن
بشقه برشی اولمق وَ بوتقدیرجه دخی برشی، هم وار، هم یوق اولمق
لازم کلور» دیو ذهنده طبیعی قیاس خفیلر تشکّل ایدر. بونلره
«تنبیه» دنیلورکه حقیقت حالده قیاس وَ دلیل اولمیوب بلکه دلیله
بکزر برطاقم ایضاحاتدن عبارتدرلر.

چونکه علوم متعارفه، برطاقم بدیهیات متداخله‌درکه یکدیکرینی
ایضاح ایلر وَ جمله‌سی، بر «بدیهیهٔ اساسیه»یه طیانورکه «برشی، هم

واقع، هم غیر واقع اوله‌ماز» یعنی: هم وار، هم یوق اوله‌ماز قضیهٔ بدیهیه‌سیدر.

بو بدیهیهٔ اساسیه‌دن بش «بدیهیهٔ عمومیه» تولّد ایدرکه «واقع، واقعدر» وَ «غیر واقع غیر واقعدر» وَ «واقع اولان، غیر واقع دکلدر» وَ «غیر واقع اولان، واقع دکلدر» قضیه‌لریله «برشی، یا واقعدر، یا غیر واقعدر» قضیه‌سیدر. «واقع، واقعدر» «وار ایسه واردر.» «غیر واقع، غیر واقعدر» «یوق ایسه یوقدر» دیمك اوله‌رق بو ایکیسی موجبه‌لرك مرجعیدر.

«واقع اولان، غیر واقع دکلدر» «وار ایسه یوق اوله‌ماز» وَ «غیر واقع اولان، واقع دکلدر» «یوق ایسه وار اوله‌ماز» دیمك اوله‌رق، بو ایکیسی دخی سالبه‌لرك مرجعیدر.

«بر شی، یا واقعدر، یا غیر واقعدر» «واردر. یا یوقدر» دیمك اوله‌رق، هم صادق، هم کاذب بر قضیه‌نك ممکن الوجود اولمدیغنی افاده ایلر وَشرطیات منفصله‌یه مرجع اولور.

بناءً علی ذلك، سالف الذّکر «بدیهیهٔ اساسیه»، بالجمله علوم متعارفه‌نك معیاری» دیمك اولور. ایشته «اوّلیّات» دینمکه شایان، آنجق بو «بدیهیهٔ اساسیه» ایله آندن تولد ایدن «بدیهیات عمومیهٔ خمسه» در. دیکر «بدیهیات عقلیه» ده، درجه درجه دلیله بکزر تنبیهلر بولنور.

اما «بدیهیات حسیه»، مشاهدات، حدسیات، مجربات وَمتواترات‌در.

«مشاهدات»، اول قضیه‌لردرکه مجرد حس ایله جزماً تصدیق اولنور.

«آتش، یاقیجیدر» «قار، صوغوقدر» «تیمور، یموشاق دکلدر» قضیه‌لری کبی.

«حدسیات»، اول قضیه‌لردرکه بعض مشاهدات اوزرینه حدس ایله دفعةً، یعنی: سنوحات قبیلندن اوله‌رق ذهنده حاصل اولان قیاس خفی واسطه‌سیله عقل آنلری جزماً تصدیق ایلر. «قمرك ضیاسی، کونشدن مستفاددر» قضیه‌سی کبی که قمرك، کونشه نسبتله اوضاعی تبدل ایتدکجه تشکّلات نورانیه‌سنك اختلافی مشاهده اولنه‌جق. «اکر قمرك نوری، کونشدن منعکس وَ مستفاد اولمسه، اوضاعی تبدل ایتدکجه تشکلات نورانیه‌سی مختلف اولمز ایدی» دیو دفعةً قلبه سنوح ایدن قیاس خفی واسطه‌سیله عقل، اول قضیه‌یی جزماً تصدیق ایلر.

«مجرّبات»، اول قضیه‌لردرکه تکرر مشاهده ایله عقل، آنلری جزماً تصدیق ایلر. «مغنزیا، مسهلدر» قضیه‌سی کبی. که لدی التجربه هر نه زمان مغنزیا ایچلسه، اسهال ایلدیکی کوریلنجه، عقل، آنك «مسهل» اولدیغنی جزماً تصدیق ایدر.

متواترات، اول قضیه‌لردرکه آنلری کذب اوزرینه اتفاقلری عقلاً محال اولان جم غفیر خبر ویرمکله جزماً تصدیق اولنورلر. [مکّه] وَ [بغداد] ی کورمدن، موجود اولدقلرینی تصدیق ایتمك کبی.

«بدیهیات عقلیه» ده حکم، آنجق موجود ذهنی وَمفروض اوزرینه اولوب موجود خارجی وَمحقق اوزرینه دکلدر. مثلا: «دائره، مربع دکلدر» دینیلمزده، دائره‌نك خارجده موجود اولوب

اولماسی آرانمیوب، دائره موجود اولسون اولمسون، موجوداولدیغی تقدیرده «مربع دکلدر» دیمك اولور. بناءً علیه بدیهیات عقلیه‌ده محمولك موضوع ایله اتحادی، یاخود عدم اتحادی، عقلاً ضروریدر. نقیضلری، محال عقلیدر.

اما «بدیهیات حسیه» ده حکم، موجود خارجی اوزرینه اولوب محمولك موضوعه ثبوتی بویله ضروری دکلدر. عقلاً استثنا قبول ایده‌بیلور؛ کلیتلری ملاحظه کوتورر. بوجهتله نقیضلری، محال عادیدر؛ چونکه مشاهداتده غلط وَخطا احتمالی واردر. مثلا: بر پارچه‌سی صو ایچنده بولنان دگنك، قیریق کبی کورینور. بو ایسه غلط حس بصردر. بناءً علی ذلك مشاهداتده، نظرهٔ اولایه آلدانمیوب حقیقت حالی تحرّی وَتحقیق ایتك لازم کلور. حالبوکه بالذات مشاهد اولان شیلرده بویله غلط وخطا احتمالی اولنجه، تجربه واسطه‌سیله مشاهداتدن مأخوذ وَمنتزع اولان قضایای کلیه‌یی کافهٔ احتمالات عقلیه‌دن قورتارمق مشکلدر. مثلا: مغزیانك مسهل اولدیغی مجزوم ایکن، بعض موانع حیلولتیله حکمی تخلف ایتمك، عقلاً ممکندر.

براهین حسابیه وَهندسیه، هپ علوم متعارفه‌یه مستند اولوب بدیهیات حسیه ایله مخلوط اولماز. بناءً علیه پرکار ایله مساحه ایدرك برمسئله‌نك اثباتی قبول اولنماز؛ زیرا پرکارك عمل واستعمالنده عقلاً غلط وَخطا احتمالی واردر. بوجهتله مسائل حسابیه وَهندسیه، اصلا محل شبهه وَتردد اوله‌ماز.

امّا «حکمت طبیعیه» برهانلری، «بدیهیات خارجیه» ایله مخلوطدر.

بو جهتله آنلرہ « براهین هندسـیه » قوتنده دکللر در .

بعض « قضایای نظریه » واردرکه آنلری جمله ناس، یاخود بر طائفه تصـدیق و اعتراف ایتمکله اثبـاته محتاج اولمازلر . بونلره : « مشهورات » دنیلور. « عدلہ حسندر »، « ظلمہ قبحدر. »، « فقرایه باقمق، لازمدر » قضیه‌لری کبی‌که بونلرہ جمله ناس بیننده مشهوردر. «حیوان بوغازلمق قبحدر» قضیه‌سی کبی‌که هندلولر بیننده معروفدر.

بعضاً شهرت برمرتبه‌یه وارر، که علوم متعارفه‌یه ملتبس ومشتبه اولور. وَبینلری شووجهله فرق اولنورکه انسانہ کندوسنی عقلنك خارجنـده اولان جمیع اموردن خالی فرض ایتدکده، مجرد عقلیله علوم متعارفه‌یی قطعیاً تصدیق‌ایلر؛ اما مشهوراتی بو وجهله تصدیق ایلمز . بو قضیه‌لرك شهرتی؛ مصلحت عامه‌یه، یاخود مرؤت انسانیه‌یه مبنیدر؛ یاخـود عادات وآداب وَشرایعك مقتضاسـیدر . بو جهتله چوغی مقبولاته داخل اولور.

« مقبولات »ہ انبیاء عظام وَاعزّهٔ کرام کبی بیوك ذاتلردن مروی اولان کلاملردر.

هرنه وجهـله اولور ایســه اولسون، مخاطبك اعتراف کرده‌سی اولان قضیه‌لره: «مسلمات» دنیلور. متکلمك کرك مصدقی اولسون، کرك اولمسون.

«مخیلات» دنیلور برطاقم قضیه‌لر دخی واردرکه کاذب اولدقلری معلوم ایکن مجرد ترغیب یا تنفیر ایچون استعمال اولنورلر. «بادہ یا قوت سیاله‌در.» «بالہ برنوع قوصموقدر.» قضیه‌لری کبی.

بونلردن بشقه برده: «وهمیات» دنیلور قضیه‌لر واردرکه قوهٔ واهمه‌نك عقلیاتده، محسوساته قیاساً اختراع ایلدیکی قضایای کاذبه‌در. نته‌کیم: هرجسمك مکانی اولدیغنه قیاساً: «هرموجودك مکانی واردر» دیو حکم ایتمسی کبی. بردلیلك ایرادندن غرض، تحصیل یقین ایسه هپ «مقدّمات یقینیّه» دن ترکیب اولنور وَ «برهان» تسمیه قلنور.

برهانلر، هپ یقینی مفید اولور؛ فقط بروجه بالا: «بدیهیات خارجیه» ایله مخلوط اولنلردن ایسه، «براهین هندسیه» کبی هپ بدیهیات عقلیه‌یه مستند اولنلر دها اقوا وَاجلادر. وَغرض، اکر مجرّد مخاطبی اسکات وَبراهینی ادراکدن عاجز اولنلری اقناع ایسه، «جدل» تسمیه اولنور. بونده نفس الامره ملتزم اولمیوب مقدمه‌لرینك عندالمخاطب مسلم اولمسی کافیدر. بناءً علیه «دلیل جدلی»، مشهورات وَمسلماتدن ترکیب اولنور. بونلرك ایچنده «مقدمات یقینیه» بولنسه بیله، مجرد مخاطبك عندنده مسلم اولدیغی جهتله قوللانیلور. آخره تعدّی ایدن کمسنه‌یی، «ظلم، قبیحدر» دیو اقناع ایتمك؛ وَحضرت عیسی (علیه السّلام)ك باباسز اولدیغنی انکار واستبعاد ایدن بر یهودی‌یی، حضرت آدم (علیه السلام)ك هم باباسز، هم آناسز اولدیغی بیانیله اسکات ایلمك کبی.

وَغرض اکر ناسه وعظ ونصیحت ایسه، «خطابه» دنیلور. وَمقبولات وَظنیاتدن مرکب اولور. واعظ وَخطیبلرك نطقلری کبی. خطابتك، ناسه حسن تأثیری اولمق حسبیله فوائد عظیمه‌سی واردر.

وَغرض، اکر قوهٔ نطقیّه ایله ترغیب، یا تنفیر بولنده مخاطبك

ذهننده برتأثر حاصل ایتمك ایسه، مخیّلاتدن ترکیب اولنور. وَاهل منطق اصطلاحنجه: «شعر» دنیلور؛ کرك منظوم اولسون، کرك منثوراولسون. اما علمای عربیّه اصطلاحنجه، شعرك، موزون وَمقفّا اولمسی لازمدر. موزون وَ مقفّا اولمدیغی حالده مخیل اولسه‌بیله «شعر» دنیلیوب «نثر» دنیلور. بویله مخیلاتدن مرکب اولان‌نثرلرده، اکثریا سجع وَجناس کبی «صنایع بدیعیه»یه رعایت اولنور. وهمیاته کلنجه: متکلم، اکر بونلری عن اعتقـاد درمیان ایلر ایسه، آنلردن مرکب اولان دلیله، «سفسطه» دنیلور. وَاکر مجرد مخاطبی تغلیط ایچون سویلر ایسه، آنلردن مرکب اولان دلیله، «مغالطه» دنیلور.

بو بحثلرك، «علم منطق» مسائلندن اولمغله تفصیلنی ایستیانلرك، «معیار سداد» نام رساله‌مزه مراجعت ایلسون.

مغالطه، مذمومدر. سفسطه ایسه، «جهل مرکب» دیمك اولدیغی جهتله آندن تخلیص نفس ایتمك چاره‌سنه باقلیدر.

مخیلات، تشبیه، مجاز وَکنایه قبیلندن اولمغله «علم بیان»ه عائد مسائلدندر.

خطابه‌نك، ناسه حسن تأثیرحاصل ایتمسی ایچون هرفقره‌سنك مقتضـای حاله تطبیقی الزمدر. وَاکثریا «ترسیل» یولنده ایراد اولنوب «سجع» التزام اولنماز.

جدلده، یقینیات آرانماز. برهانده، ظنیـات قبول اولنماز؛ بلکه مبحثك ایجـابنه کوره یقینیاتك نوعنه دخی دقت اولنمق لازم کلور. مثلا: «حکمت طبیعیه» دلیللرنده، «بدیهیات حسیه»یه استناد اولنور.

اما «براهین هندسیه» نك، كافهً علوم متعارفه‌یه مستند اولمسی لازمدر. «برهان هندسی» ایله برمسئله اثبات اولنه‌جق یرده «پركار» ایله اثباته چیقشیلور ایسه صدددن چیقلمش اولور.

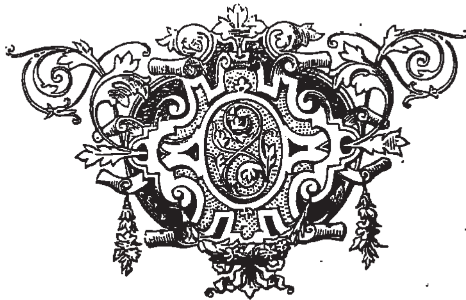
چوق دفعه دلیللرك بعض مقدماتی طی اولنور. بو دخی «فن معانی» نك ایجاز بحثنه دائر اولان مسائلدندر.

«علم منطق»، مجرد افكارك میزانی اولمق حسبیله علوم لسانیّه‌دن دكلدر. اما «علم بلاغت»، مزایای كلامك كیفیت افاده‌سندن، طرق اداسندن وَكلام بلیغك وجوه تحسیننندن باحث اولمغله، علوم لسانیه‌دندر. دیباجه‌ده اشعار اولندیغی اوزره بو رساله، اوچ بابه منقسمدر.

باب اوّل: كلامك مقتضای حاله تطبیقی كیفیتنی بیلدیرر.

باب ثانی: «تشبیه» «مجاز» وَ «كنایه»دن بحث ایدر.

باب ثالث: «صنایع بدیعیه»یی تعریف ایلر.

بلاغت عثمانیه

باب اول

کلامك مقتضای حاله مطابقتی حقنده اولوب بر مقدمه ایله یدی فصلی مشتملدر

﴿مقدمه﴾

ترکیب، ایکی قسمدر. قسم اول: «ترکیب ناقص» وَقسم ثانی: «ترکیب تام» در.

ترکیب ناقص، نسبت ترکیبیه‌یی مفید اولان ترکیبدر. نته‌کیم: «کوله‌رك کلان افندینك اوشاغی» عباره‌سنده‌کی «حال ترکیبی» وَ «ترکیب وصفی» وَ «ترکیب اضافی» کبی.

ترکیب تام، نسبت تامه‌یی، یعنی: اسنادی مفید اولان ترکیبدرکه بالاده بیان اولندیغی اوزره «کلام» تسمیه اولنور. وَآکا «جمله» دخی دنیلور.

فقط «جمله» ایله «کلام» بیننده عموم وَخصوص مطلق واردر. شویله‌که: ترکیبك متضمّن اولدیغی اسناد، اکر مقصود بالذات ایسه ایکیسی مجتمع اولور. دکل‌ایسه یالکز «جمله» دنیلور، «کلام» دنیلمز. مثلا: «عدالت کوزلدر» ترکیبی، هم کلام، هم جمله‌در. اما [فضولی] نك:

«او ماهیلرکه دریا ایچره‌در، دریایی بیلمزلر»

مصراعی، ایکی جمله‌یی متضمن بر کلامدر. وَمقصود بالذات اولان اسنادی، آنجق «بیلمز» فعلنك «ماهیلر» ه اسنادیدر. وَ«دریا ایچره‌در» جمله‌سی، ماهیلرك صفتی اوله‌رق اسنادی مقصود بالذات اولمدیغندن آکا «کلام» دنیلمز.

کذلك: «فلان افندی، مجلهٔ احکام عدلیه اوقور ایکن چوق چالیشوردی» ترکیبی، ایکی جمله‌دن مرکب بر کلامدر. وَمقصود بالذّات، آنجق «چالشمق» فعلنك مسند الیهه اسنادی اولوب «مجله اوقور ایکن» ترکیبی، بر «جملهٔ حالیه» اوله‌رق اسنادی، مقصود بالذّات دکلدر.

بعضاً جمله‌لر، مفرد ایله مأول وَمفردلر کبی نسبت تقییدیه‌یی مفید اولور. «صیغهٔ صله» کبی.

کلامك اجزاسی، «عمده» وَ«فضله» دیو ایکی قسمه تقسیم اولنور. «مسندالیه» ایله «مسند»، «عمده» در. آنلرك «مضاف الیه» وَ«صفت» کبی قیدلری ایله، «متممات جمله» دخی «فضله» در.

کلامك متضمن اولدیغی اسناد دخی — بالاده بیان اولندیغی اوزره — «خبر» وَ«انشا» قسملرینه منقسمدر. کلمه‌لر یکدیکری اوزرینه عطف اولندیغی کبی جمله‌لر دخی بعضاً عطف ایله یکدیکرینه وصل وَبعضاً یکدیکرندن فصل اولنور. وَلنکتة سوز، بعضاً اوزون وَبعضاً قیصه سویلنور.

ایشته بو موادك هربری، ان شا الله تعالی بشقه بشقه فصللرده بیان اولنه‌جقدر.

﴿ فصل اول ﴾

احوال مسند الیه بیانندهدر.

مسند الیه، کلامك برنجی رکنیدر. برقاعده، مسند اوزرینه تقدیم اولنور. بعضاً «قصر» معناسنی افاده ایچون تأخیر قیلنور. نته‌کیم: «اودر بوکا سبب» دنیلورکه «سبب آنجق اودر» دیمك اولور وَ بعضاً وزن وَقافیه ایچون تأخیر ایدیلور.

مصرع لمحرره:

«یاقشماز اهل کمال ووقاره فرط مزاح» کبی

بعضاً دخی قرینهٔ ظاهره‌یه مبنی، مسند الیهك ذکری عبث کوریله‌رك، حذف اولنور.

نته‌کیم: «فلان آدم نصلدر» دیو سؤال اولندقده، مسند الیه حذف اولنه‌رق «اییدر» دیو جواب ویریلور.

بعضاً مسند الیهك اسمنی مخاطبك بشقه‌سندن کتم ایتمك، یاخود لدی‌الحاجه انکاره مجال اولمق کبی برنکته‌یه مبنی حذف اولنور.

نته‌کیم: برمجلسده حضاردن بری، برذاتك ورودینه منتظر اولان کیمسه‌یه: «کلدی» دیر؛ سائر حضاردن کتم ایتمك ایچون مسندالیهی ذکر ایتمز.

کذلك برمجلسده موضوع بحث اولان برکمسنه حقنده حضاردن بری، «فاسق وَ فاجردر» دیوب لدی‌الحاجه «بنم مرادم او دکل ایدی، بشقه‌سی ایدی» دیه بیلمك ایچون مسندالیهی ذکر ایتمز.

کذلك آوجیلردن بری، بر آهو کوردکده: «بو آهودر؛ صید ایدیکز» دیه‌جك یرده ضیق وقت حسبیله مسندالیهی حذف ایدرك «آهودر» دیر.

مسند الیه، بر فعلك فاعلی اولوبده ذکری استنلمدیکی حالده، «معلوم» صیغه‌سی، «مجهول» صیغه‌سنه تبدیل اولنور.

نته‌کیم: «حیدودلر صلب اولندی» دنیلور؛ چونکه مقصد اصلی، حیدودلرك دفع مضرتی اولدیغنـدن صلب ایدنلرك ذکرینه حاجت کورلمیوب مجهول صیغه‌سیله ایراد اولنور.

بعضاً ده قرینـه پك ظاهر اولدیغی حالده، مسـند الیهه تعظیم وَ یا اسمیله تبرك، یاخود تلذذکبی برنکته‌یه مبنی ذکری التزام اولنور.

مثلا: «یاوز سلطان سلیم کیمدر؟» دنیلدکده: «یاوز سلطان سلیم، برنجی خلیفهٔ عثمانیدر» دنیلور. وَ «عبدالقاهر جرجانی کیمدر؟» دنیلدکده: «عبدالقاهر جرجانی، علم بلاغتك امامیدر» دنیلور.

کذلك مجالس مصاحبت احباده متکلم، اکثریا سوزی اوزاتمق ایستکله مسند الیهك ذکرینی التزام ایلر.

کذلك برشخصك استـنطاقنده – برامری آتیـده انکاره مجال قالمامق اوزره – سـوزینی تسجیل ایچون مسند الیهك ذکری التزام اولنور.

ضمیر فعلی وَ نسـبیلر، مسـند الیهه دلالت ایتدکلرندن، متکلم وَمخاطب صورتلرنده اکثریا مسند الیه ذکر اولنماز. نته‌کیم: «کلدم» وَ «کلورسك» دنیلور.

بیت لمحرره :

بی وجودم چون نگاه اما یرم وار دیده‌ده
سایهٔ بخت سیاه آلتنده بولدم رفعتی

دخی بو قبیلدندرکه «بن بی‌وجودم» وَ: «بن بولدم» دیمکدر.

بعضاً مسند الیهك شانه اعتنا وَ اهتمام ایچون ذکری التزام اولنور. نته‌کیم: «ایشته بن کلدم» وَ: «ایشته سن بویله یاپارسین» دنیلور. بیت لمحرره:

سن کتور باری ستانبولدن حوادث ای صبا
جانمه کار ایتدی؛ زیرا خار زار انتظار

دخی بو قبیلدندر.

مسند الیهده اصل اولان، معرفه اولمقدر. نته‌کیم: «فلان افندی»، یاخود: «او افندی کلدی» دنیلور.

بعضاً نکره اولور. وَ بر وجهله تخصیص اولنور. نته‌کیم: «بو کون بر افندی کلدی»، یاخود: «سوز آکلار بر آدم کلیور» وَ یاخود «بر محکمه محضری کلمش» دنیلور.

بعضاً ادات تعریف وتنکیردن عاری بر اسم عام اولور. «انسان، غافلدر» دنیلدیکی کبی.

بعضاً بر اسمك بعض افرادینه دلالت، یاخود کافهٔ افرادینی احاطه وَاستغراق ایچون اولنه آدات سور کتوریلور. نته‌کیم: «بعض ناس، ناکس اولور» دنیلدیکی کبی.

استغراق، ایکی قسمدر. «حقیقی» وَ«عرفی» در. استغراق حقیقی، لفظك بحسب اللغه شامل اولدیغی جمیع افرادی احاطه‌در. «هر کس

کندی فائده‌سنی آرار « قضیه‌سنده اولدیغی کبی . استغراق عرفی، بحسب العرف لفظدن منفهم اولان افرادی احاطه‌در . نته کیم : «هرقیوجی بوالماسی کوردی» دنیلورکه : « بلده‌مز قیوجیلرینك هر بری کوردی» دیمك اولور.

ضمیرلر، اسم اشارتلر ایله علملر یعنی: اسم خاصلرك هپ معرفه‌در. وَ اسم عامك اولنه «او» کتوریلور ایسه «معرفه» وَ «بر» کتوریلور ایسه «نکره» اولور. مثلا: «اوشی» وَ «اوذات» معرفه، وَ «برشی» «برذات» نکره‌در .

بعضاً «او» یرینه «معهود» لفظی کتوریلور . «معهود خوانده» کبی‌که «سنك بیلدیکك خوانده» دیمك اولور. وَ اسم عامك معرفه‌یه اضافتله «معرفه» اولور. وَ نکره‌یه اضافت ایله «تخصیص» اولنور. مثلا: «فلان افندینك خزینه‌داری»ك معرفه، وَ «برافندینك خزینه‌داری»ك «نکرهٔ مخصّصه» در .

تعریف وَ تنکیرك اسبابنه کلنجه: مسند الیهك ضمیر اوله‌رق ایراد اولنمسیك مقامك، تکلم، یاخطاب، وَیاغیبت موقعی اولمسنه مبنیدر.

شویله‌که: مفرد متکلم ایسه، «بن» جمع متکلم‌ایسه، «بز» وَمفرد مخاطب ایسه، «سن» جمع مخاطب ایسه، «سز» دنیلور .

اما غائب صورتنده : ضمیر غائب، یا اسم اشارت، وَیاخود اسم خاص، وَیا اسم عام کتوریلور.

ضمیر غائب، آنجق ذکری سبق ایتدیکی تقدیرجه ایراد اولنور. نته‌کیم: اولجه اسمی سویلنمش اولان کیمسه حقنده «او» دنیلور.

وَ اسم اشارت اوله‌رق ایراد اولنمسی، حاضر وَمشاهد اولدیغی تقدیرجه‌در.

بو دخی آنی اکمل وجه اوزره تمییز ایچوندر. نته‌کیم: محکمه‌ده حاضر اولان مدعی وَمدعابه‌ه اشارت ایله «شو مال، بو آدمکدر» دیو شهادت اولنور.

بعضاً تعظیم، یاتحقیر وَیا ترحّم ایچون اولور. نته‌کیم: تعظیم مقامنده: «فلان محاربه‌یی، ایشته بو قوماندان قازاندی.» دنیلور. تحقیر مقامنده: «شوحریفمی بزمله بحث ایده‌جك؟» دنیلور. ترحّم مقامنده: «بو بیچاره‌لر نلر چکدی» دنیلور.

بعضاً مسند الیه، متکلم ایله مخاطب بیننده معلوم اولدیغندن «او» دیو تعریف اولنور. نته‌کیم: ورودینه انتظار اولنان بر آدم حقنده: «او آدم کلدی» دنیلور. بونده دخی تعظیم، تبرك، تحقیرکبی معنالر قصد اولنور. نته‌کیم: «او ذات»، یاخود «او ذات شریف کلدی» وَیاخود «او حریف کلیور» دنیلور.

مسند الیهك علمیتله تعریفی: یعنی: اسم خاص اوله‌رق ایراد اولنمسی، آنی دفعةً بعینه یعنی: جمع مشخصاتیله سامعك ذهننه کتوریویرمك ایچوندر.

مدح وذمی مشعر اولان لقبلردن، بعضاً مدح و ذم دخی قصد اولنور. نته‌کیم: «ابوالخیر افندی، خیری سور بر ذاتدر» وَ «قره چلبی غداردر» دنیلور.

وَ اضافتی، بر وجه بالا تعریف، یا تخصیص ایچوندر. وَبعضاً

تعظیمی، یاتحقیری مشعر اولور. «فلان پاشانك اوغلی» وَ«محلّه بکجیسنك اوغلی» کبی. بعضاً دخی مجرّد «تشریف» ایچون اولور. «بیت‌الله» کبی.

قاعدهٔ ترکیّه اوزره مضاف الیه، دائما مضاف اوزرینه تقدیم اولنور؛ فقط بعضاً وزن ایچون تأخیر قیلنور:

آیاغندن بو بزمك ال چکوب دور اولمز یکدر

مصرعنده اولدیغی کبی.

اما مسند الیهك تنکیری، وحدت ایچوندر. «برکشی کلیور» دنیلدیکی کبی.

بعضاً تفخیم، یاتصغیری مشعر اولور. نته‌کیم: «آکا برحال اولدی» دنیلورکه «بیوك حال اولدی» دیمك اولور. «آنك برسوزی، سنی احیا ایدر» دنیلور وَ «کچوك سوزی» اراده اولنور.

سیاق نفیده «نکره»، عمومی افاده ایدر. مثلا: «جیبده برپاره یوقدر» جمله‌سی، «قضیهٔ سالبهٔ کلیه» در. وَ بعضاً مؤکّد اوله‌رق «هیچ بر» دنیلور.

چونکه کلامده: مسندك، مسندالیه ثبوتندن فضله هرنه درلو قید بولنورایسه، مناط حکم وَغرض اصلی او در. بوجهتله نفی دخی قیده توجیه ایدر. بناءً علیه «هرکس کندو فائده‌سنی آرار» جمله‌سی، «قضیهٔ موجبهٔ کلیه» اولدیغی حالده «هرکس ناکس دکلدر» جمله‌سی، رفع ایجاب کلی قبیلندن اوله‌رق «قضیهٔ سالبهٔ جزئیه» در.

تعریف وَتنکیردن عاری اولان اسم عامدن، بعضاً ماهیت مجرده

قصد اولنور. «طول عرض، وَعمقی اولان شیدر» دیو تعریف اولنان مفهوم جسم کبی.

وَبعضاً افراد مطلقه ضمننده تحقق مراد اولور. نته‌کیم: «انسان یره ایچر» دنیلدیکی کبی.

وَبعضاً قرینهٔ حالیه ایله «فرد معیّن» قصد اولنور. نته‌کیم: اوشاغنی برمحله کوندروبده ورودینه منتظر اولان افندی‌یه: «اوشاق کلدی» دنیلدکده «او اوشاق کلدی» دیمك اولور. ینه بوقبیلدن اوله‌رق بر افندی، خدمتکارینه: «چانطه‌یی کتور» دیوبده بینلرنده معلوم وَمعین اولان چانطه‌یی مراد ایلر. شویله‌که: چانطه اکر میدانده ایسه «شو چانطه‌یی کتور» دیمش اولور وَاکر بشقه محلده ایسه «معهود چانطه‌یی کتور» دیمش اولور.

مسند الیهك توصیفی، بعضاً مجرّد تخصیص ایچون اولور. «شاهد عادل» «بیوك چانطه» «اوزون بویلی آدم» «توتونجی احمد افندی» ترکیبلری کبی.

وَبعضاً مجرد کشف وایضاح معنی ایچون اولور. «طول، عرض وَعمقی اولان جسم» دنیلدیکی کبی.

وَبعضاً وصفدن، مدح، یا ذم وَیا ترحّم قصد اولنور. «درایتلو ذات» «جاهل حریف» «بیچاره آدم» کبی.

صفت، ایکی نوعدر. نوع اول: وصف ذاتی یعنی: موصوفك کندی صفتیدر. آنف الذکر مثاللرده اولدیغی کبی.

بو مقامده بعضاً «ضمیر وصفی» قوللانیلور. «اوده‌کی پازاری چارشویه اویماز» مثلنده اولدیغی کبی.

وَبعضاً دخی « فرع فعل » قوللانیلور. « مکتوبی یازان » « یازیلان مکتوب » « ولی النعم » ترکیبلری وَ « روزکارك اوکنه دوشمیان آدم، یوریلور » مصرعنده‌کی « دوشمیان آدم » ترکیبی کبی.

نوع ثانی: وصف سببیدر. یعنی: موصوفك کندی صفتی اولمیوب. بلکه برصفت اعتباریه‌در. بودخی ایکی صنفدر. صنف اول: برشیئی مضافنك وصفیله توصیف ایتمکدر. « یوزی قاره اولان کیمسه » ترکیبی کبی‌که قاره، یوزك وصف ذاتیسی اولوب آنك سببیله صاحبی دخی توصیف اولنور. « صاچی اوزون » « اخلاقی کوزل » ترکیبلری دخی بوقبیلدندر. بومقامده فرع فعللر دخی قوللانیلور. « صاچی قیرقلمش » « قویروغی کسیك » « مقطوع الذنب » « ستوده صفات » « ممدوح الشیم » صفتلری کبی. « طالعی یار اولانك یار صارار یاره‌سنی » مصرعی دخی بو قبیلدندر.

صنف ثانی: فاعلی، متعلقات فعلدن برینك وصفیله توصیف ایتمکدر. ایشته بو مقامده « صیغهٔ صله » استعمال اولنور. « بیلدیکم ذات » « عطیه ویردیکم افندی » « اوروج طوتدیغمز وقت » ترکیبلری کبی.

بیت لمحرره:

تجلی خانهٔ خولیاده قالدی جودتا آنجق
باقوب مرأت رخسارینه حیران اولدیغم یرلر

دخی بو قبیلدندر.

ذکر اولنان اوج صورتده دخی صفتلر، بعضاً جمله اوله‌رق فارسیدن مأخوذ اولان « که » اداتیله موصوفه ربط اولنور.

نتـه‌کیم: «اوماهیلرکه دریا ایچره‌در دریایی بیلمزلر» مصرعنـده «دریا ایچره‌در» ترکیبی؛ «آنلر دریا ایچره‌در» دیمك اوله‌رق، ماهیلرك وصف ذاتیسی اولان برجمله اولوب «که» ایله ربط اولنمشدر. وَبو جملهٔ وصفیه‌نك معناسی؛ «دریاده‌کی ماهیلر» یاخود «دریاده اولان ماهیلر» دینلمکله دخی ادا اولنه‌بیلور. وَ «شهر شهیر استانبول‌که هواسی فوق العاده لطیفدر؛ اهالیسی اونسبتده ذکی وَظریفدر» دیدیکمزده: «هواسی لطیف اولان استانبول اهالیسی ظریفدر» دیمك اوله‌رق وصف سببینك صنف اولندن اولور.

«شهر شیرین استانبول‌که آنی ابتدا ١٢٥٥ سنه‌سی اوائلنده کوردم؛ الله دها زیاده شن وَ آبادان ایلسون؛ چوق صفاسنی سوردم» دیدیکمزده «ابتدا فلان تاریخده کوردیکم استانبولك چوق صفاسنی سوردم» دیمك اوله‌رق، وصف سببینك صنف ثانیسندن اولور.

طویل الذیل اولان صفتلر؛ اکثریا بو اسلوب اوزره ترکیب اولنه‌رق: «که» اداتیله موصوفلرینه ربط اولنور.

نته‌کیم: [ترکیسی]نك «پادشاهلرکه وجود بهبودلری؛ جود مصور وَهمیشه کار وکردارلری؛ بذل زروسیم وَایثار تحف وکهردر؛ عند التحقیق سکان هفت اقلیمك جمیع اعمار صدساله‌لرنده بذل ونثار ایتدکلری مجموع اموال؛ تخت نشینان سلطنتك برلحظه‌ده کهتر فیره ایثار ایتدکلری اندك عطیه‌لرینه برابر اولمیوب فی نفس الامر آثار حسان احسان؛ اول سعادتپناهیلرك لازمهٔ شان سماحت نشانلری اولدیغندن آه» فقره‌سی؛ وصف سببینك صنف اولندندر.

وینه [نركیسی] نك

شهر خوش آب وهوا یعنی استانبول كه اكر
طرحنی كورسه بهشتی اونوتوردی آدم

محط رحال قرار وبهانهٔ ملازمتله چند روز منزلكه كار بارمز اولدقده آه» فقره‌سنده‌كی «خوش آب وهوا» صفتی، وصف سببینك صنف اولندن وَ«كه» اداتیله ربط اولنان «جملهٔ شرطیه»، وصف سببینك صنف ثانیسندندر.

تركیب وصفیلر، بر وجه بالا تعریف وتنكیردن عاری اوله‌رق ایراد اولندقلری كبی بعضاً دخی ادات تنكیر وَیا تعریف ایله ایراد اولنورلر.

شویله‌كه: ادات تنكیر ایله ایراد اولندقلری تقدیرده، اكر فارسی وَعربی تركیبی ایسه، ادات تنكیر، دائما تقدیم اولنور. «بر اسب كرانبها»، «برشاهد عادل» تركیبلری كبی.

وَاكر تركجه تركیب ایسه بعضاً ادات تنكیر كذلك تقدیم اولنور. «بركوزل آت» «بروسعتلو خانه» «بر سودیكك ذات» تركیبلری كبی.

وبعضاً وصفك شانه اعتنا وَاهتمام ایچون ادات تنكیر، تأخیر قلنور «كوزل بر آت» «واسع برخانه» «سودیكك برذات» تركیبلری كبی.

ادات مبالغه ایله، یاخود ادات تفصیل اولان: «دها» لفظیله ایراد اولنان صفتلر دخی كذلك ادات تنكیر اوزرینه تقدیم اولنور. «پك كوزل بر آت كتور» «بوندن دها كوزل بر آت ویر» تركیبلری كبی.

وادات تفصیل اولان «اك» لفظیله ایراد اولنان صفتلر، دائما مهمل براغیلور. «آنلرك اك كوزلی بودر» تركیبی كبی.

«كه» اداتیله ربط اولنان وصفلرده، ادات تنكیر، دائما تقدیم اولنور. مثلا: «بر شی كه» «بر ذات كه» «بر كیمسه كه» دنیلور. اما ادات تعریف اولان «او»، هر حالده تقدیم اولنور. نته كیم: «او شاهد عادل» «او كوزل آت» «او سودیكك ذات» «او شی كه» «او ذات كه» دنیلور.

«او» یرینه بعضاً «اول» یاخود «شول» كتوریلور. «اول شاهد عادل» «شول كوزل آت» كبی.

وبعضاً ضمیر مبهم، مسندالیه اولوب «كه» اداتیله ربط اولنان بر جمله ایله توصیف وتعریف ایدیلور. «اولكه واقع الحالدر؛ حضور عالیلرینه اعلام اولندی» عبارەسنده اولدیغی كبی. بعضاً دخی موصوف حذف اولنەرق صفتی اولان فرع فعل، آنك مقامنه اقامه اولنور. بو دخی اكثریا تعمیم ایچون اولور. نته كیم: «دنیایه كلان كیدر» دینیلیركه «هركیم اولور ایسه اولسون» دیمك اولور.

وبعضاً مسند الیهك ذكری قبیح اولدیغی ایچون بویله حذف ایله صفت آنك مقامنه اقامه ایدیلیر. یاخود «شی» كبی برلفظ اعم كتیریلیر. نته كیم: «سبیلیندن چیقان، نجسدر» یاخود «چیقان شی، نجسدر» دینیلیر.

مسند الیهك بر منوال مشروح فرع فعل، یا صیغهٔ صله ویاخود جمله ایله توصیف وتعریفی، اكثریا مخاطبك عندنده بشقه وجهله

معلوم اولمديغندن ناشى اولور. نته‌كيم: «دون فلان يرده بزه سلام ويرن كيمسه، عالم وفاضل بر ذاتدر» دينيلير كه مخاطبك عندنده اول كيمسه‌نك بشقه حالى معلوم اولمديغندن متكلم آنى اولوجهله تعريف ايلر.

وبعضاً حكمك سببنى مشعر اولور. «تحصيل علم وهنر ايدن، مسعود اولور واتمين خائب وخاسر قالير» عباره‌سنده اولديغى كبى.

وبعضاً برخطايى اقرار ايچون اولور.

كندو الله ياره كسوب ويرديكم قلم
فتواى خون نا حقمى يازدى ابتدا

بيتنده اولديغى كبى.

ياخود مخاطبك خطاسنى اخطار ايچون اولور. نته‌كيم: «دوست صانديغك آدم، باق سكا نلر ياپدى» دينيلير.

بعضاً دخى ديكر نكته‌لر ملاحظه اولنور. مثلا: «برفنى بيلميان آدم، اوفندن بحث ايده‌بيليرمى؟» دنيلديكى صره‌ده: «فقه بيلميان آدم، فقهدن بركتاب ياپدى يا» دنيلير وحكم خبرك تزييفى قصد اولنور.

مسنداليه، بعضاً تأكيد اولنور. نته‌كيم: سترىٔ‌يى برماهر درزينك ديكديكنى افاده سياقنده: «بوسترىٔ‌يى فلان درزى ديكدى.» دنيله‌جك اولسه شايدكه مجازا آنك شاكردى ديكمش اولمق معناسنه حمل اولنه ديو مؤكد اوله‌رق: «فلان درزى كندو ديكدى» دينيلير. كذلك: «فلان مكتبك طلبه‌سى كلدى» دنيلسه اكثر طلبه مراد اولمق محتمل اولديغندن مؤكد اوله‌رق: «فلان مكتبك طلبه‌سى كافةً كلدى» دينيلير.

بعضاً دخی مسند الیه مقامنده برلفظ کتیریلوب بعده آندن بدل اوله‌رق حقیقت حالده مسند الیـه اولان اسم کتیریلیر. نته‌کیم: «برادریکز علی افندی کلدی» دینیلیرکه مقصد اصلی، علی افندینك کلدیکنی خـبر ویرمکدن عبارت اولدیغی حالده: «برادریکز لفظی، توطئه اوله‌رق ذکر اولنـدقدن صکره اسم خاصی ذکر اولنمشدر.

کوکللر اوغریسی بر یار بی امانم وار

مصرعی دخی بوقبیلدندر. وَبعضـاً بالعکس اصل مسـند الیه ذکر اولندقدنصکره آنی بیان وَایضاح ایده‌جك بر اسم کتیریلیر. نته‌کیم: «سـودیککز فلان افندی کلدی» دینیلیرکه مقصد اصلی، مخاطبك دوستی اولان برذاتك کلدیکنی اخبار اولوب آنجق ایضاح ایچون آلت طرفنده اسمی ایراد اولنور. وَبعضاً مسندالیه «یعنی» ایله تفسیر اولنور. نته‌کیم: «دون واپور ایله کلان مأمور یعنی: فلان افندی ذکی برذاتدر» دینیلیر.

مسائل سابقه کلامی هپ مقتضای ظاهر حاله کوره ایراد ایلمك ایچون مرعی اولان قواعددرکه اول صورتلرده مقتضای حال ایله مقتضای ظاهر حال مجتمع اولور. وَبعضاً مقتضای حال بشقه اولمغله ظاهرك مقتضاسی ترك اولنور. شویله‌که: بعضاً متکلمك عظمت شانـنه مبنی، ضمیر مفرد متکلم یرنده ضمیر جمع قوللانیلیر. نته‌کیم فرمانلرده «بن» یرنده «بز» دینیلیر.

وَبعضـاً متکلم، کندوسندن برشخص تجرید ایله آکا یعنی: کندو کندویه خطاب ایلر. بوکا تجرید دینیلیر. [فهیم] افندینك:

خواهشك واردر قبای جاه واقباله فهیم!
بن سنی تحقیر ایچون کیدم ملامت جبه‌سن

بیتنده اولدیغی کبی.

بو مقامده شعرای فارس وروم، اکثریا کندو کوکللرینی شخص آخر فرض ایدرك آکا خطاب ایدرلر.

بیت لمحرره:

ندن اولدك بوقدر یأسله نالان کوکل
یوقمی عالمده سنك دردیکه درمان کوکل

کبی.

تواضع، هضم نفس ومخاطبه تعظیم ایچون متکلم، کندوسندن بر اسم ایله تعبیر ایلر. نته‌کیم: «بنده‌کز» یاخود «داعیکز» ویاخود «بو فقیر» ویا «بو عبد عاجز» دینیلیر. وبعضاً مخاطبی تهدید ایچون ضمیر مفرد متکلم یرنده اسم قوللانیلیر. نته‌کیم: قوماندانك برعسکره: «قوماندان سکا بویله امر ایدر» دیوب «امره مخالفت ایدرسه‌ك قانون عسکریجه جزا کوررسین» دیو آنی اخافه وتحذیر ایلمش اولور.

وبعضاً تعریض ایچون خطاب مقامنده ضمیر متکلم قوللانیلیر. نته‌کیم: درسنه چالشمیان برچلبی‌یه نازکانه نصیحت ایچون خیرخواهلرندن بری، «سن نیچون بویله تنبللك ایدیورسین» دیه‌جك یرده «بن نیچون بویله تنبللك ایدیورم؛ بنم حالم نه‌یه منجر اوله‌جق» دیر وآنك تقصیرینی کندوسنه عزو ایلر.

واکثریا مخاطبه تعظیم واحترام ایچون ضمیر، جمع مخاطب قوللانیلور.

«سن» یرنده «سز» دنیلور. وَ دها زیاده تعظیم قصد اولنور ایسه ضمیر مفرد مخاطب یرینه، براسم کتیریلور. «ذات عالیکز»، «افندیمز» دنیلدیکی کبی.

وَبعضاً قابل خطاب اولان هرکیم اولور ایسه اولسون هر برینه فرداً فردا شامل اولمق اوزره مفرد مخاطب ضمیری قوللانیلور.

کوردك زمانه اویمادی؛ سن اوی زمانه یه

مصرعنده اولدیغی کبی.

وَ بعضاً اشارت عقلیه‌، اشارت حسیه منزله‌سنه تنزیل اولنه‌رق ضمیر غائب مقامنده اسم اشارت قوللانیلور. مثلا: «علم مغانی بیلن، مقامه مناسب سوز بولور وَ«علم بیانده ماهر اولان، طرق مختلفه ایله ادای مرام ایده‌بیلور» «صنایع بدیعیه اوکرنلرك سوزی مزین اولور» «ایشته بونلر، فن انشاده کسب کمال ایده‌بیلورلر» دنیلدکده: «بونلر»، «اول اوصاف ایله موصوف اولنلر» دیمك اولور. بناءً علی ذلك، علمای عربیه، «ضمیرلر، بالکنز ذاته وَاسم اشارتلر، ذات مع الوصفه دلالت ایدر» دیرلر.

وَبعضاً مشارالیه بعید اولدیغندن اسم اشارت یرنده: «او» قوللانیلور وَبر اوزاق شیئه اشارت ایله: «اوشی» دنیلور. بعضاً دخی مشارالیه قریب اولدیغی حالده متکلمك مجهولی اولدیغی جهتله غائب منزله‌سنه تنزیل قیلنور. نته‌کیم: «مخاطبك النده‌کی شیئه اشارت ایله: «اوندر» دنیلور.

وَبعضاً مسند الیهك ذکری سبق ایتدیکنه نظراً ضمیر غائب ایله

تعبیر اولنه‌جق ایکن، سامعك ذهننده زیاده تمکین وتثبیت ایچون اسمی تکرار اولنور. نته‌کیم: «الله تعالی عادلدر.» «الله تعالی عزیز ومنتقمدر» دنیلور.

الحاصل، اسلوب کلام، اوچدر: تکلم، خطاب وغیبتدر. ومقام تکلمده، ضمیر متکلم، مقام خطابده، ضمیر مخاطب ومقام غیبتده، ضمیر غائب یاخود اسم کتوریلور. مگرکه مقتضای ظاهرك خلافنی موجب بر نکته اوله. وبر اسلوب اوزره ایراد کلام اولنور ایکن دیگر اسلوبه انتقال اولنور ایسه «التفات» دنیلور. بودخی کلامده تفنن ایله سامعك نشاطنی تازه‌لمك ودقت نظرینی جلب ایله آنی ایقاظ ایلمك کبی نکت ولطائفه مبنی اولور.

نته‌کیم: «بن سزه چوق نصیحت ایتدم دکله‌مدیکز» دیدکدن صکره تکلمدن غیبته انتقال ایله: «سز بو فقیرك قدرینی صکره آکلارسکز» دنیلور.

کذلك «نه موطلو بزلره که بویله بر پادشاه حمید الخصالك انواع نعم وفیره‌سیله هرآن متنعم اوله‌یورز وعلوم ومعارفك هر درلو اسباب تحصیلنی آماده بوله‌یورز» دنیلدکدنصکره غیبتدن خطابه التفات ایله [پادشاهم چوق یشا] دنیلور.

استطراد

مقتضای ظاهرك خلافنه ایراد کلام ایلمك، مسند الیهك احوالنه منحصر اولمیوب بعض نکات ولطائفه مبنی دیگر موقعلرده دخی واقع اولور.

بونلردن بری: کلامی، متکلمك مرادی اولمیان معنایه حمل ایتمکدر. نته‌کیم: مقام تهدیدده «باق بن سکا نلر ایده‌جکم» دیین کیمسه‌یه: «لطف و احسانکز مبذولدر؛ سزدن چوق عنایتلر اومارز» دنیلدکده «سزه لایق اولان بودر؛ فنالق ایتمك شانکزه یاقشماز» دیمك اولور.

سائلك سؤاله مطابق جواب ویرمیوبده حاله موافق جواب ویرمك دخی بوقبیلدندر. نته‌کیم: «صیقی پرهیز اوزره بولنان خسته، بادنجانی ساده یاغ ایله‌می پیشورتملی؟ یوخسه زیت یاغیله‌می؟» دیو سؤال ایتدکده طبیبك: «بوکون ساده صویه چوربا ایچکزده یارین یاقه‌لم ات صویی ایله پشمش چوربا ایچه بیلورمیسکز؟» دیو جواب ویرمسی کبی. ینه بوقبیلدن اوله‌رق برشیئك سببنی سؤال ایدن کیمسه‌یه، فائده‌سنك بیانیله جواب ویریلور. نته‌کیم: بلوتلردن یاغمورلرك نه وجهله حاصل اولدیغنی سؤال ایدن چفتجی‌یه: «یاغمور فائده‌لی شیدر؛ آنکله اکینلر بیور، چمنلر تازه‌لنور» دیو جواب ویریلوب، «سنك حکمتدن دم اورمق نه‌که لازم؛ سن یاغموردن استفاده ایتمه‌نك یولنی دوشون» دیمك اولور. قلب، یعنی: کلامك اجزاسندن برینی، دیکرك مقامنه قویمق دخی مقتضای ظاهرك خلافنه ایراد کلام ایلك قبیلندندر. نته‌کیم: «صویی آته کوستردم» دنیله‌جك یرده، «آتی صویه کوستردم» دینلك و «پارمغمی یوزوکه کچوردم» دنیله‌جك یرده، «یوزوکی پارمغمه کچوردم» دیمك کبی.

﴿ فصل ثانی ﴾

احوال مسند بیاننده‌در

مسندالیه کبی مسند دخی قرینهٔ ظاهره‌یه مبنی حذف اولنور. نته‌کیم: «بومکتوبی کیم یازدی؟» دیین کیمسه‌یه جواباً: «علی افندی» دنیلور. و«یازدی» لفظی حذف اولنور.

کذلك بیت لمؤلفه:

خوبان بی‌وفا کبی دهر دسیسه باز
ناز اهلنه نیاز ایدر اهل نیازه ناز

بیتنك آخری «ناز ایدر» تقدیرنده اولوب اوست طرفده «ایدر» لفظینك عیناً مذکور اولمق قرینه‌سیله ایکنجی جمله‌دن حذف اولنمشدر.

وبعضاً قرینه پك ظاهر اولدیغی حالده برنکته‌یه بناءً مسند ذکری التزام اولنور. نته‌کیم: برکیمسه غایت کوزل یازو یازان برکوچوك چوجغك یازوسنی کوروبده «بونی کیم یازدی» دیو سؤال ایتدکده «برچوجق» دیمك کافی ایکن سننه نظراً اول یازو آنك اولدیغنه اینانلیه‌جق مرتبه کوزل اولدیغندن تعجب ایچون «ایشته بوچوجق یازدی» دنیلور.

کذا: «عالمی کیم یاراتدی؟» دیین کیمسه‌یه جواباً: [الله تعالی] دیمك کافی ایکن سائلك غباوتنه تلمیح ایچون: «الله تعالی یاراتدی» دنیلور.

وکذلك «سوتی کیم دوکدی؟» دیین کیمسه‌یه: «بن» دینلمك جواب کافی اولور ایکن؛ «نه‌یایه بیلورسین؟» مقامنده تهدید ایچون: «بن، دوکدم» دنیلور.

کذلك بر کیمسه طلبه‌دن برینه: «درسکه چالشمیورسین» دیمکله او دخی «کیم؟» دیجك: «سن» کافی ایکن توبیخ ایچون: «سن چالشمیورسین» دنیلدیکی کبی.

مسندڭ اکثریا ادات تعریفدن عاری اولور. «علی افندی کاتبدر» «حسن افندی شاعردر» جمله‌لرنده اولدیغی کبی.

وبعضاً فائده اتم اولمق ایچون اضافتله یاخود وصف ایله تخصیص اولنور.

چونکه کلامده خصوصیت نقدر زیاده اولورایسه فائده اوقدر تمام اولور.

نته‌کیم: «فلان افندی محکمه کاتبیدر» یاخود «کاتب ماهردر» ویا «کتابتده مهارتی مسلم بر ذاتدر» یا «پك سودیکم بر آدمدر.» ویاخود: «اول ذاتدرکه دون سیر یرنده بزه سلام ویرمشیدی.» دنیلور.

وبعضاً ادات تنکیر ایله ایراد اولنور. بودخی وحدت ایچون اولور. نته‌کیم: «بو قلمتراشی یاپانڭ بر آدمدر» دنیلورکه ایکی دکلدر دیمك اولور.

یاخود تفخیم ایچون اولور.

عاشقه طعن ایتمك اولماز مبتلادر نیلسون
آدمه مهر ومحبت بر بلادر نیلسون

بیتنده‌کی: «بربلا» لفظی کبی‌که «بیوك بلا» دیمك اولور.

ویاخود تصغیر ایچون اولور. نته‌کیم: «بنی احیا ایده‌جك سنك

برسوزکدر» دنیلورکه «کچوك سوزك» دیمك اولور.

وَبعضاً مسندالیه کبی مسند دخی معرفه اولور. شویله که: برجهتله معلوم اولان برشیئك اوزرینه دیکر برجهتله معلوم اولان برشی ایله حکم اولنور.

مثلا: مخاطب، برافندینك اسمنی وَبرذاتك کیتدیکنی بیلوب آنجق اوافندینك، اوکیدن ذات اولدیغنی بیلمز ایسه «فلان افندی، اوکیدن ذاتدر» دنیلور. وَبالعکس برذاتك کیتدیکنی اوکرنوبده کیم اولدیغنی بیلمز ایسه «اوکیدن ذات، فلان افندیدر» دنیلور.

وَبعضاً ادات تعریف وَتنکیردن عاری اولان بر اسم، مسند الیه اولوب آکا برمعرفه مسند قیلنور. نته‌کیم: [نفعی]نك:

باطل، همیشه باطل وبیهوده‌در ولی
مشکل بودرکه صورت حقدن ظهور ایده

بیتنده اولدیغی کبی.

مسند الیه کبی مسند دخی بعضاً «کندو» لفظیله تأکید اولنور. نته‌کیم: «بوکا سبب اودر» دنیله‌جك یرده: «سبب کندودر» دنیلور.

وَبعضاً «عین» کلمه‌سنك اضافتیله تأکید اولنور. نته‌کیم: «او، بونك عینیدر» یاخود «اراده‌کز، عین کرامتدر» دنیلور.

بیت لمؤلفه

تنزل، عین رفعتدر؛ انکچون صنع یزدانی
مقام کاکلی بالای چشم عزت ایتمشدر

بوقبیلدندر.

مسند الیهده جاری اولان بدل، بیان وَتفسیر اصولی، مسندده

دخی جاری اولور. نته‌کیم: «اوکلان ذات، برادریکز علی افندیدر» یاخود: «دوستکز علی افندیدر» ویاخود: «بر کوزل آدم یعنی علی افندیدر» دنیلور.

مسندك مجرد مسند الیهه اثبات و اسنادی مراد ایسه امثلهٔ سابقه‌ده کورلدیکی اوزره مسند، اسم اوله‌رق ایراد اولنور وبوندن، اعانهٔ قرائن ایله اکثریا دوام واستمرار معناسی دخی مستفاد اولور. نته‌کیم: «فلان اوزوندر» یا «قیصه‌در» یاخود «عالمدر» ویا «کاتبدر» وتکبر وعظمت، الله تعالی حضرتلرینه مخصوصدر» دنیلور.

و اکر مسند الیهه ثبوتندن بشقه زمان حدوثنی وصیغ افعالك متضمن اولدیغی سائر خصوصیتلری مجملاً ومختصراً افاده قصد اولنور ایسه «فعل» اوله‌رق ایراد اولنور. نته‌کیم: «درسمی اوقودم» «مکتوب یازیورم» «قلمه کیده‌جکم» «بن لایحهٔ اعتراضیه‌می یازیوردم» «اوباقه قالدی» دنیلور.

وبعضاً فعل مضارعدن «استمرار تجددی» معناسی قصد اولنور. نته‌کیم: «فلان افندی کوزل یازار» دنیلورکه «هروقت کوزل یازار» دیمك اولور؛ فقط یازمق، دائما تجدد ایدر برعملدر.

صیغ افعالك خواصنه پك زیاده دقت اولنمق لازمدر. مثلا: لسان عربیده فعل ماضی صیغه‌سی، ماضیٔ شهودی ایله ماضیٔ نقلی بیننده مشترکدر. لسانمزده ایسه سماعا معلوم اولان برفعلك بیانی ایچون ماضیٔ شهودی صیغه‌سی کتورلملك غلط ولسان عربینك بویولده ترجمه‌سی خطادر. شوقدر وارکه مورّخلر، بیان ایتدکلری وقایع

تاریخچه‌یی کورمش وَایچنده بولنمشجه‌سنه صحتنی ادعا ایدرك اکثریا ماضئ نقلی مقامنده ماضئ شهودی قوللانورلر.

وَفعل، اکر نکره‌یه مسند اولورایسه جنسه یاخود واحده تخصیصنی افاده ایدر. نته‌کیم: «برسواری کلدی» دنیلدکده «کلان سنوازیدر، پیاده دکلدر» یاخود «کلان بردر، ایکی دکلدر» دیمك اولور. مقامنه کوره بوایکی معنادن بری قصد اولنور وَدیکری مسکوت عنه کبی قالور.

مفرد وَجمع اولمقده، مسندك مسند الیهه مطابقتی لازمدر. فقط جمع غائب صورتنده بومطابقت شرط دکلدر. نته‌کیم: آنلر کلدیلر دنیلدیکی کبی. مفرد صیغه‌سیله «آنلر کلدی» دیمك دخی جائز اولور.

وَ برده مسند الیه مفرد اولدیغی حالده مسند بعضاً تعظیم ایچون جمعلنور. نته‌کیم: «افندیمز تشریف بیوردیلر» دنیلور.

تکلم وَخطاب وَغیبتده دخی مسندك مسندالیهه مطابقتی شرطدر. مکرکه بری دیکرینك اوزرینه تغلیب اولنه. تغلیب، بینلرنده تناسب واختلاط بولنان ایکی شیئك برینی آخرك اوزرینه تغلیب وَترجیح ایله تعبیرده آکا تابع قیلمقدر.

لسان عربیده بوتغلیب، چوق واقع اولور. نته‌کیم: والد وَوالده‌یه، «والدین»، وَ «ابوین» وَشمس ایله قمره، «قمرین»، وَابوبکر ایله عمره، «عمرین» وَحسن ایله حسینه، «حسنین» وَسعدالدین تفتازانی ایله سید جرجانی‌یه، «سعدین» دنیلور.

لسانمزده دخی بعضاً بوتغلیب اصولی جاری اولور. نته‌کیم:

«بنده‌كز یازارم» دنیلوركه بنده، غائب صورتی اولدیغی حالده معنی، متكلمدن عبارت اولدیغندن جانب معنی، جانب لفظه ترجیح، یعنی: تكلم صورتی، غائب صورتی اوزرینه تغلیب اولنور.

كذلك خطاب صورتی، غائب صورتی اوزرینه تغلیب ایله: «افندیمز احسان ایدرسكز» دنیلور.

ینه تغلیب قبیلندن اوله‌رق بر طائفه‌نك مبعوثلرینه: «سز شویله یاپدیكز» دنیلور وخطابدن اوطائفه‌نك مجموعی قصد ایدیلور.

فائده

ظرفلر، مسند مقامنده بولندیغی حالده مسندالیه اكر معرفه ایسه «موجود» یا «واقع» ویا «كائن» كبی برفعل تقدیر اولنور وبوكا «ظرف مستقر» دنیلور. مثلا: «حسن افندی قوناقده در»، یاخود «دكاندر» دنیلدكده «قوناقده موجوددر»، یاخود «موجود دكاندر» دیمك اولور.

ومسندالیه اكر نكره اولور ایسه ظرف آنك اوزرینه تقدیم اولنه‌رق «وار»، یاخود «یوق» لفظلری مسند اولور. نته‌كیم: «قوناقده بر آدم واردر»، یاخود «یوقدر» دنیلور.

ادات تعریف وتنكیردن عاری اولان اسم عاملر حقنده دخی اكثریا نكره كبی معامله اولنور.

شعر لمؤلفه

ظن ایتمه همان چهرۀ زردمده اثر وار
هجران المندن دل زارمده نلر وار
تقریر ایده‌مم سوز دل و درد درونم
سویلتمه بنی خاطر زارمده كدر وار

یوق حالمی عرض ایلمکه تاب و توانم
جودت سرشورمده بودم درد سفر وار

وَ بعضاً اسم عام، ظرف اوزرینه تقدیم اولنور وَ اول حالده قصری مفید اولور. نته‌کیم :

دولت، رجالی راحتی هیچ کورمامکده‌در
راحت، رجال دولتی هیچ کورمامکده‌در

بیتنده «راحت» لفظنك تقدیمی کبی.

فصل ثالث

متممات جمله بیاننده در

متممات جمله، که حال، تمییز وَمتعلقـات فعلدر، کلامك بونلر ایله تقییدی، تزیید وَ اتمام فائده ایچوندر.

چونکه بر کلامده نه‌قدر چوق قید بولنورایسه فائده اوقدر اتم اولور؛ فقط بو بابده مخاطبك حالنه نظر اولنور. مخاطبك مقصدی اکر مجرد مسندالیهه ثبوتنی وَیاعدم ثبوتنی اوکرتمك ایسه متماتدن بر شی علاوه اولنماز. اکر مقصدی برفضله قید ایسـه اول قیدك علاوه‌سی لازم کلور. وَ فصل اولده بیـان اولندیغی اوزره، کلامده مناط حکم، اول قیددر. وَ منفی ایسه نفی دخی اول قیده توجه ایدر. مثلا : بوغاز ایچی واپورلرندن برینـه بنمك اوزره ساحله طوغری سکردن کیمسه‌نك غرضی، آنجق واپورك قالقوب قالقمدیغنی اوکرنمکدر. آکا : «واپور قالقدی»، یاخود «قالقمدی» دنیلور. بشقه سوز علاوه

اولنور ایسه مقتضای حاله مطابق اولماز. اما بر واپورك یوم حرکتنی اوکرنمك ایستین کیمسه‌یه، «واپور فلان کون قالقه‌جق»، یاخود «قالقمیه‌جق» دنیلور.

قیدلر متعدد اولدیغی حالده مناط حکم، صکره‌کی قید در. نته‌کیم: «فلان افندی بو کون عربه ایله بك اوغلنه کیتدی» دنیلدکده مناط حکم، اول کیمسه‌نك سمت عزیمتیدر وَ «کیتمدی» دنیلسه نفی دخی آکا توجه ایدوب اول کیمسه اول کون عربه ایله بشقه سمته کیتمش اولسه، بو قضیهٔ سالبه، کاذب اولماز.

حال، یا فاعلك هیئتنی مبین اولور. «فلان افندی یاغموردن ایصلانمش اولدیغی حالده کلدی» کلامنده اولدیغی کبی. وَ یا مفعولك هیئتنی مبین اولور. «بن آنی سرخوش اولدیغی حالده کوردم» کلامنده اولدیغی کبی.

وَ بعضاً دخی فعلك حالت صدور و تعلقنی مبین اولور. نته‌کیم: «بن اسکله‌یه واردم؛ حالبوکه واپور هنوز قالقمامشدی» یاخود «واپور ایسه هنوز قالقمامشدی» وَ «ساعت بشده ایکن واپور قالقدی» وَ «ساعت بشه کلمامش اولدیغی حالده واپوری قالدردیلر» دنیلور.

وَ حالك وقوعی چندان مأمول دکل ایسه، «حالده» یرینه، «تقدیرده» کتوریلور.

نته‌کیم: «فلان افندی بورجنی ویرمدیکی تقدیرده بن ویریرم» دنیلور، که «بورجنی ویرمه‌مسی مأمول دکل ایسه‌ده شاید که ویرمز ایسه بن ویریرم» دیمك اولور.

فاعلك هیئتنی مبین اولان حال، اکثریا حال ترکیبی صیغه‌سیله ایراد اولنور، که حالك زماناً فعله مقارنتنی افاده ایلر. نته‌کیم: «فلان افندی یاغموردن ایصلانه‌رق کلدی» وَ «کوله‌رك کیتدی» دنیلور.

وَ بعضاً بر اسم عربینك آخرینه تنوین علاوه اولنه‌رق حال ترکیبی مقامنده قوللانیلور. نته‌کیم: «آله‌جغنی نقداً آلدی»، «ممنوناً کیتدی» دنیلور، که «نقد اوله‌رق» «ممنون اوله‌رق» دیمك اولور.

وَ حال، بعضاً مکرر اولور. «بو کتابی جزء جزء باصدیره‌جغز» ترکیبنده اولدیغی کبی.

وَ فعل التزامینك «صابه یول» ترکیبنده اولان «صابه» لفظی کبی صفت اوله‌رق استعمالی نادر ایسه‌ده مفرد غائبی، چوق دفعه مکرر اوله‌رق حال اولور. وَ عملك تکررینی افاده‌ایلر. نته‌کیم: «کوله کوله کیتدی»، «چالیشه چالیشه مرامنی حاصل ایتدی» دنیلور.

صفت کبی حال دخی بعضاً «سببی» اولور. نته‌کیم: « فلان افندی آیاقلری بربرینه طولاشه‌رق کلدی» دنیلور.

ذی الحاله نسبتله حال، موصوفه نسبتله صفت کبیدر. شوقدر وار که ذی الحالك فعله مباشرتی حالنده، حال ایله اتصافی قصد اولنور. بو جهتله فعلك کیفیت وقوعنی بیان ایده‌رك فعلك قیدی دیمك اولور. صفتدن مقصود ایسه موصوفك فعله مباشرت وَیا عدم مباشرتندن قطع نظرله وصفك آکا ثبوتیدر.

حال ایله صفت، ایکیسی ده مسنده بکزرلر. شوقدر وار که بونلرك نسبتلری، مقصود بالتبع اولمغله «نسبت تقییدیه»در. مسندك مسندالیهه

نسبتی ایسه مقصود بالذاتدر. بو جهتله «اسناد» دنیلور.

تمییز، بعضاً اسنادك قیدی اولور. نته‌کیم: «بن آکا معلوماتجه فائقم» دنیلور. بعضاً بر نسبت تقییدیه‌نك قیدی اولور. نته‌کیم: «بنم آکا معلوماتجه تفوقم مسلمدر» دنیلور.

وَ بعضاً جمله‌لر، «صیغهٔ صله» ایله تمییز مقامنده ایراد اولنور. تفصیلی، قواعد عثمانیه‌ده در.

متعلقات فعلك تفصیلاتی دخی قواعد عثمانیه‌ده مندرجدر. تکرار تفصیله حاجت یوقدر؛ فقط علم بلاغته عائد اولان مسائلك ایرادینه بروجه آتی ابتدار اولنور.

شویله‌که: بعضیلرینك قرینهٔ ظاهره‌یه مبنی ذکری عبث کبی کوریله‌رك حذف اولنور.

نته‌کیم: «سن بغداده کیتدکمی؟» دیین کیمسه‌یه جواباً: «کیتدم» دینلور، که «بغداده کیتدم» تقدیرنده‌در.

کذلك «اوطه‌یه نه‌چوق کیروب چیقیورسین؟» دنیلورکه «اوطه‌یه نه چوق کیروب اوطه‌دن نه چوق چیقیورسین؟» تقدیرنده‌در. حذف، بعضاً بعدالابهام بیان ایچون اولور. نته‌کیم: «بن امر ایتدم؛ اویازدی» دنیلورکه «یازمغی امر ایتدم» تقدیرنده‌در وَ «امر ایتدم» فعلنك مفعولی حذف ایله مبهم براغیلوب بعده «یازدی» فعلیله بیان اولنمشدر.

وَ بعضاً تعمیم ایچون اولور. «الله تعالی حضرتلری، دارالسلامه دعوت ایدیور» جمله‌سی کبی، که «هرکسی دعوت ایدیور» دیمك اولور.

وَ بعضاً لدی‌الحاجه انکاره مجال اولمق کبی دیکر نکته‌لره مبنی اولور .

وَبعضاً مجرد اختصار ایچون اولور. «کتور کوره‌یم» دنیلدیکی کبی.

بعضاً دخی فعل متعدینڭ فعل لازم منزله‌سنه تنزیل قیلنور . شویله که : فعلڭ مفعول بهه تعلقندن قطع نظر اولنه‌رق مجرد فاعله اسنادی قصد اولنور وَ اول حالده مفعول به تقدیر اولنماز. نته‌کیم: «بیلن ایله بیلمین بردکلدر» دنیلور. وَ بیلمك برمفعوله تعلقی ملاحظه اولنمیوب مجرد فاعله اسنادی قصد اولنور .

مسندالیه معرفه ایسه متعلقاتڭ فعل اوزرینه تقدیم اولنور . نته‌کیم : « فلان افندی دون بورایه کلدی » « فلان افندی بوکتابی بکا ویردی» دنیلور .

فقط بعضاً قصر ایچون مسند الیه تأخیر قیلنور. نته‌کیم: « دون بورایه فلان افندی کلدی» دینیلور، که « بشقه‌سی کلمدی » دیمك اولور. وَ « بوکتابی بکا فلان افندی ویردی » دینیلور، که «آنجق او ویردی » دیمك اولور.

بعضاً دخی مسندالیهده متعلقات فعلدن برینه عائد ضمیر اولدیغندن ناشی تأخیر قلینور. نته کیم : « فلان افندی‌یی پدری تکدیر ایلدی » دنیلور .

اما مسند الیه معرفه اولمدیغی حالده هپ متعلقاتڭ فعلدن صکره کتوریلور . نته‌کیم : « دون بورایه بر افندی کلدی » « بوکتابی بکا بر افندی ویردی » دنیلور .

مفعول به دخی معرفه اولدیغی حالده مفعول‌الیه اوزرینه تقدیم اولنور. مثلا: «بن اوکتابی سکا ویردم؛ سن‌ده بوکتابی بکا ویر» دنیلور.

وَبعضاً قصر ایچون تأخیر قلنور. نته‌کیم: «بن سکا بونی ویردم» دنیلور، که «سکا ویردیکم آنجق بودر» دیمك اولور. «بن سکا بو سوزی سویلدم» دنیلور، که «بشقه سوز سویلمدم» دیمك اولور.

وَبعضاً مفعول‌به‌ده مفعول‌الیهه راجع ضمیر بولندیغندن تأخیر قلنور. نته‌کیم: «فلان ذاته ایشلدیکی جرمی عزو ایتمشلر» دنیلور.

بعضاً دخی وزن وقافیه ایچون تأخیر اولنور:

بیت لمحرره

ای‌شانه قیل وقال‌ایله تل قیرمدن‌واروب
شرح ایله یاره حال پریشانی مویمو

کبی.

اما مفعول به معرفه اولمدیغی حالده تأخیر قلنور وَعلامت مفعولیت اولان کسره‌دن عاری اوله‌رق فعله وصل‌اولنور وَفعلِ آنکله ترکب ایدرك افعال مرکبه‌دن اولور. نته‌کیم: «بن سکا یاردم‌ایدرم»، «سندن یاردم ایسترم» دنیلور.

بو منوال اوزره مرکب اولان فعلك ترکیبی فسخ اولنه‌رق ایکی جزئی آره‌سنه متعلقاتندن بری کیرر ایسه قصری مفید اولور. نته‌کیم: «یاردمی سکا ایدرم» «یاردمی سندن ایسترم» دنیلدکده آنجق معناسی مستفاد اولور.

برده اسم عامدن قرینهٔ حالیه ایله بر فرد معین مراد اولنور ایسه فعل ایله ترکیب اولنه‌ماز. مثلا: متکلم، علی‌الاطلاق کتاب ایستر ایسه «بکا کتاب ویر» دیر. اما مخاطب ایله بینلرنده معلوم اولان کتابی ایسترسه «کتابی ویر» دیمسی لازمکلور.

بعضاً فاعلك هیئتنی مبین اولان حال دخی وجه مشروح اوزره فعل ایله ترکب ایلر. نته‌کیم: «یایان کلدی.»، «راجلاً کلدی»، «یالکز کلدی»، «آنسزین کلدی»، «بغتةً کلدی.» دنیلور.

بیت لمحرره

ضبط اولنماز عنان آه سحر
چاره‌سز کشف راز ایدر کوکلم

دخی بو قبیلدندر.

بو مثللو افعال مرکبه‌نك موقع استعمالی، پك مختلفدر.

شویله که: جزء اولی، بروجه بالا بعضاً مفعول به حال اولدیغی کبی بعضاً دخی اسم مصدر اوله‌رق اصل فعلی مؤکد اولور. نته‌کیم: «بر اوروش اوردی که تعریف اولنماز» دنیلور.

بعضاً اصل فعلك وصف وَ نوعنی مبین اولور. نته‌کیم: «کوزل یازدی» «سرعتلی یورییور» دنیلور.

وَ بعضاً تأکید ایچون فعل مرکبك جزء اولی تکرار قلنور. نته‌کیم: «احسان ایت افندم احسان» دنیلور.

مسندالیه ایله مسندده جاری اولان بدل، بیان وَتفسیر اصولی، متعلقات فعلده دخی جاری اولور. نته‌کیم: «برادریکز فلان افندی‌یی

استانبولده شهزاده باشنده کوردم»، «دوستکز فلان افندی‌یه فلان محلده تصادف ایتدم»، «دون سیر یرنده، یعنی: کاغد خانه‌ده فلان افندی‌یه راست کلدم» دنیلور.

متعلقات فعل، دائما فعل اوزرینه تقدیم اولنور؛ فقط مقدمه‌ده بیان اولندیغی اوزره اشعارده، تأخیرلری جائز اولور.

نته‌کیم:

انساندر ممر وقوعات نیك وبد
صبرایت کمال محنته این نیز بکذرد

بیتنده مفعول الیه اولان «محنت»ك تأخیر اولندیغی کبی.

وبرده نادراً فعلك شاننــه اعتنا واهتمام ایچون تقدیم اولنور. نته‌کیم: تعجب مقامنده «شاشارم سنك عقلکه» دنیلور.

تتمه

افعال شرطیه، برر جملهٔ خبریه ایسه‌ده اسنادلری مقصود بالذات اولمدیغندن کلام اولمیوب جملهٔ جزائیه‌نك قیدی کبیدر. بلکه شرط ایله جزا، ایکیسی بر قضیه‌در. مثلا: «کونش طوغار ایسه کوندوز اولور.» دنیلدکده «کوندوزك وجودی، کونشك طلوعنه لازمدر» دیمك اولور.

«الله نصیب ایدرسه بر بلاغت رساله‌سی یازه‌جغم» جمله‌سی دخی بو قبیلدندر.

شرط، «حالی» ایسه، حال مقامنده بولندیغی جهتله مابعدنده‌کی جمله‌نك قیدیدر. نته‌کیم: «فلان مأمورك اکرچه بعض تقصیراتی

وار ایسه‌ده ایشنه مقدم اولدیغی جهتله شایان عفودر» دنیلورکه جزئی قصوری اولدیغی حالده بیله شایان عفودر» دیمك اولور.

قضیهٔ شرطیه، بر منوال سابق «مطلق» اولور ایسه، «قضیهٔ مهمله» وَ «هر نه زمان» وَ «دائما» کبی بر قید ایله مقید اولور ایسه، «قضیهٔ کلیه» وَ «بعضاً» یا «اکثریا» کبی بر قید ایله مقید اولور ایسه «قضیهٔ جزئیه» اولور.

«صیغهٔ توقیتیه» دخی کلیه مقامنده قوللانیلور.

«طوپولماز لطف واحسانه، قناعت کلمز انسانه
کرم کوردکجه ای باقی! کدالردن رجا آرتار»

بیتنده اولدیغی کبی، که «هر نه زمان کرم کورسه» دیمك اولور.

وَ مدخل قواعدده بیان اولندیغی اوزره «چه» یرینه «ده» کتوریلور ایسه علی‌الاطلاق وقته دلالت ایدر. وَ بو حالده «قضیهٔ مهمله» اولور. نته‌کیم: «موسم بهار کلدکده سیره کیدرز» دنیلدیکی کبی. ٧

بو مقامده بعضاً «صیغهٔ صله» قوللانیلور. «آنلر بورایه کلدکلرنده بزه مسافر اولورلر» دنیلدیکی کبی.

الحاصل، «صیغهٔ توقیتیه» ایله «صیغهٔ صله»، «صیغهٔ شرطیه» یرینی طوتار. شو قدر وارکه صیغهٔ شرطیه، وقوعی مشکوك اولان شرطلرده وَ آنلر ایسه وقوعی مجزوم اولان شرطلرده قوللانیلور.

نته‌کیم: «تموزده یاغمور یاغار ایسه سکا شوقدرقیه سبزه ویریرم»، «روز حضر کلدکده سکا شو قدر غروش ویریرم» وَ «حاجیلر عودت ایتدکلرنده سکا بر تسبیح آلیویریرم» دنیلدیکی کبی.

بعضاً «تجاهل» کبی برنکته‌یه مبنی، مجزوم الوقوع اولان شرطده، «صیغهٔ شرطیه» قوللانیلور.

نته‌کیم: بر قوناغه بر مسافر کلوبده: «افندی ایچروده‌میدر؟» دیو خدمتکاردن سؤال ایتدکده: افندینک قوناقده اولدیغی خدمتکارك معلومی ایکن افندیسندن خوف ایله: «قوناقده در» دیمیوبده «باقه‌یم، اگر ایچروده ایسه، سکا خبر ویریرم» دیدیکی کبی.

کذلك، موسم بهار حلول ایتمشیکن هوالر آچلمدیغندن جانی صیقیلان کیمسه‌، «اگر بهار کلور ایسه شویله یاپارز» دیر. کذلك، مخاطبك جزمی اولمدیغنه مبنی متکلم، کندوسنجه مجزوم اولان شرطك افاده‌سنده: «صیغهٔ شرطیه» قوللانور. مثلا: «کندوسنك صدقنه ایناتمیان کیمسه‌یه: «اگر صادق چیقار ایسم نه یاپارسین؟» دیر.

بعضاً شرطك وقوعنی جزم ایدن مخاطب، علمیله عامل اولمدیغندن، متکلم آنی جاهل منزله‌سنه تنزیل ایله «صیغهٔ شرطیه» استعمال ایلر. نته‌کیم: «باباسنه اذا ایدن کیمسه‌یه: «اگر باباك ایسه اذا ایتمه» دنیلور.

بعضاً «جملهٔ شرطیه» حذف اولنه‌رق یالکز جزاسی ذکر اولنور. نته‌کیم: «درسه چالیش! فیض آلورسین» دنیلور، که «چالیشور ایسه‌ك فیض آلورسین» تقدیرنده‌در. کذلك «وقتکی بیهوده ضایع ایتمه! نادم اولورسین» دنیلور، که «ضایع ایدرسه‌ك نادم اولورسین» تقدیرنده‌در. وکذلك «قوناغکز نره‌ده‌در؟ زیارتکزه کلورم» دنیلور، که «نره‌ده اولدیغنی بیلدیرر ایسه‌کز، زیارتکزه کلورم» دیمك اولور.

بعض «جمل شرطیه» معنای تعقیبی متضمن اولور. [نفعی] نك:

«اسنجه باد قهری، بحر و بر یکسان اولور؛ زیرا
اورر بر بیرینه امواج دریا کبی کهساری»

بیننده اولدیغی کبی.

افعال شرطیه‌نك انواعی، قواعد عثمانیه‌ده مفصلاً مذکور اولوب هر بری، موقع مناسبنه کوره استعمال اولنمق لازم کلور. بوراده تکراره حاجت یوقدر.

تذییب

بالاده مواقع متعدده‌ده بیان اولندیغی اوزره، مسند الیهك وحق تقدمی اولان بعض متعلقات فعلك تأخیری، قصره دلالت ایدر. بو دخی فحوای کلامك دلالتیدر. دلالت وضعیه دکلدر.

بعضاً قصره موضوع اولان ادات حصر قوللانیلور، که حکمی، مدخولنی اثبات ایله ماعداسندن نفی ایدر. نته‌کیم: اسکداره کیتد- یکنی و بشقه سمته کیتمدیکنی افاده ایلر.

بعضاً بو اثبات و نفی تصریح اولنور. نته‌کیم: «اسکداره کیتدی بشقه یره کیتمدی» دنیلور.

بعضاً بو مقامده ادات اضراب اولان «بلکه» قوللانیلور. نته‌کیم: «بز بو کون بك اوغلنه کیتمدك؛ بلکه اسکداره کیتدك» دنیلور.

بعضاً بومعنی، استثنا طریقیله ادا اولنور. نته‌کیم: «فلان افندی بو کون اسکداردن بشقه (یاخود) اسکداردن ماعدا محله کیتمدی» دنیلور.

کذلك اوزاقدن بر شخص کورندکده «بودکل، الاّ فلان افندیدر» دنیلور.

کذلك «فلان افندی هیچ درسنی ترك ایتمز؛ مکر منحرف المزاج اوله» دنیلور.

بیت لمحرره

شمس رخ یاره نه ممکن نظر
عینك رنکین اوله کوزده مکر

بیتی بو قبیلدندر.

«مکر» ایله استثنا صورتنده بعضاً مستثنا منه مقدر اولور.

ینه مؤلف حقیرك:

مکر سرمایهٔ شادی ایمش کوی دلاراده
سرشکم نقدینی خاك ایله مغشوش ایتدیکم دملر

بیتنده اولدیغی کبی، که «اودملر هیچ دکل، الا سرمایهٔ شادی ایمش» دیمکدر.

قصر، بر موصوفی بر صفته، یاخود بر صفتی بر موصوفه حصر وتخصیص ایلمکدر.

نته‌کیم: «فلان افندی کاتبدر؛ شاعر دکلدر» دنیلدکده مسندالیه کاتبلك صفتنه حصر ایدلمش اولور.

وَ «بو حقه، کومشدر. فاقفون دکلدر» دنیلدکده حقه، کومش اولمق وصفنه حصر ایدلمش اولور.

«بو بلده‌ده شاعر، آنجق فلان افندیدر» دنیلدکده شاعریت صفتی، اول افندی‌یه حصر ایدلمش اولور.

قصر، یاحقیقیدر، یا اضافیدر. قصرحقیقی، حقیقت حالده وَنفس الامرده مقصورك مقصور علیهدن ماعدایه تجاوز ایتمه‌مسیدر.

نته‌کیم: بر بلده‌ده یالکز بر شاعر بولندیغی حالده: «بو بلده‌ده شاعر، آنجق فلاندر» دنیلدیکی کبی.

بعضاً بشقه شاعرلر بولندیغی حالده مبالغةً آنلر شعرادن عد و اعتبار ایدلمیه‌رك «شاعر، آنجق فلاندر» دنیلور. ایشته بوکا: «قصر حقیقیٔ ادعائی» دنیلور.

قصر اضافی، اوچ قسمه تقسیم اولنور. شویله‌که: مخاطب، اکر بر شیئك ایکی شیده اشتراکنی معتقد اولوبده برینه حصر اولنور ایسه: «قصرافراد» دنیلور. نته‌کیم: مخاطب برذاتك: هم کاتب، هم‌ده شاعر اولدیغنی معتقد اولدیغی حالده آکا: «او ذات آنجق شاعردر» دنیلدیکی کبی.

مخاطب، اکر حکمك عکسنی معتقد ایسه، «قصر قلب» دنیلور. نته‌کیم: بر حقه‌نك کومش اولدیغنی اعتقاد ایدن کیمسه‌یه: «بوحقه فاقفوندر؛ کومش دکلدر» دنیلدیکی کبی.

مخاطب اکر متردد ایسه «قصر تعیین» دنیلور. نته‌کیم: بر حقه‌نك کومش وَیا فاقفون اولدیغنده شك و ترددی اولان کیمسه‌یه: «بو حقه فاقفوندر؛ کومش دکلدر» دنیلدیکی کبی.

فصل رابع

اسناد خبری بیاننده در

اکثریا اسناده دلالت ایدن، آنجق هیئت ترکیبیه در؛ فقط اسناد خبرینك غائب صورتنده اسناده دلالت ایتمك اوزره ادات خبر قوللانیلور. وَ فعل ماضیٔ نقلی وَ مستقبل ایله فعل وجوبینك غائب صورتلرنده تأکید ایچون ادات خبر علاوه اولنور.

نته‌کیم: «فلان آدم کلمش» دنیلور ایسه: «مجرد کلدیکنی ایشتدم» دیمك اولور. «کلمشدر» دنیلور ایسه: «البته کلمش اولمق کرکدر» دیمك اولور. کذلك «کله‌جکدر» دنیلدکده: «بهرحال کلور» دیمك وَ «کلملیدر» دنیلدکده: «البته کلمسی لازمدر» دیمك اولور.

«وار»، «یوق» لفظلری دخی اکثریا ادات خبرسز مسند اولورلر.

لمحرره

زبان بیتاب و دل پر تاب و چشم حسرتم بیخواب
مجال اشتکا یوق نالهٔ شبکیر وار دلده

بیتنده اولدیغی کبی.

وَ اسنادك تأکیدی مراد اولندیغی حالده: «وار در»، «یوقدر» دنیلور. نته‌کیم: «بنم او ایشدن خبرم یوقدر» دنیلدیکی کبی.

اسناد خبری، برمفهومك دیکر مفهومه ثبوتی، یاخود عدم ثبوتی ایله حکم ایتمکدر. بوندن مقصد دخی مخاطبه معلومی اولمیان بر حکمی، یعنی: برشیئك وقوع وَیا عدم وقوعنی خبر ویرمك، یاخود آنی

بیلدیکنی بیلدیرمکدر. اولکیسنه: «فائدهٔ خبر»، ایکنجیسنه: «لازم فائدهٔ خبر» دنیلور.

مثلا: خواجه‌نك مکتبده اولوب اولمدیغنی بیلمین شاکرده: «خواجه مکتبده در»، یاخود «دکلدر» دیو خبر ویرن متکلمك مقصدی، فائدهٔ خبردر. اما مخاطبه: «سن زنکینسین» دیین متکلمك مقصدی، لازم فائدهٔ خبر در، که «سنك زنکین اولدیغکی بیلورم» دیمك اولور.

خبر، بعضاً بویله ساده، یعنی: تأکیددن خالی اوله‌رق ایراد اولنور. بعضاً دخی تأکید اولنور.

نته‌کیم: بروجه بالا ادات خبر، بعض مواقعده «تأکید» ایچون کلور.

وَ بعضاً تأکید ایچون جملهٔ خبریه تکرار اولنور. مثلا: «حقکز وار، حقکز وار» دنیلور. بعضاً دخی الفاظ تأکیددن بری، علاوهٔ کلام قیلنور.

«البته»، «شبهه‌سز»، «محقق»، «تحقیقاً» وَ «تحقیق علی التحقیق»، «حقیقت»، «صحیحاً»، «طوغریسی» الفاظ تأکیددندر.

البته بوحالمدن اویارك خبری وار

مصر عنده‌کی: «البته» وَ:

حقیقت بی‌وفا نامهربان خوبان استانبول
ینه دل آرزو ایلر نه چاره الفت‌اولمشدر

بیتنده‌کی «حقیقت» لفظی کبی.

«ایناکه»، «الله بیلورکه» ترکیبلری وَ «الله حقیچون» کبی یمینلر دخی اکثریا اسناد خبری‌یی تأکید ایچون استعمال اولنور.

«اصلا» وَ «قطعاً» لفظلری، نفی مؤکّد اولورلر: «بو ایشه اصلا وقوفم یوقدر» دنیلدیکی کبی.

«آ»، «ئه»، «یا»، «یه» حرفلری دخی کلامك آخرینه علاوه اولندقلرنده اسنادی تأکید ایدرلر. «اوسنك دوستکدر آ!»، «سنی خیلیجه اوزدی یا!» عباره‌لرنده اولدیغی کبی.

ادات تنبیه دخی کلامی مؤکّد اولور. «ایشته سوزك صاغی بودر» ترکیبنده اولدیغی کبی.

مادام‌که متکلمك مقصدی، مخاطبه خبرك حکمنی، یاخود لازمنی افاده در، هرحالده مخاطبك حالنه رعایت ایلمسی وَ سوزی آکا کوره علی‌قدر الحاجه سویلمسی لازم کلور؛ چونکه سوز ناقص اولورایسه افاده قاصر اولور وَ زیاده اولورسه کلامده حشو و لغو بولنور.

ایمدی مخاطب، اکر خالی الذّهن ایسه، یعنی: کندوسنه القا اولنه‌جق خبرك مضمونی حقّنده برکونه حکم و تردّدی یوق ایسه کلامی تأکیده حاجت‌اولمیوب «فلان شی بویله در»، یاخود «دکلدر» دنیلور.

وَ مخاطب، اکر اول خبرك حکمنده متردّد ایسه، کلامی کذلك اطلاقی اوزره، یعنی: بلا تأکید ایراد ایلمك جائز اولور؛ فقط تأکیدی مستحسندر.

«فلان شی بویله‌میدر؟» دیو سؤال‌ایدن کیمسه، متردّد دیمك اولدیغی

جهتله آنك جوابی دخی بو قبیلدندر؛ یعنی: «اویله‌در» دیمك كافی اولور؛ فقط «نه شبهه! اویله‌در» دیو تأكید اولنسه مستحسن اولور.

وَمخاطب، اكر حكمی منكر ایسه كلامی تأكید ایلمك لازم كلور. مثلا: منكر اولان مخاطبه: «البته فلان شی بویله‌در» یاخود «دكلدر» دنیلور.

وَ اكر انكارنده اصرار ایلر ایسه «الله بیلوركه»، «صحیحاً بویله‌در» دیو زیاده تأكید اولنور.

الحاصل، مخاطبك ظاهر حالنه نظراً كلام، اوچ وجهله ایراد اولنوركه تأكیددن خلوی وَاستحساناً تأكیدی وَتأكیدك وجوبیدر. اولكیسنه: «ابتدائی»، ایكنجیسنه: «طلبی»، اوچنجیسنه: «انكاری» دنیلور. اشبو وجوه ثلثه اوزرینه ایراد كلام ایلمك، مقتضای ظاهر اوزرینه سوز سویلمكدر. نیجه دفعه‌لر ایسه اقتضای حاله كوره ظاهرك مقتضاسی ترك اولنور. شویله‌كه: بعضاً مخاطبه ایراد اولنان كلامده بر خبره ایما اولنور؛ اودخی آكا مترقب بولنور. بناءً علیه سائل دكل ایكن سائل حكمنده طوتیلور وَآنك اوزرینه ایراد اولنان خبرك تأكیدی، مستحسن اولور. مثلا: «او ظالملرك لاقردیسنی ایتمه! علی التحقیق آنلر جزایه مستحقدرلر» دنیلوركه «اوظالملرك لاقردیسنی ایتمه» دنیلدكده آنلرك حقنده برفنا حكم اولدیغنه ایما ایدلمش اولور.

مخاطب دخی: «عجبا بوحكم نه اوله!» دیو صانكه سائل متردد كبی مترقب اولور. بوجهتله سائل منزله‌سنه تنزیل قیلنور. وَآنلر جزایه مستحقدر» كلامی، «استحساناً علی التحقیق» دیو تأكید اولنور.

وَ بعضاً منکر اولمیان مخاطبده، امارهٔ انکار کورلمکله منکر حکمنده طوتیلور وَکلام مؤکّد ایراد اولنور.

مثلا: اولومك انکاری قابل اولمدیغی جهتله «اولوم وار» جمله‌سی تأکیدسز کتورلمك مقتضای ظاهر ایکن اصلا اولومی دوشونمز مرتبه غفلته طالمش اولنلر، اولومی منکر کبی اعتبار اولنه‌رق آنلره خطاباً: «البته اولوم واردر» دنیلور.

وَ بعضاً منکر اولان کیمسه، غیر منکر حکمنده طوتیله‌رق آکا ایراد اولنه‌جق کلام، بلا تأکید کتوریلور.

شویله‌که انکار ایلدیکی کلامك صحّتی ظاهر اولدیغندن بلا تأکید «فلان شی شویله‌در» دنیلورکه «تأمّل ایدرسه‌ك، اوحکمك صحتنی تسلیم ایلرسین، شبهه وَ تردّد یری دکلدر» دیمك اولور.

امّا خبرك حکمی، مخاطبك معلوم وَ مصدّقی ایسه، بو خبرك آکا القاسی، معلومی اعلام قبیلندن اوله‌جغی جهتله جائز اولماز ایسه‌ده بعضاً مقتضای ظاهرك خلافنه اوله‌رق اخبار اولنور. شویله‌که: مخاطب کندو علمنك مقتضاسنه منافی برحالده بولندیغی جهتله بیلمز مقامنده طوتیلور.

نته‌کیم: تارك صلات اولان برعالمه، افادهٔ خبرسیاقنده: «نماز فرضدر» دنیلور. وَ نمازك فرض اولدیغنی بیلمز منزله‌سنه تنزیل اولنور. بونده برفائدهٔ تحقیقیه یوق ایسه‌ده افادهٔ تنزیلیه بولنور.

کذلك سنك الکده کتاب اولدیغنی بیلن کیمسه، «او ندر؟» دیو سؤال ایتدکده «کتابدر» دیو جواب ویررسین؛ چونکه نه اولدیغنی

بیلدیکی جهتله صورمامسی لازم کلور ایکن بربحثه کریزکاه اولمق اوزره
سؤال ایدیجك، سن دخی آکا کتاب اولدیغنی بلمیورکبی معامله ایلرسك.
انشای محاوره وَ مصاحبتده، بو مثللو «ادّعائی» وَ «اعتباری»
افاده‌لر، چوق وقوع بولور.

فصل خامس

انشا بیاننده‌در

انشا، ایکی قسمدر. بری: «انشاء طلبی» در، که «آخردن برشیٔ طلب
ایتمك» معناسنی متضمندر. دیکری: «انشاء غیر طلبی» یعنی: «انشاء
ایقاعی» در، که «موجود اولمیان برمعنایی ایقاع ایتمك» در.

انشاء طلبی، «تمنّی»، «استفهام»، «امر»، «نهی» وَ «ندا» در.

انشاء ایقاعی: «ترجّی»، «تعجّب»، «مدح»، «ذم» وَ «صیغهٔ عقد»
کبی «انشا» معناسنه نقل اولنان خبرلردر.

تمنّی، «آرزو ایتمك» معناسنه‌درکه لسان ترکیده «نولیدی» وَ
«اولسه» دیو افاده اولنور. فارسیده تمنّی ایچون «کاشکی» لفظی قوللا-
نیلورکه ترکجه‌ده تحریف ایله «کشکه» دنیلور. ترجّی، «اومق»
معناسنه‌در. یعنی: «حصولی محقّق وَ موثوق اولمیان امر مرغوبه
مترقّب وَ منتظر اولمق» دیمکدر. بونك ایچون «اومارمکه»، «اوله‌که»،
«مأمول‌که»، «شایدکه» کبی لفظلر استعمال اولنور. مثلا: «مأمول‌که
یارین بوخسته افاقت بوله» دنیلور.

بعضاً دخی ترجّی مقامنده «انشاء الله» ترکیبی قوللانیلور. نته‌کیم: «انشـاء الله قریباً بو خسته کسب صحّت ایدر» دنیلور. اما حصولی قطعی وَ محقّق اولان شـیده ترجّی جاری اولماز. مثلا: اوله‌که بو آخشام کونش غروب ایده» دنیلمز.

ترقّب وَ انتظار اولنان شیء، اکر بر امر مخوف وَ مکروه ایسه «اشفاق» تسمیه اولنور. مثلا: «قورقارم که»، یاخود «خوفم بودرکه بو خسته یارین فوت اولیویرر» دنیلور.

«ترجّی» کبی اشفاق دخی «انشاء ایقاعی» قبیلندندر. وَ ایکیسیده مستقبله مخصوصدر.

«تمنّی» ایسـه بروجه بالا: «انشاء طلبی» قبیلندن اوله‌رق ماضی وَ مستقبلده جاریدر.

شویله‌که: تمنّی مقامنده زمان ماضی ایچون فعل التزامینك روایت وَ حکایه صیغه‌لری وَ مستقبل ایچون فعل التزامیٔ شرطی قوللانیلور. نته‌کیم: «کاشکی وقتیله درسه چالیشیدم»، یاخود «چالیشه ایدیم» وَ «کنجلکم عودت ایتسه‌ده درسه دوام ایتسم» دنیلدیکی کبی.

متمنّانك امکانی شرط دکلدر. بلکه اکثریا محال اولور. مذکور مثاللرده اولدیغی کبی.

وَ بعضاً ممکن اولور؛ فقط حصـولی منتظر وَ مأمول اولماز. نته‌کیم: «بر عظیم دفینه بولسه‌مده شـویله بویله یاپسم» دیو خولیالر قورمق کبی

وَ اکر حصولی منتظر وَمأمول اولور ایسه تمنّی، ترجّی‌یه منقلب

اولور؛ بناءً علی ذلك فعل التزامیٔ شرطی تمنّی ایله ترجّی بیننده مشترك اولور.

مثلا: ورودی مأمول اولمیان بر ذات حقّنده «فلان کلسه‌ده شو دوکونده بولنسه» دنیلور ایسه تمنی اولور. وَ اکر قدومنه انتظار اولنان بر ذات حقّنده «بو واپور ایله کلسه‌ده بو دوکونه یتشسه» دنیلور ایسه ترجّی اولور.

وَ بعضاً ترجّیدن «تمنّی» معناسی تولّد ایدر. نته‌کیم: هنده کیتمك اوزره وداع ایچون بر کیمسه‌نك یانه کلان بر هندلویه، اول کیمسه: «انشاءالله بنده هنده کیدوبده سزی زیارت ایدرم» دیسه ترجّی اولور؛ فقط آنك هنده کیتمسی پك مستبعد اولدیغی جهتله محالاته مشابه اولدیغندن بو کلامی، «تمنّی» معناسنی اشعار ایدر؛ لکن کلام ینه معنای موضوع لهنده مستعمل اولمغله اول معنی، «مستتبعات تراکیب» قبیلندن اوله‌رق مستفاد اولور.

کذلك ادات اضراب اولان «بلکه»، بعضاً «احتماله» مقامنده مستعمل اولوب بودخی بعضاً محاورات ناسده «ترجّی» معناسنی مستتبع اولور.

استفهام، اوکرنمك ایچون صورمقدر. ادات استفهام، «می» اداتیدر، که بعضاً طلب تصور ایچون، یعنی: اجزاء جمله‌نك برندن سؤال ایچون اولور. وَ دائما مسؤل عنهه ملتحق وَ متصل اولور. نته‌کیم: «فلانمی کلدی؟». «فلانیمی صوردی؟». «مرامی مصاحبتیدر؟

یوقسه عرض مصلحتمیدر؟» دنیلور. «فلان، یاخود فلان کلدیمی؟» دنیلوب «ایکیسندن بری کلدیمی» دیمك اولور.

وَبعضاً طلب تصدیق ایچون، یعنی: اسناددن سؤال ایچون اولور. وَضمیر فعلیلردن صکره وَادات رابطه ایله ضمیر نسبیلردن مقدم کتوریلور.

نته‌کیم: «مکتبه کیتدکمی یوقسه کیتمدکمی؟» وَ «فلان افندی مکتبده‌میدر یوقسه دکلیدر؟» وَ «سن قلمه کیده‌جکمیسین یوقسه کیتمیه‌جکمیسین؟» دنیلور.

«می» اداتی، فعله ملتحق اولدقده تصدیق و تصوّره محتمل اولور. و قرائن ایله فرق و تمییز اولنور.

شویله‌که: شبهه، اکر اصل فعل فعلك وقوع وعدم وقوعنده ایسه طلب تصدیق ایچون اولور. نته‌کیم: «فلانی دوکدکمی؟ یوقسه دوکمدکمی؟» دنیلدیکی کبی.

وَشبهه، اکر مسند اولان اصل فعلك تعییننده ایسه مسندك تصورینی طلب ایچون اولور. نته‌کیم: «فلانی دوگدکمی دنیلدیکی» کبی.

بو احتمال دخی آنجق افعال بسیطه‌ده اولور. اما افعال مرکبه‌ده مقصد اکر «طلب تصدیق» ایسه ادات استفهام، فعلك آخرینه الحاق اولنور. مثلا: «فلانی ضرب ایتدکمی؟»، «سب ایتدکمی؟» دنیلدکده ضرب و سبّك و قوع وَعدم وقوعندن سؤال اولمغله ایکیسی‌ده «طلب تصدیق» ایچون اولور.

وَمقصد اکر طلب تصوّر ایسه ادات استفهام، فعلك جزء اوّلنه

الحاق اولنور. نته‌کیم: «فلانی ضربمی ایتدك؟ یوقسه‌سبمی ایتدك؟» وَ «فلانه پاره‌می ویردك؟ یوقسه هدیه‌می ویردك؟» دنیلور.

وَ بو وجهله تکرر ایدن فعللرك ایکنجیسی، چوق دفعه اختصار ایچون حذف اولنور. مثلا: «پاره‌می ویردك؟ هدیه‌می؟» دنیلور.

کذلك ادات استفهامدن صکره تکرار اولنان ادات رابطه‌نك دخی بعضاً ایکنجیسی حذف اولنور.

بیت لمحرره

چشمکی مخمور ایدن ای مست ناز!
داعیهٔ عشوه‌میدر؟ باده‌می؟

کبی.

ادات استفهام، بعضاً ماضیٔ منفی‌یه لاحق اولدقده «تندیم»، یعنی: «مخاطبی نادم ایتمك» معناسی قصد اولنور. نته‌کیم: «درسه گیتمدکمی؟» دنیلدیکی کبی.

وَ مضارع منفی‌یه لاحق اولدقده «تخضیض» وَ «اغرا» معناسی قصد اولنور. نته‌کیم: متکلّمك خانه‌سی اوکندن کلوب کچمك اوزره اولان برافندی‌یه: «افندی! بزه اوغرامازمیسین؟» دیدکده «تکلیفه حاجتمی وار؟ تشریف ایتملی دکلمیسکز؟» دیمك اوله‌رق برنوع توبیخی متضمّن اولور.

وَ بعضاً توبیخدن عاری اوله‌رق مجرّد نازکانه بر تکلیف ایچون اولور؛ بوکا: «عرض» دنیلور. نته‌کیم: «بیوریکز!» دیو دعوت مقامنده: «افندم تشریف ایتمزمیسکز؟» دنیلور.

استفهام، بعضاً مسؤل عنهی مخاطبه اقرار ایتدیرمك ایچون اولور. نته‌کیم: متّهمه: «سن فلانی دوگدکمی؟» دنیلور.

وَبعضاً انکار ایچون اولور؛ آندن دخی یا تکذیب قصد اولنور؛ نته‌کیم: «مصالحه‌نامه‌یی امضا ایچون سکا جبرمی ایتدیلر؟» دنیلور. وَیاخود توبیخ قصد اولنور. نته‌کیم: «پدریکه عاصیمی اوله‌جقسین» دنیلور.

وَبعضاً وعید ایچون اولور. نته‌کیم: ادبسزلك ایدن کیمسه‌یی تهدید ایچون: «بن فلانی تأدیب ایتدممی؟» دنیلدیکی کبی. بعضاً تهکّم ایچون اولور. «نته‌کیم: «محکمه‌جه ویریلان قرارك تبدیلنی یکی کلان ممیز افندیمی امر ایدیور؟» دنیلور. بعضاً تمنّی ایچون اولور. نته‌کیم: اصلا شفیعی اولمیان کیمسه‌نك: «کشکه بکا بر شفیع اولسه» دیه‌جك یرده «بکا بر شفیع وارمی؟» دیمسی کبی.

کیم، نه، قاچ، قچان (خاچان)، قنی (هانی)، قنغی (هانکی)، لفظلری دخی بالوضع استفهامه دلالت‌ایدر. وَهپسی «طلب تصوّر» ایچون اولور.

شویله که: «کیم»، بر شخصدن، «نه»، بر شیدن، «قاچ»، عدددن، «قچان»، زماندن، «قنی»، مکاندن، «قنغی»، بر امرده متشارك اولنلرك تعیین وتمییزندن سؤال ایچون اولور.

نته‌کیم: «کیم کلدی؟»، «نه کتوردی؟»، «قاچ غروش ایستیور؟»، «قچان کلدی؟»، «قنی بو دکانك صاحبی؟»، «بو قماشلرك قنغیسنی بکندك؟» دنیلدیکی کبی.

فضولینك

قنغی بتدر بیلمزم ایمانمی غارت قیلان
سنده ایمان یوقکه سن آلدك دیهم ایمانمی

بیتی دخی بوکا بر مثالدر.

«نه» لفظی، «اصل» ایله ترکیب اولەرق: «نصل» دینلدکده، کیفیتدن سؤال ایچون اولور. وَ قاچ مقامنده: بعضاً «نه قدر» وَ قچان مقامنده: اکثریا: «نه زمان»، یا: «نه وقت» وَیا: «نه دم» دنیلور. مکاندن سؤال ایچون دخی شمدی اکثریا: «نره» لفظی قوللانیلور وَ«نره‌ده؟»، «نره‌دن؟» «نره‌یه؟» دنیلور.

بو کلمات استفهامیه دخی بعضاً استفهامك غیری معنالرده استعمال اولنور. اوحالده: «انشاء ایقاعی» قبیلندن اولور. نته‌کیم تحقیر مقامنده: «بو کیم؟» وَتهدید مقامنده: «سن کیم اولیورسین؟» دنیلور.

تعجب مقامنده: «نه عجیب»، یاخود «نه عجایب» وَ مقام مدحده: «نه کوزل» وَ مقام ذمده «نه چیرکین» وَ مخاطبك یا کلش یوله کیتدیکنی اخطار ایچون «نره‌یه کیدیورسین» وَ مقام استبعادده «آ کا کوره متنصح اولمق نرده؟» دنیلور. کذلك انشاء کثرت ایچون: «بو اسکله‌یه کونده نه‌قدر قایق کلوب کیدر» وَ «بو بلده‌یه نیجه عالم وفاضل آدملر کلوب کیتمشدر» دنیلور.

کذلك: «سنی قاچ دفعه چاغردم» دنیلوبده «کیج کلدك»، «بطائت ایتدك» معناسی قصد اولنور.

امر، علی وجه الاستعلا بر ایشك ایشلنمسنی طلب ایتمکدر، که

متکلمك مادوننden طلب ایتمسیدر. نته‌کیم: بر آدمك خدمتکارینه: «سائسه سویله آتی اکرلسون!» دیمسی کبی‌که: «سویله»، امر حاضر «اکرلسون»، امر غائبدر.

«امر صیغه‌لری»، بعضاً علی وجه التضرّع طلب ایچون استعمال اولنور. وَ بوکا: «نیاز» وَ «استدعا» دنیلور. نته‌کیم: متکلّمك کندوسندن بیوك برذاته «لطف ایدیکز»، «عنایت بیوریکز» دیمسی کبی.

وَ بعضاً متکلّمك اقرانندن طلبی ایچون استعمال اولنور. بوکا ده «التماس» دنیلور. نته‌کیم احبابدن برینه: «یارین ارکنجه تشریف ایدیکزده مصاحبت ایده‌لم» دیملك کبی. وَ بعضاً اباحه ایچون اولور. نته‌کیم: برکیمسه‌نك طعامنی یمکه رخصت ویرمك مقامنده آخره «بیوریکز» دیمسی کبی. بعضاً تسویه ایچون اولور. نته‌کیم: «سن قبول ایت، یاخود ایتمه! محکمه‌نك قراری بو در» دنیلور، که: «سنك قبول وَ عدم قبولك سیاندر» دیمك اولور.

بعضاً تهدید ایچون اولور. نته‌کیم: «دیله‌دیکك کبی یاپ! صکره کوررسین!» دنیلور.

بعضاً تعجیزه نسبت ایچون اولور.

نته‌کیم: برغزلی تنظیردن مخاطبك عاجز اولدیغنی بیان مقامنده: «بو غزلی تنظیر ایت» دنیلور، که «ایده‌مزسین» دیمك اولور. بعضاً اهانت ایچون اولور. نته‌کیم: «هایدی بیقل کیت» دنیلدیکی کبی.

وَ بعضاً تمنّی ایچون اولور. نته‌کیم: «کشکه فلان کشی مزاردن قالقوبده بو عصرك احوالنی کورسه» دنیله‌جك یرده آکا خطاباً:

«کل! بوعصرك احوالنی کور» دینلدیکی کبی. نهی، امرك منفیسی دیمك اوله‌رق بر فعلك ایشلنمه‌سنی علی وجه الاستعلا طلب ایتمکدر.

فقط بعضاً دخی تضرّع ایچون اولور. نته‌کیم: «یارب! دشمنلرمی بکا کولدرمه» دنیلور.

بعضاً التماس ایچون اولور. نته‌کیم: «برادر! سن بو ایشی یاپمه!» دنیلور.

بعضاً تهدید ایچون‌اولور. نته‌کیم سوز دکله‌مین اوشاغه: «سن بنم سوزمی دکلمه! صکره کوررسین» دنیلور. بعضاً عجزه نسبت ایچون اولور. نته‌کیم: «الکدن کلانی آرقه‌که قویمه» دنیلور.

امر ونهی صیغه‌لری، قواعد عثمانیه‌ده مفصلاً مذکوردر. اکثریا فعل التزامی صیغه‌لری دخی امر مقامنده ایراد اولنورلر.

ندا، حرف ندا ایله مخاطبك توجه وَاقبالنی طلب ایتمکدر، که «سنی چاغریورم»، «بکا باق» دیمك یرینی طوتار. کلامك ابتداسنده کلان «آ»، «ای»، «هی» حرفلری، ندایه موضوعدر؛ فقط بعضاً آنلردن ندا معناسی مراد اولمیوب دیکر اغراض ایچون استعمال اولنورلر.

مثلا: سکا متوجّهاً تظلّم ایدن کیمسه‌یه: «آ زواللی»، «بیچاره» دیدیککده ندانك معنای حقیقیسی مراد اولمیوب آنجق مخاطبه دردینی سویلك اوزره میدان ویرمك وَ «سویله! دکلرم» دیمك معناسی قصد اولور. وَ معنای ترحّمی «انشا» دیمك اولور.

بعضاً دخی خطاب وَندایه صالح اولمیان شیلره ندا اولنه‌رق «تحسر»

«تحیّر» وَ«تأسّف» کبی معنالر قصد اولنور. بوصورتلرده دخی ندا، «انشاء ایقاعی» قبیلندن اولور.

بیت لمؤلفه

ای بادصبح! سویله دلك یاره حالنی
شرح ایت نیازنامهٔ حسرت مألنی
اوغرارایسه‌ك استانبوله لطف ایله ای صبا!
اول یاره صور! اونوتدیمی وعد وصالنی؟

وَ بنه محرر فقیرك:

ای باد صبا! اوغراماز اولدك بودیاره
گل سویله ستانبول طرفندن نه خبر وار
وار حال پریشانمی عرض ایله او یاره
زیرا اوطرفدن نه گلور وار، نه گیدروار

بیتلری، بو قبیلدندر.

بعضاً جملهٔ خبریه‌دن اعلام وَ اخبار قصد اولنمیوب دیکر اغراض مخصوصه مراد اولنور.

مثلا: مجرد، مخاطبی علمه ترغیب ایچون «بیلن ایله بیلمین بردکلدر» وَتعجب مقامنده: «شاشارم سنك عقلکه» وَاظهار ضعف وتذلل ایچون: «بن پیر اولدم» دنیلور. وَ مجلسده قدومنه انتظار اولنان بر ذات حقنده حضاردن بری، دیکرینه بیان تأسّف وتحسّر ایچون: «فلان ذات کلمدی» دیر. ایشته بونلر هپ جملهٔ خبریه اولدقلری حالده اخبار مقصود اولمیوب برر غرض مخصوص ایچون ایراد اولندقلرندن، هپ «انشاء ایقاعی» قبیلندندرلر. «صیغهٔ عقد»، «شهادت»، «قسم»، «سبحان الله»، «معاذ الله» وَ«اللهه صغندق» دخی بوقبیلدندر.

خوش كلدى بكا ميكده‌نك آب وهواسى
بالله نه خوش يرده يابلمش ييقـلاسى

بيتنده‌كى تعجّب وَ قسم كبى .

وَ بعضاً ادبه رعايةً امر صورتندن احتراز ايله صيغهٔ امر يرنده جملهٔ خبريه قوللانيلور وَ بو صورتده «انشاء طلبى» قبيلندن اولور. نته‌كيم : «لطف ايديكز» يرنده «لطف ايدرسكز» دنيلور .

فصل سادس

الفاظك عطف وربطنه دائردر

«واو»، لسان عربيده اولديغى كبى لسانمزده دخى حرف عطف اولوب مطلقا جمع ايچوندر .

شـويله‌كه : آنكله مسـند اليه اوزرينه برشى عطف اولندقده ايكيسنك على الاطلاق بر مسـندده اشتراكلرينى مختصراً افاده ايلر . نته‌كيم : « خالد وَ ماجد كلدى » دنيلدكده بر جمـله ايله ايكيسـنك‌ده كلدكلرى افاده اولنمش اولور. وَ اكر «معيت» معناسى افاده اولنمق اسـتنيلور ايسـه: «برلكده»، ياخود: «برابر كالديلر» دنيلور. اكر معطوف عليهـك مقدم كلديكى افاده اولنمق ايستنيلور ايسـه «خالد وَ متعاقباً ماجد» ياخود «صكره ماجد كلدى» دنيلور. وَ بعضاً «متعاقباً» يرنده: «درعقب»، وَ: «صكره» يرنده «بعد» كبى ديكر لفظلر قوللانيلور. وَ بعضـاً معطوف ايله معطوف عليه تأكيد اولنور. نته‌كيم : «خالد

وَماجد ایکیسیده کلدی»، یاخود «خالد وَماجد وَناشد اوچیده‌کلدی» وَ یاخود «هپ کلدیلر» دنیلور.

مسند اوزرینه برشی عطف اولندقده ایکی وصفك بر ذاتده علی الاطلاق اجتماعنی مختصراً افاده ایلر. نته‌کیم: «فلان افندی کاتبدر» وَ «شاعردر»، یاخود «کلدی» وَ «کیتدی» دنیلور. وَبعضاً بر «واو» ایله ایکی کلمه، دیکرایکی کلمه اوزرینه عطف اولنور. نته‌کیم: «خالد افندی، قلمه وَ برادری، مکتبه کیدیور» دنیلور.

عطف بخشنده موصوف ایله ذی‌الحال، «مسندالیه» حکمنده وَصفت ایله حال‌ده «مسند» حکمنده‌در.

مثلّثات فعل اوزرینه «واو» ایله عطف دخی فعلك تعلّقنده معطوف ایله معطوف علیهك اشتراکنی افاده ایلر. نته‌کیم: «بن فلانی سورم» دنیلور.

بعضاً اختصار ایچون واو عطف حذف اولنور. نته‌کیم: «خالد، ماجد، ناشد، افندیلر کلورلر» یاخود «فلان افندی کلدی، کیتدی» دنیلور.

ذکاتی یوق، ضرر ایتمز، توکنمز، اکسلمز
اولورمی آدمه خولیا کبی حساب فرح

بیتی دخی بو قبیلدندر.

بروجه مشروح واو ایله عطفك مقبول اولمسنده، معطوف ایله معطوف علیه بیننده جهت جامعه بولنمق شرطدر. جهت جامعه، معطوف ایله معطوف علیهی ذهنده جمع ایده‌جك برعلاقه وَمناسبتدر،

كه «تضایف»، «تماثل»، «شبه تماثل»، «تضاد»، «شبه تضاد» وَ «تقارن فی الخیال» قسملرینه منقسم اولور.

مثلا: اقل ایله اکثر بیننده «تضایف» واردر، که برینك تعقلی، دیکرینك تعقلنه توقف ایدر.

وَ «زهره» ایله «مشتری» بیننده «تماثل» واردر، که یکدیکره شبه ونظیر اولان برنوع ییلدزلر اولوب ایکیسنه بردن «سعدین» دنیلور.

وَ بیاض ایله صفرت، یکدیکره مباین رنکلر ایسه‌ده بینلرنده تماثله بکزر بر مناسبت واردر. کذلك شمس وقمر بیننده دخی «شبه تماثل» واردر.

بیاض ایله سواد بیننده ایسه «تضاد» وَ ارض وسما بیننده تضاده بکزر «تقابل» واردر.

«تقارن خیالی»یه کلنجه: بونك اسبابی متفاوتدر وَ احوال وعاداتك اختلافیله مختلف اولور.

مثلا: کاتبه کوره، کاغد، قلم وَ قلمتراش بیننده جهت جامعهٔ خیالیه واردر، که بونلردن بری ذکر اولنسه دیکری کاتبك خاطرینه کلور؛ اما بربرك خاطرینه کلمز. حال بوکه اوستوره ذکر اولنسه بربرده مقراض وَ جنبیزی تخطر ایلر. برمنوال مشروح، کلمه‌لر بیننده جهت جامعه بولنور ایسه یکدیکری اوزرینه عطفلری مقبول اولور وَ الا اولماز. نته‌کیم: «شمس وقمر، عالمی تنویر ایدر» دنیلور. «دو وَ دوه قوشنك اودلری یوقدر» دنیلور. اما «طاوشان اودی وَ کونش، محدبدر» یاخود «بالق وَ کرتنکله حیواندر» دنیلسه یاقیشمو

آلماز؛ زیرا معطوف ایله معطوف علیه بیننده بر علاقه وَمناسبت بولنماز. کذلك «فلان افندی شاعردر وَکاتبدر» دنیلور؛ زیرا شعر ایله کتابت صاحبلرینك خیالنده متقارن وَمجتمع اولدقلری جهتله مناسبت درکاردر. اما: «فلان افندی شاعردر وَ قیصه بویلیدر» دنیلمك مقبول دکلدر؛ زیرا شعر ایله قصیر قامت بیننده مناسبت یوقدر. معطوف ایله معطوف علیه بیننده ذاتاً مغایرت بولنمق شرطدر. وَالا «عطف الشی علی نفسه» لازم کلور؛ فقط بعضاً متحدالمعنی اولان ایکی کلمه‌دن بری، دیکرینی تفسیر ایچون آنك اوزرینه عطف اولنور. «تاب و طاقت» کبی. محررك:

یوق حالمی عرض ایلمکه تاب و توانم
جودت! سر شورمده بودم درد سفر وار

بیننده‌کی «تاب وتوان» دخی بو قبیلدندر.

کلمه‌لر کبی جمله‌لر دخی بعضاً واو ایله یکدیکری اوزرینه عطف اولنور. جمله‌لرك عطفنه، «وصل» وَعطفسز ایراد اولنملرینه، «فصل» دنیلور. یکدیکره وصل اولنان جمله‌لر بیننده دخی برمنوال مشروح جهت جامعه بولنمق لازم کلور. مثلا: «زید، شاعردر وَعمرو، کاتبدر» دنیلدکده اکر بینلرنده محبت، صداقت، یا عداوت کبی بر علاقه وَمناسبت وار ایسه مقبول اولور. یوق ایسه مقبول اولماز.

مسند الیهلرك، یاخود مسندلرك، وَیاخود قیدلرندن برر قیدك اتحادی دخی ایکی جمله بیننده جهت جامعه اولور. نته‌کیم: «ناظر

افندینك كتخداسی، كاتبدر. وَ رئیس افندینك كتخداسی، شاعردر» دنیلدیكی كبی .

ایكی شی بیننده فی نفس الامر جهت جامعه بولنمق عطفك صحتی ایچون كافی اولمایوب بلكه مقامه كوره او جهتك مقصود وملتفت الیه اولمسی شرطدر .

بناءً علیه لاپچینه دائر محاوره جریان ایدركن «لاپچینم طاردر وَ خانهم طاردر» دنیلسه مقبول اولماز. اما طار شیلرك تعدادی صره‌سنده «مهرم طاردر وَ لاپچینم طاردر وَ خانهم طاردر وَ زقاغی طاردر» دنیلسه مقبول اولور .

كذلك «سردار اكرم، صالی كونی دشمن اردوسنی بوزدی وَدرزی اول كون بنم جبه‌می دیكدی» دنیلسه مقبول اولماز. اما صالی كونی وقوعاتنك ضبطی قصد اولنور ایسه او وقوعاتك بیانی صره‌سنده بوكلام دخی مقبول اولور .

اما جمله‌لرك نه‌حالده وصلی ونه‌حالده فصلی لازم كلور؟ شویله كه: صفت، یاحال اولمق كبی بر وجهله برمحله مربوط اولان جمله، مفرد حكمنده اولدیغندن بو ارتباطده، دیكر جمله‌نك آكا تشریكی قصد اولنور وَ بینلرنده جهت جامعه بولنورسه جملهٔ ثانیه وصل اولنور.

مثلا: «اوطالب كه همتی زیاده‌در وَغیرتی فوق‌العاده‌در، آز وقت ظرفنده فیضیاب اولور» دنیلور .

اكر جملهٔ ثانیه‌نك جملهٔ اولایه تشریكی ایستنلمز ایسه فصل اولنور. مثلا: «مدیر افندی دیمشكه طلبه ساعت بشده مكتبه

کلملیدر. خواجه افندی بو تنبیهی بکنمیور» دنیلور، که «وَ خواجه افندی» دیو وصل اولنسه، بو جمله دخی مدیر افندینك مقول قولی اولمق لازم کلور؛ بو ایسه مقصده منافیدر.

بر محله مربوط اولمیان جمله‌لره کلنجه: ایکی کلام بیننده جهت جامعه بولنمازایسه کلام ثانینك وصلی جائز اولماز. نته‌کیم: «فلان افندی اوزون بویلیدر وَ فلان افندی اویقوده‌در» دنیلسه مقبول اولماز.

اکر کلامین بیننده جهت جامعه بولنور ایسه کلام ثانی وصل اولنور. نته‌کیم: «کونش باتدی وَ آی پارلادی» دنیلور؛ فقط اولکی کلامك بالاسنده بر قید بولنوبده کلام ثانینك آنده تشریکی جائز اولماز ایسه فصلی لازم کلور. مثلا: «دون فلان افندی کلدی. برادری آرتق کیدر» دیو کلام ثانی فصل اولنور؛ زیرا وصل اولنسه «دون برادری کیدر» دیمك اولور.

بر ده ایکی کلامدن بری: خبر، دیکری انشا اولور ایسه ایکنجیسنك فصلی واجب اولور. نته‌کیم «سن کل، بن کیدیورم» «بن کیده‌جکم، برادرم کلسون» دنیلور.

مؤلفك

تقریر ایده‌مم سوز دل و درد درونم
سویلتمه بنی خاطر زارمده کدر وار

بیتی دخی بو قبیلدندر.

کذلك سؤال مقدره جواب اولان جملهٔ استینافیه دخی فصل اولنور. مثلا: دیدیکه: «اللّهه امانت اولکز» دیدم که: «الله سلامت

ویرسون» دنیلورکه اولکی کلامدن جوابنده «نه دیدیکز» دیوسؤال وارد اولمغله کلام ثانی آکا جواب اوله‌رق مفصولاً کتوریلور.
کذا خالد افندی‌یه احسان ایتمش‌سین. خالد افندی احسانه‌لایقدر»، یاخود «اسکی دوستکز احسانه لایقدر» دنیلدیکی کبی.
*کذا کلام‌ثانی، اولی مؤکّد، یاخود آندن بدل وَیاخود بیان‌اولور ایسه فصل اولنور.
نته‌کیم: «بوایش‌بویله‌در. بونده شبهه‌یوقدر.»، یاخود «فلان افندی سزه احسان ایتمش. اون بیك غروش عطیه وَ بر چوق هدیه اعطاسیله احسان ایلمش» وَیاخود «فلان بنی آلداتدی؛ سکا شویله بویله معاونت ایدرم» دیدی. جمله‌لرنده اولدیغی کبی.
بعضاً برقاچ کلامدن مرکب اولان بر فقره، دیکر برفقره‌اوزرینه عطف اولنور؛ بوکا «عطف‌القصه علی‌القصه» دنیلور. اول ایکی قصه بیننده جهت جامعه آرانور.

مثالی

« فی‌الواقع قرأن کریم، نه کلام منظومدر، نه‌ده کلام منثوردر.
«[ایکی قسمك خارجنده بر کلام لطیفدر. وَ سراپا فصیح و بلیغدر]
«وَجمله آیات کریمه، بلاغتجه بر درجه‌ده اولمیوب بعضیسنك، بعضیسنه
«نسبتله بلاغتجه درجه‌سی دها اعلا؛ فقط جمله‌سی معجز در. یعنی:
«مثلنی وجوده کتورمکدن انسان عاجزدر.» [قصص انبیا]

واو ایله معطوف علیه اولان مسند الیه معطوفیله برابر جمع حکمنده‌در. بناءً علیه غائب صورتنده: «فلان وَ فلان کلدیلر»، یاخود

«کلدی» دنیلور، اما معطوف ایله معطوف علیه تکلم وَخطاب وغیبتده مختلف اولدقلرنده غائبه مخاطب وَایکیسنه دخی متکلم تغلیب اولنور. مثلا: «او وَسن بو ایشی یاپارسکز»، «او وَ بن، یاخود سن وَ بن بو ایشی یاپارز» دنیلور.

مخاطب، اکر خالی الذهن ایسه بروجه بالا واو عطف قوللانیلور. اکر معطوف ایله معطوف علیهك اجتماع و اشتراکندن متردد، یاخود منکر ایسه «واو» یرنده «هم» حرفی مکرر اوله‌رق ایراد اولنور. نته‌کیم: مخاطب علی و حسن افندیلردن برینك کلدیکنی مصدق اولوبده دیکرینك کلدیکنده متردد، یاخود یالکز برینك کلدیکنی معتقد ایسه «هم علی افندی، هم حسن افندی کلدی» دنیلور. کذلك علی افندی‌یی آنجق کاتب ظن ایدن مخاطبه، «علی افندی هم کاتبدر، هم شاعردر» دنیلور.

«دخی» وَ «ده» حرفلری ادات عطف اولوب «واو» یرینی طوتارلر وَ کذلك معناسنی افاده ایدرلر. نته‌کیم: «علی افندی دون بورایه کلدی. بو کون دخی ادرنه‌یه کیتدی»، یاخود: «بو کونده ادرنه‌یه کیده‌جك» دنیلور.

وَ بعضاً جزالره داخل اولور. نته‌کیم: «سن کیدرسه‌ك، بن دخی کیدرم» دنیلور. کذلك: «اوکلسون، بنده کلورم» دنیلور.

وَ «ده» حرفی بعضاً «هم»، مقامنده قوللانیلور. «بوده کچر اوده کچر» دنیلدیکی کبی.

وَ فعله لاحق اولدقده تراخی معناسنی افاده ایدر. نته‌کیم:

«کلدیده کیتدی» دنیلورکه «کلدی، بعده کیتدی» دیمك اولور. بعضاً معطوف علیه، صیغهٔ عطفیه ایله ایراد اولنوب «واو» حرفندن مستغنی اولور. معطوف ایله معطوف علیه برر جمله اولدقلری حالده ایکیسی بر کلام حکمنده اولورلر. نته‌کیم: «فلان آدم شورایه کیروب چیقیور» دنیلور.

وَ صیغهٔ عطفیه اکثریا مابعدینك تراخیٔ وقوعنی اشعار ایلر. نته‌کیم «کلدی بعده کیتدی» دنیله‌جك یرده «کلوب کیتدی» دنیلور.

وَ بو معنایی تأیید ایچون بعضاً صیغهٔ عطفیه‌یه «ده» حرفی الحاق اولنور. «کلوبده کیتدی» دنیلور.

«یاخود»، ادات تردیددر؛ یعنی: احد امرین ایچون اولوب لسان عربینك «او» حرفنه معادل اولور.

«یا» دخی «یاخود» معناسنه‌در؛ فقط اکثریا مکرر اوله‌رق ذکر اولنوب عربجه‌نك کسر همزه ایله «اما» حرفنه معادل اولور. تردید، بعضاً شك ایچون اولور. نته‌کیم «قارشودن بر عسکر «یاخود» بر ضبطیه کلیور» دنیلور.

وَبعضاً تشکیك ایچون اولور. نته‌کیم: «بوکون سنك ایچون رتبه یانشان عرض اولندی» دنیلدیکی کبی.

وَبعضاً تخییر ایچون اولور. نته‌کیم: «بو آنه، یاشو استره بین» دنیلدیکی کبی.

وَ بعضاً تقسیم ایچون اولور. نته‌کیم: «عدد، یاچفتدر، یاتکدر» دنیلور.

ادات تردید نادراً حذف اولنور. محرر فقیرك:

بوكون یارین دیو امید وار اولوب قالدق
كبار وعده‌سنه دوندی كیتدی وعد وصال

بیتی كبی، كه: «بوكون»، یاخود «یارین» دیمكدر.

ادات تردید ایله تعدد ایدن مسند الیه، احد امریندن عبارت اوله‌رق معنی مفرد اولمغله مسندی دائما مفرد اوله‌رق ایراد اولنور. امثلهٔ سابقه‌ده اولدیغی كبی.

فقط بو دخی غائب صورتنده‌در. اما معطوف ایله معطوف علیه تكلم وخطاب وَغیبتجه مختلف اولدقلری تقدیرده هر برینك مسندی، آیروجه ذكر ایله: «عطف الجمله علی الجمله» قبیلندن اوله‌رق ایراد اولنورلر.

نته‌كیم: «بو مكتوبی بن، یابرادرم، یاخود سن یازارسین» دنیلور. كذلك «بن یازایم، یا او یازسون» دنیلور. وَكذلك «یاسن یاز، یا برادرك یازسون» دنیلور.

اما «شو مكتوبی بن یاسن یازارم» دینلمز. كذلك «برادرم یاخود بن یازه‌جغم» دینلمز. وَكذلك «سن یاخود برادرك یاز» دینلمز.

ادات تردید، مقام استفهامده دخی احد امرین ایچون اولور. نته‌كیم: «قلمه خلیفه، یاخود ممیز كلدیمی؟» دنیلدكده: «ایكیسندن بری كلدیمی؟» دیمك اولور. وَجوابنده «اوت» یاخود «خیر» دنیلور.

وَاكر اصل فعلك ثبوتی، یعنی: ایكیسندن برینك كلدیكی، متكلمك

معلومی اولوبده برينك تعيتنی طلب ايلر ايسه ادات ترديد يرنده «يوخسه» قوللانيلور.

مثلا: «خليفه‌می يوخسه مميزمی كلدی» دنيلور. بووجهله استفهام «قنغی» مقامنه قائم اولوب «فلان كلدی» ديو ايكيسندن برينك تعيينی لازم كلور. بو صورتده «يوخسه» لفظی عربجه‌نك «ام» متّصله‌سی مقامنه قائم اولور.

كذلك طلب تصديق مقامنده دخی «يوخسه» قوللانيلور. نته‌كيم: «خليفه افندی كلديمی؟ يوخسه كلمديمی؟» دنيلور. جوابنده: «كلدی» ياخود «كلمدی» دنيلور. «فلان افندی خانه‌سنده ميدر؟ يوخسه دكلميدر» دنيلور. «خانه‌سنده‌در» ياخود «دكلدر» ديو جواب ويريلور. بومثللو مقاملرده، «يوخسه» لفظی «يوق بلكه» ديمك اوله‌رق ام منقطعه مقامنه قائم اولور.

«يوخسه» لفظی، فی الاصل «يوق ايسه» ديمك اوله‌رق «وَ الّا» مقامنده قوللانيلور. بوصورتده قاف ايله يازلمق مناسب اولور. نته‌كيم: «بنم سوزمی دكله يوقسه سنی تأديب ايدرم» دنيلور. وَ بعضاً بروجه بالا «ام» حرفنه معادل اولور. بوصورتده «خا» ايله يازيلور.

وَ بعضاً اختصار ايچون «يوخسه» لفظی حذف اولنور. نته‌كيم: «خليفه افندی كلديمی؟ كلمديمی» دنيلور.

«بلكه»، ادات اضرابدر؛ يعنی: حكمی، معطوف عليهدن صرف ايله معطوفه نقل ايچوندر. نته‌كيم: «هوانك برودتنه نظراً جانب شمالده ياغمور، بلكه قار ياغمش اولمق كركدر» دنيلور. كذلك «برودتك

شدتنه نظراً بو کیجه طاغلره قار دوشه‌جك، بلکه دوشمشدر» دنیلور.

«حتی» قویدن، ضعیفه، یاخود ضعیفدن، قوی‌یه انتقال ایچوندر. نته‌کیم: «فلان قلمك کاتبلری، حتی ملازملری بیله بوندن اعلی یازارلر» وَ «فلان محکمه‌نك ممیزلری، حتی باش ممیزی بیله بویله بر اعلام یازامازلر» وَ کذلك «افندی یاتدی، حتی اویودی» دنیلور.

«ایمدی»، «لکن» وَ ـ فتح همزه ایله ـ «اما» دخی جمله‌لری یکدیکره ربط ایدرلر. ایمدی، تفصیل ایچوندرکه برکلام مجملی تفصیل ایچون ایراد اولنان کلامك اوزرینه داخل اولور. وَ برکلام مجملی شرح و ایضاح ایچون ایراد اولنان تفصیلاته، اکثریا «شویله که» عباره‌سیله بدأ اولنور.

«لکن»، استدراك ایچوندر، که برجمله‌نك ابهام ایلدیکی خاطره‌یی دفع ایچون ایراد اولنان جمله‌نك اوزرینه داخل اولور. «آنجق» «فقط» لفظلری دخی بعضاً بو مقامده استعمال اولنورلر. «اما» دخی بونلره قریب بر معناده استعمال اولنور. شویله‌که: برکلامده مبهم قالان بر شیئی ایضاح ایچون کتوریلان جمله‌نك اوزرینه داخل اولور.

«الحاصل»، «ایمدی»، «تفصیل اجمال»، «لکن»، دفع ابهام، «اما»، ایضاح مبهم ایچوندر.

«زیرا» وَ «چونکه»، ماقبلنك سبب وعلتی اولان کلامك اوزرینه داخل اولورلر.

وَبعضاً سبب وعلت اولان جمله، «که» اداتیله ماقبلنه ربط اولنور.

بوكون شادم، كه یار آغلار بنمچون

مصراعنده اولدیغی كبی .

وسبب وعلت اولان كلام، اكر مقدم كتوریلور ایسه مابعدی آكا «بوسببدن ناشی» یا «بوجهتله» وَیا «بناءً علیه» كبی بر عباره ایله ربط اولنور. وَبعضاً بردلیلدن صكره صراحةً ذكر اولنان نتیجه‌سنك اوزرینه «اویله ایسه» عباره‌سی ادخال قیلنور .

وَسبب وعلت اولان جمله، مابعدنده‌كی جمله‌یه قید اولوبده ایكیسی بركلام اعتبار اولنه‌جق اولدیغی‌حالده اولكیسی: صیغهٔ صله اوله‌رق: «اولدیغیچون» یا «اولدیغندن» وَیا «اولدیغنه بناءً» كبی بر صورت ایله جملهٔ ثانیه‌یه ربط اولنور .

وَ بعضاً جملهٔ اولایه: «دیو» لفظی علاوه‌سیله جملهٔ ثانیه‌یه ربط اولنور. وَ بو «دیو» لفظی بعضاً «تعلیل»، بعضاً «ترجی» مقـامنده مستعمل اولمغله عربجه‌نك: «لعل» حرفنه معادل‌اولور. وَ «دیو»، بعضاً مابعـدینی مفسّر و مبیّن اولور. مثـلا: «صدوره یازیلان تذكره‌یه، «سماحتلو» دیو باشـلانور» دنیلدكده «دیو»، «دیه‌رك» دیمك اولوب باشلامق فعلنی بیان ایلر .

وَ بعضاً جملهٔ اولی، صیغهٔ عطفیه اوله‌رق ایراد اولنور .

بیت لمحرره

غالب كلوب خزان وشتاسی بهارینه
دورك صفای نشئه‌سی دكمز خمارینه

كبی .

وَبعضاً جملهٔ ثانیه‌نك جملهٔ اولایه انجذاب و ارتباط معنویسی واضح وَ روابط لفظیه‌دن مستغنی کوریله‌رك فصل اولنور .

للمؤلف

اویماز زمان کیسه‌یه حقیله چاره‌سز
لاقید اولوبده کیتملی آدم اویارینه

یارك وفاسی یوق دل اغیار کینه‌جو
جودت عزیمت ایتملی عزلت دیارینه

بیتلرنده اولدیغی کبی .

اکثریا ارسال مثل طریقیله ایراد اولنان جمله‌لر دخی بو قبیلدن اوله‌رق فصل اولنور. نته‌کیم :

تحمل ایلمز زور هوایه پردهٔ عصمت
کریبانجاکِ کل دست بیداد صبادندر

بیتنده‌کی مصرع ثانی، ارسال مثل قبیلندن اوله‌رق مصرع اوله اوقدر کوزل مربوط ومنجذبدر، که ادات ربطه محتاج دکلدر .

فصل سابع

ایجاز واطناب حقنده‌در

معنای مقصودی عبارهٔ متعارفه‌دن اقل اولان عباره ایله ادا ایلمك، «ایجاز»، آندن اکثر عباره ایله ادا ایلمك، «اطناب» در . عبارهٔ متعارفه، اوساط ناسك معاملات ومحاوراتنده استعمال ایده‌

كلدكلری عادی عباره‌لردر، كه مرادلری آنجق اصل معنانی دلالت
وضعیه ایله افاده‌در. مقتضیات احواله رعایت دكلدر.

بناءً علیه فن بلاغتجه عبارهٔ متعارفه‌ده ذاتاً مزیت یوق ایسه‌ده،
بلغادن برینك مخاطبك حالنه رعايةً عبارهٔ متعارفه‌یه مساوی الفاظ ایله
افادهٔ مرام ایلر ایسه مقتضای حاله رعایت بولنه‌جغی جهتله بلیغ
اولور. وَ بوكا «مساوات» دنیلور.

وَدها مختصر بر عباره ایراد ایتدكده اكر عباره‌سی اصل معنانی
افاده‌یه وافی ایسه «ایجاز» دنیلور وَ آز لفظ ایله چوق معنا افاده
ایدلمش اوله‌جغی جهتله عندالبلغا پك مقبول اولور. اكر وافی
دكل ایسه «اختصار مخل» دنیلور وَ عندالبلغا مردود اولور. مثلا:

جهلا و حمقاجه یاشامق
كدر ایله یاشامقدن یكدر

بیتندن مقصدی «جهل و حماقت ایله راحت یاشامقی دور اندیشانه
وعاقلانه مكدر یاشامقدن اولادر» دیمك ایسه‌ده عباره‌سی بو معنانی
افاده‌دن قاصر اولدیغنه مبنی «اختصار مخل» دیمك اولدیغی جهتله
مردود اولور.

وَ عبارهٔ متعارفه‌دن دها زیاده الفاظ ایله افادهٔ مرام اولندقده
اكر زیاده‌سی فائده ضمننده ایسه «اطناب» دنیلور بو دخی عندالبلغا
مقبولدر.

وَ اكر زیاده‌سی فائده‌سز ایسه «تطویل» دنیلور وَ عندالبلغا
مردود اولور. مثلا: «كذب وَدروغ ایكیسی دخی بر معنایه اولدیغی

حالده «یالان» دنیله‌جك یرده «کذب ودروغ» دنیلسه تطویل قبیلندن اولمغله مقبول اولماز.

کذلك مبانی‌الانشانك خطبه‌سنده «اول منشیٔ اسالیب مشاعر وحواس وَ مرتب صحائف تکوین اساس» عباره‌سنده مشاعر وحواس بر معنایه اوله‌رق تطویلده هایدی بوکا «عطف تفسیر» دیه‌لم. اما «اساس» کلمه‌سی، مجرد سجع ایچون کتورلمش بر حشو اولدیغی جهتله مقبول اوله‌ماز.

ایجاز، یا بلا حذف اولوب «ایجاز قصر» دنیلور، یاخود حذف ایله اولوب «ایجاز حذف» دنیلور.

ایجاز قصر: «قصاصده حیات واردر» کلامی کبیدر، که بوندن مراد، «انسانك نه‌وقت قاتل اولور ایسه قتل اولنه‌جغنی بیلمسی، «قتله جسارت ایتمه‌مسنی بادی اولور. بو جهتله پك چوق کیمسه‌لر، «قتلدن قورتیلور وَ قاتلك قتلی، آنلرك موجب حیاتی اولور.» دیمکدر. ایشته اول کلام موجزده حذف بولنمدیغی حالده بو قدر چوق معنالری مفید اولور.

مصرع لمحرره

شانهٔ زلف سخندر اعتراض

دخی بوقبیلدندر، که «زلف طراندقجه کوزللشدیکی کبی سخن دخی اعتراض کوردکجه تصحیح اولنه‌رق کوزللشور» دیمکدر.

ایجاز حذفك انواعی چوقدر. بعضاً جمله‌نك برجزئی حذف اولور. مثلا «فلان قریه اهالیسندن صور!» دنیله‌جك یرده، «فلان

قریه‌دن صور!» دنیلور. «مکتب فنون رشدیه» یرنده «مکتب رشدیه» وَ «طریق رجال علمیه» یرنده «طریق علمیه» تعبیرلری دخی بو قبیلدندر. فصول سالفه‌ده دخی بو مثللو ایجازلرك امثال کثیره‌سی سبق ایتمشدر.

وَ بعضاً جملهٔ شرطیه حذف اولنور. نته‌کیم «یارین بزه کل، سکا اکرام ایدرم» دنیلور، که «اکر کلور ایسه‌ك، اکرام ایدرم» دیمك اولور. وَ بعضاً جملهٔ جزائیه حذف اولنه‌رق یرینه دیکر بر جمله اقامه اولنور. نته‌کیم «سکا معترض وار ایسه اسلاف ادبایه نیجه معترضلر وار ایدی» دنیلور. که «سکا معترض وار ایسه قید ایتمه، زیرا اسلاف ادبایه نیجه معترضلر وار ایدی» دیمك اولور.

ایجازك کوزل بر مثالی دخی «بارقهٔ حقیقت تصادم افکاردن چیقار» کلام حکمت اشتمالیدر، که تلفظ اولنور ایکن ذهن سامعه کوزل تشبیهلر توارد ایدیور؛ زیرا بارقه نصل که آفاقی آیدینلق ایدرسه حقیقت دخی انفسی تنویر ایلر، حالبوکه بارقه‌یی تعقیب ایدن یاغمور، نصل که باغ وَ بوستانی اروا ایدرایسه حقیقته متفرع اولان علوم یقینیه دخی حدایق عرفانی احیا ایلر وَ افکارك اختلاف و تدافعی اجزاء فردیه‌نك قوهٔ برقیه واسطه‌سیله تصادمنه پك بکزر. آز لفظ ایله نه چوق وَ نه کوزل معنالر افاده اولنمشدر. اطنابده دائما بر نکته آرانور. از جمله بعضاً «ایضاح بعدالابهام» ایچون اولور. نته‌کیم: «انسان قوجه‌دقجه ایکی خصلتی تازه‌لنور. آنك بری: حرص، دیکری: طول امل در» دنیلور. بوکلامك اختصاری استنیلور ایسه «حرص وطول املی تازه‌لنور» دینلمك لازم کلور؛

فقط سامعك نظر دقتی جلب ایله سوزی کرکی کبی اصغا ایلمسی ایچون ابتدا مبهم اوله‌رق ایراد اولنوبده بعده ایضاح اولنمشدر. «ایکی شیئك قبل الزوال قدری بیلنمز. بری: صحت، دیکری: امنیتدر» فقره‌سی دخی بو قبیلدندر.

وَ بعضاً بر لفظ اعمك ذکرندن صوکره آنك مشتملاتندن اولان بر اخصك ذکریله اولور. بو دخی اخصك فضل و مزیتنه تنبیه ایچوندر. شویله که: «اعمدن خارج بشقه بر نوع» ایمش کبی ادعا ایدلمش اولور.

نته‌کیم: انواع حیواندن بری، انسان اولدیغی حالده سائر انواعه نسبتله فضل و مزیتی اولدیغندن کویا جنس حیواندن دکل ایمش کبی آنك اوزرینه عطف اولنه‌رق «حیوان وَ انسان» دنیلور.

وَ بعضاً معنای مقصودی تقریر وَ تأکید ایچون بر قیدك علاوه‌سیله اولور. وَ بوکا «تتمیم» دنیلور.

نته‌کیم «کوزمله کوردم. بك افندی مسافرینی اك زیاده سودیکی آته بندردی» دنیلدکده «کوزمله» وَ «اك زیاده سودیکی» لفظلرینك علاوه‌سی کبی.

وَبعضاً لنکتةٍ سوزك تکراریله اولور. نته‌کیم: تأکید انذار ایچون «بویله ایتمییکز! صکره کوررسکز! صکره کوررسکز!» دنیلور. اما بلاسبب تکرار اولنور ایسه تطویل قبیلندن اولمغله مردود اولور.

وَبعضاً برجمله‌یی تأکید ایچون آنك معناسنی مشتمل اولان برجمله

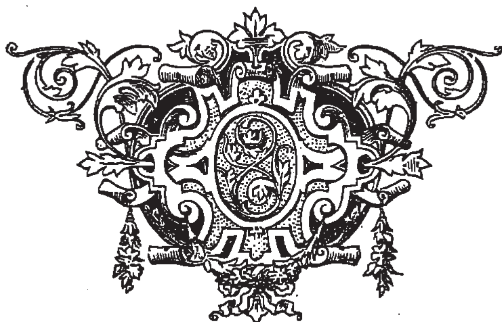
الحاق اولنور. وبوكا «تذییل» دنیلور. نته‌كیم: «آنلر بلالرینی بولدیلر. انسان ایتدیكنك جزاسنی چكر» دنیلور.

بعضاً دخی كلامده خلاف مقصدی ابهام ایدر. برشی بولنمغله آنی دفع ایچون برسوز علاوه اولنور.

نته‌كیم: «احبابی یاننده قوزی كبیدر؛ اما اعدایه قارشو آرسلاندر.» دنیلور، كه اولكی جمله‌ده خلقنك ملایمتی جانتندن اولمق احتمالی وارد خاطر اولمغله آنی دفع ایچون جملهٔ ثانیه علاوه اولنمشدر.

وبعضاً دفع ابهامدن بشقه برنكته‌یه مبنی سوز آره‌سنه برجمله ادخال اولنور. بوكا «جملهٔ معترضه» دنیلور.

نته‌كیم: «استانبول شهری – الله تعالی دها زیاده معمور ایتسون – عالمك فهرستیدر» دنیلدكده مسند الیه ایله مسند آره‌سنه جملهٔ دعائیه ادخال اولنمسی كبی.

باب ثانی

طرق افاده بیانندە اولوب بر مقدمه ایله بش فصلی مشتملدر

مقدمه

بالاده بیان اولندیغی اوزره حقیقت؛ معنای موضوع لهنده مستعمل اولان لفظدر. وَ معنای حقیقیسی متعدد اولان کلمه‌یه؛ «لفظ مشترك» دنیلور. «کوز» لفظی کبی، که لسان ترکیده «انسانك آلت بصری» وَ «صو منبعی» معنالرنده مشترك اولوب استعمالده قرینهٔ معینه ایله بومعنالردن بری تعین ایدر. «چالمق» دخی بوقبیلدندر، که «چاك چالمق» وَ «مال چالمق» معنالرنده مشترکدر.

فقط بر معنای لغویدن بر علاقه وَمناسبته مبنی بر معنای شرعی‌یه وَیاعرفی‌یه نقل ایله وضع اولنان کلمه‌یه؛ «منقول» دنیلور، که برجهتله «حقیقت» وَ برجهتله «مجاز» اولور.

مثلا: «صلات» لفظی؛ لغتده «دعا» معناسنه اولدیغی حالده اصطلاح شرعده «نماز» معناسنه وضع اولنمش اولمغله دعا معناسنده استعمال اولندیغی حالده لغته نظراً: «حقیقت»وَ اصطلاح شرعه نظراً: «مجاز» اولور.

«دابه» لفظی دخی لغةً «يريوزنده كزن حيوان» ديمك اولديغی حالده عرفاً: «فرس» معناسنه نقل اولنمغله اولكی معناده استعمال اولنديغی حالده لغةً: «حقيقت» وَعرفاً: «مجاز» اولور وَ«فرس» معناسنده استعمال اولنديغی حالده لغةً: «مجاز» وَعرفاً: «حقيقت» اولور.

كذلك «صاريق»، صارمق فعلندن مشتق برصفت اولەرق على‌الاطلاق «صارلمش اولان شی» ديمك اولور. اما عرفاً صورت مخصوصەده باشه صاريلان وَ«عمامه» دنيلان بزه تخصيص اولنمشدر.

وَمناسبت كوزدلميەرك برمعنادن ديكر معنايه نقلاً وضع اولنان كلمەيه: «مرتجل» دنيلور. وَهرقنغی معناده استعمال اولنسه آكا موضوع اولديغی جهتله «حقيقت» اولور. برمناسبت ملاحظه اولنمقسزين چوجقلره وضع اولنان اسملر كبی.

اما وضع وعلاقه اولمقسزين برلفظك معنای موضوع لهندن بشقه برمعناده استعمالی صحيح اولماز. مكركه غلط اولەرق استعمال اولنه. نتەكيم: بركتابه اشارت اولنەرق «طوت شو آتی» دنيلديكی كبی.

وَبرلفظ، بلا وضع برعلاقەيه مبنی موضوع لهك غيری برمعناده مستعمل اولديغی حالده اكر موضوع لهك ارادەسنه مانع قرينه بولنماز ايسه: «كنايه» دنيلور. وَاول وجهله قرينهٔ مانعه بولنور ايسه: «مجاز» دنيلور. وَبعضاً مقيد اولەرق: «مجاز لغوی» دخی دنيلوركه: «مجاز عقلی» مقابلی اولور.

مجاز عقلی، اسناددە «مجاز» ديمكدر. اما على الاطلاق «مجاز»

لفظی ذکر اولندیغی حالده «مجاز لغوی» مراد اولور. ایشته بونك علاقه‌سی مشابهت ایسه: «استعاره» وَ بشقه بر مناسبت ایسه: «مجاز مرسل» دنیلور.

بونلرك هر بری برر فصلده بیان اولنه‌جقدر. وَ «تشبیه»، بین الادبا کثیر الاستعمال اولان استعاره‌نك مبنی علیهی اولدقدن بشقه تشبیهاتده پك چوق لطائف بیانیه بولنغله ادبانك آت اویناتدقلری بر میدان مسابقه‌در. بناءً علیه تشبیه ایچون دخی بر فصل مخصوص یازیله‌جقدر. من الله توفیق.

علمای بیانیه، بونده متفقلردر، که «مجاز وکنایه، حقیقتدن، وَاستعاره، تشبیهدن ابلغدر.

فصل اول

مجاز عقلی بیاننده‌در

«مجاز عقلی»، برفعلی ماهو لهنه، یعنی: عندالمتکلم حقی اولان ملابسنه اسناد ایتمیوبده ماهو لهك غیری اولان ملابسنه اسناد ایتمکدر.

فعله فاعلی ملابس اولدیغی کبی زمان ومکان وَسببی دخی ملابس اولور. وَ بونلرك فعله ملابسه‌ده فاعل ایله اشتراکلری مجاز عقلینك علاقه‌سیدر؛ فقط بونده دخی قرینهٔ مانعه بولنمق شرطدر.

مثلا: برمتدیّن کیمسه: «موسم بهار، اوتلری انبات ایلدی» دیدکده

«مجاز عقلى» اولور؛ زيرا آنك عندنده اوتلرى انبات ايدن، بارى تعالى حضرتلريدر، فقط وقتى بهار اولمغله صانكه اوتلرى اول موسم انبات ايديور كبى تخيل ايده‌رك «انبات» فعلنى زمانه اسناد ايلر. اما بو سوزى بر دهرى سويلش اولسه «مجاز» اولميوب «حقيقت» اولور.

مجاز عقلينك يا ايكى طرفى حقيقت وَيا ايكيسيده مجاز لغوى، ياخود برى؛ حقيقت، ديكرى: مجاز لغوى اولور. نته‌كيم: مثال مذكورده ايكى طرفى دخى حقيقتدر. وَ: «زمانك نوجوانلغى يرى احيا ايلدى.» ديديكمزده ايكى طرفى دخى مجاز اولور؛ چونكه نوجوانلق، انسانك حرارت غريزيه‌سى زياده وَ قوى اولمقدن عبارت اولديغى حالده بو راده مجازاً «قوهٔ ناميه‌نك ازديادى» معناسنده مستعملدر. حقيقةً: «احيا» دخى: «حيات ويرمك» معناسنه اولوب حس وحركت اراديه‌يى مقتضى وَ بدن و روحه محتاج اولور؛ لكن بوراده مجازاً: «قوهٔ ناميه‌يى بالتهييج انواع نباتات ايله يره حسن و رونق ويرمك» معناسنده مستعملدر. وَ «موسم بهار، يرى احيا ايتدى» ديديكمزده مسنداليه طرفى، «حقيقت»، مسند طرفى، «مجاز» اولور. وَ: «زمانك نوجوانلغى اوتلرى انبات ايلدى» ديديكمزده مسند اليه، «مجاز»، مسند، «حقيقت» اولور.

كذلك «سردار اكرم دشمنى منهزم ايتدى» ديديكمزده طرفينى حقيقت اولديغى حالده «مجاز عقلى» اولور؛ چونكه حقيقت حالده دشمنى منهزم ايدن، سردارك عسكريدر. كندوسى آمر وَ مدبردر؛

فقط بو فعلده دخل عظیمی اولدیغندن اول فعل، سببنه اسناد قبیلندن اوله‌رق آکا اسناد اولور.

«محبتکز بنی بورایه قدر کتوردی» وَ «ملاقاتکز بکا مسرت ویردی» جمله‌لری دخی بو قبیلدندر.

«فلان آدم عین عدالتدر»، یاخود: «عدالت مجسمه‌در» وَ یاخود: «عدالت او در» جمله‌لری دخی کذلك «مجاز عقلی» قبیلندندر؛ چونکه عدالت، اول آدمك ایشلدیکی ایشلره محمول وَ مسند اولور؛ ذاتنه حمل و اسناد اولنه‌ماز؛ فقط چوق عدالت ایلدیکی جهتله کویا عدالتِ تجسم ایتمش کبی تخیل اولنه‌رق آکا اسناد اولنور.

اکرچه بو مثللو ترکیبلرده مضاف محذوفدر؛ یعنی: «اهل عدالت» یا: «صاحب عدالت» دیو تأویل اولنمق دخی قابل ایسه‌ده بو تقدیرجه مطلوب اولان مبالغه فوت اولوب عادی سوز حکمنه کیرر.

تذییل

بروجه بالا مضاف حذف اولنوبده مضاف الیه آنك مقامنه اقامه اولندیغی حالده: «مجاز حذفی» دنیلور. برینه کوره بودخی برطریق مسلوکدر؛ فقط متکلمك غرضنه عائد بر مسلکدر.

نته‌کیم: برشیئی اوکرنمك ایچون: «اهل قریه‌دن صور» دنیله‌جك یرده: «قریه‌دن صور» دنیلسه «مجاز حذفی» اولور. اما برکیمسه خراب وَ اهالیسی نایاب اولان بر قریه‌نك اوکندن کچر ایکن نصح و ایقاظ یولنده رفیقنه، یاخود عبرت و ایقاظ یولنده کندو کندویه: «شو

قریه‌یه صورکه اهالیسی نه اولدی» دیسه مجاز حذفی‌یه حمل اولنه‌ماز.
كذلك بروجه بالا «فلان آدم عدالتدر» دنیلسه، مبالغه حصولی ایچون مجاز عقلی‌یه حمل اولنمق مناسب اولماز.

فصل ثانی

مجاز مرسل بیاننده در

«مجاز مرسل»، معنای موضوع‌لهك اراده‌سنه مانع قرینه‌اولدیغی حالده مشابهتدن بشقه برعلاقه‌یه مبنی معنای موضوع لهك غیریسنده مستعمل اولان لفظدر.

«علاقه»، موضوع لهك‌غیری اولان معنانك معنای موضوع لهه ذهنده فی‌الجمله لزوم و اتصالیدر. یعنی: بو معنای حقیقیدن اوّل معنای مجازی‌یه ذهنك انتقالنی مصحح اولان بر مناسبتدر.

لسان عثمانیده مشابهتدن بشقه مشهور اولان علاقه‌لر، شونلردر:
«آلیت»، «مظهریت»، «حلول»، «سببیت»، «جزئیت»، «عموم»، «اطلاق»، «کونیت»، «اولیت».

«آلیت»، معنای حقیقینك، معنای مجازی‌یه آلت اولمسیدر. نته‌کیم: آلت تکلم اولان عضو معلومه موضوع: «لسان» لفظی، لغت معناسنده استعمال اولنور. وَ: «لسان عرب»، «لسان ترك» دنیلور.

«مظهریت»، معنای حقیقینك معنای مجازی‌یه محل ظهور اولمسیدر.
نته‌کیم: «قول»، قوت وَ قدرتك محل ظهوری اولدیغندن «قدرت»

معناسنده استعمال اولنور وَ «سنك قولك اوزوندر» دنیلور.

«حلول»، معنای حقیقی ایله معنای مجازیدن بری دیکره محل اولمقدر. مثلا: «منغلی یاق» دنیلور وَ ذکر محل وَ ارادۀ حال طریقیله «ایچنده‌کی کمور» اراده اولنور. «بو آتشی اوته‌کی اوطه‌یه کوتور» دنیلور وَ ذکر حال وَ ارادۀ محل طریقیله «ایچنده آتش اولان منغل» مراد اولنور.

«سببیت»، معنای حقیقی ایله معنای مجازیدن بری، دیکره سبب اولمقدر. نته‌کیم: «برکت یاغیور دنیلور» وَ ذکر سبب وَ ارادۀ مسبب قبیلندن اوله‌رق برکتدن «یاغمور» قصد اولنور. «آتش یاصدی» دنیلور وَ سبب و علت اولان آتشدن «حرارت» قصد اولنور.

«جزئیت»، معنای حقیقی ایله معنای مجازیدن بری، دیکرینك جزئی اولمقدر. نته‌کیم: ذکر جزء وَ ارادۀ کل قبیلندن اوله‌رق: «طرناغمی کسدم»، «صقالمی کسدردم» دنیلور.

«عموم»، معنای حقیقی ایله معنای مجازیدن بری، دیکرندن اعم اولمقدر. نته‌کیم: «حیوان» دنیلوبده خصوصیت وجهله «آت» اراده اولنور. اما عامك خاص ضمننده تحققی اعتباریله بر فردی مراد اولدیغی حالده «حقیقت» اولور. مثلا: «بر حیوان کوردم» دنیلدکده حیوان افرادندن بر فردی ضمننده تحققی اعتباریله معنای موضوع لهنده استعمال اولنغله «حقیقت» اولوب «مجاز» اولماز.

«اطلاق»، معنای حقیقی ایله معنای مجازیدن برینك، «مطلق» وَ دیکرینك، «مقید» اولمسیدر. نته‌کیم:

عالمڭ او عالم اولمدیغنى شمدى آڭلادم
عالمده آدم اولمدیغنى شمدى آڭلادم

بیتنده‌کی آدمدن، «کامل وَ وفاکار آدم» اراده اولندیغی کبی.

«کونیت»، بر شیئی حال سابقنك اسمیله تسمیه ایتمکدر. نته‌کیم: «یتیملره مالل‌رینی ویریکزکه سن‌رشده بالغ اولدیلر» دنیلور وَ «مقدما یتیم اولان یکیتلره ایتام صندوقلرنده محفوظ اولان مالل‌رینی ویریکز» دیمك اولور.

«اولیت»، برشیئی صکره بولنه‌جغی حالك اسمیله تسمیه ایتمکدر. نته‌کیم: «آتش یاق» دنیلور وَ «آتش اوله‌جق کموری یاق!» دیمك اولور. کذلك «بغدایلر بتدی» دنیلور وَ «بغدای اوله‌جق اکینلر بتدی» معناسی اراده اولنور.

«مجاز مرسل»، بعضاً دخی لفظ مرکب اولور. نته‌کیم: «اقرانم منقرض اولدی». «قدریمی بیلن قالمدی»دنیلور. وَسببیت علاقه‌سیله «محزونم، مکدرم» معناسی قصداولنور. صیغ عقود کبی «انشا» معناسنده مستعمل اولان سائر «جملهٔ خبریه‌لر» دخی بو قبیلدندر.

ذکر اولنان علاقه‌لرڭ بعضاً مشابهت ایله مجتمع اولور. بناءً علیه بر لفظڭ بر جهتله «مجاز مرسل» وَدیکر جهتله «استعاره» اولور.

مثلا: «آنك حالی بویله سویلیور» دینلدکده سویلمکدنڭ «دلالت» معناسی مراد اولور وَ سویلمنك دلالته سبب اولدیغی ملاحظه اولنورسه: «مجاز مرسل» اولور وَاکر افهام مرامده دلالتك نطقه تشبیهی ملاحظه اولنورسه: «استعاره» اولنور.

فصل ثالث

تشبیه بیانندەدر

«تشبیه»، بر شیئه مزید اختصاص وَ تعلق اولان وصفده، دیکر شیئك مشارکت وَ مماثلتنه دلالت ایتمکدر.

بو ایکی شیئ، تشـبیهك طرفینیدر، که بری: «مشـبه»، دیکری: «مشبه‌به» در. وَ ایکیسنك متشارك اولدقلری وصفه: «وجه تشبیه» وَ «وجه شبه» دنیلور. ارکان تشبیه، دردتدر: «مشبه»، «مشبه‌به»، «وجه شبه»، «ادات تشبیه» در.

لسان ترکیده ادات تشبیه، «کبی» حرفیدر. وَ بعضاً بومقامده: «صانکه» وَ «کویا» کبی لفظلر قوللانیلور.

تشبیهده، طرفینك ایکیسی دخی مذکور اولمق شرطدر. بریسی مطوی اولور ایسه: «استعاره» اولور؛ نته‌کیم: تفصیلی فصل مخصوصنده کلور.

اما طرفیندن بری، قرینـه‌یه بناءً حذف اولنور ایسـه مذکور حکمنده اولمغله ینـه تشبیه قبیلنـدن اولور. مثلا: «فلان نصلدر؟» دیین کیمسه‌یه جواباً: «آرسـلاندر.» دنیلدکده: «او کیمسه آرسلان کبیدر» دیمك اوله‌رق «تشبیه» قبیلندن اولوب «استعاره» اولماز.

«وجه شبه»، مذکور اولورایسه «تشبیه مفصل» دنیلور. وَ متروك اولور ایسـه: «تشبیه مجمل» دنیلور وَ مبالغه‌یی مفید اولور. مثلا: «زید، شجاعتده آرسـلان کبیدر» جمله‌سـنه نسبتله «زید، آرسـلان

کبیدر» جمله‌سی، تشبیهده دها مبالغه‌لیدر. تشبیه مجملده، «وجه شبه» بعضاً ظاهر اولوب آنی هرکس آکلار. نته‌کیم: «زید، آرسلان کبیدر» دنیلدکده وجه شبهك: «شجاعت» اولدیغی ظاهردر. وبعضاً خفی اولوب آنی آنجق خواص آکلار.

قیلدی مفتون نکهك دللری هاروت مثال
ایتمدن غمزه‌لرك فتنه‌یه آغاز هنوز

بیتنده اولدیغی کبی.

ینه تشبیه مجملده، بعضاً طرفیندن برینك، یاخود ایکیسنك وجه شبهی اشعار ایدن وصفی ذکر اولنور.

نته‌کیم:

مسافات حیاتی قطع ایچون کردونهٔ عمره
سپهرك مهر وماهی چرخ ایشی ایکی تکرلکدر

بیتنده «عمر»، عربه‌یه تشبیه اولندیغی کبی «مهر وماه» دخی ایکی تکرلکه تشبیه اولنوب دوز، مصمت وَ مدوّر اولمق دخی «وجه شبه»در، که «چرخ ایشی» وصفی، آنی اشعار ایدر.

عاقبت کوکلم اسیر ایتدك او کیسولرله سن
هی نه جادوسین، که آتش باغلادك مولرله سن

بیتی دخی بوقبیلدندر، که خارق العاده ایش کورمك، «وجه‌شبه» اولوب «یانار آتش کبی اولان کوکلی مولرله باغلامق» وصفی دخی آنی اشعار ایلر.

وجه شبهده اتم واشهر اولان طرف، «مشبه‌به» قیلنور. بهادر آدمی، آرسلانه وَحجتی شمسه تشبیه کبی.

بعضاً مبالغه ایچون امر بالعکس اولور. وَ «مشبه‌به» قیلنان طرفك اتمیتی، ایهام ایدیلور. بو ایسه، ادعائی بر اتمیتدر. ایشته بوکا «تشبیه مقلوب» دنیلور. آرسلانی، بر بهادره، شمسی، حجت باهره‌یه تشبیه کبی.

عنبر آمیز اسرار نسیم صبا
عجبا یار کاکلمی طرار

بیتی بو قبیلدندر، که «بوی»، عنبره، «شمیم»، کاکل یاره تشبیه اولنمشدر.

نرکس نکه دیدهٔ بیمارینه مشتاق
سنبل کره طرهٔ طرارینه مشتاق

بیتی دخی بو قبیلدندر.

الحاصل، کرك حقیقةً، کرك ادعاءً وجه شبهده اتم واشهر اولان طرف، «مشبه‌به» قیلنور وَ ناقص اولان طرف، «مشبه» قیلنه‌رق آکا اطلاق اولنور.

اما ایکی شیئك بر امرده جمعی قصد اولنورسه تشبیهدن صرف نظر اولنه‌رق «تشابه» وَ «تساوی» یولنه کیدیلور.

سرمو فرق یوقدر بینمزده زلف دلبرله
سیه بختز، پریشان روزکارز، خانه بردوشز

بیتیله:

بیلمز اولدم ساقیا! درد فراق یار ایله
میمیدر بو یا سرشك چشم کریانمیدر؟

بیتنده اولدیغی کبی.

طرفینك وجه شبهده اشتراکی، یا «تحقیقی»، یاخود «تخییلی» اولور.

بکزر؛ نصل که قیومجی‌نڭ حلیاتدن برشی یاپه‌جق اولدیغی حالده اوّلا : درر وجواهری سچر، ثانیاً : آنلرك متناسب اولنلرینی یان یانه دیزر ایسه ادیب دخی کلمات فصیحه‌یی سچر وَ آنلری یکدیگرندن متنافر اولمیه‌جق وجهله دیزر. ایشته آنك بوایکی ایشی‌نڭ فصاحت دیمکدر؛ فقط قیومجینك بروظیفه‌سی دها واردرکه یاپه‌جغی شیئك نره‌یه طاقیله‌جغنی بیلوبده آكا كوره ایشلمسیدر. یوخسه كردنلك بچمنده بربیوك كوپه یاپار ایسه ایشه یارامز. ایشته بوامر ثالث دخی مقتضای حاله مطابقتك مثالیدر.

بوراده حالدن مراد‌نڭ حاصل معنای افاده ایله برابر برخصوصیتی اعتباره سبب اولان شیدر. كه‌آكا «مقام» دخی دینور. كلامك اویله بروجه مخصوص اوزره ایراد اولنمسندن مقصود اولان اغراضه: «معانئ ثوانی» وَ تركیبك مجموع مدلولاتنه : «معانئ اوّل» دنیلور.

مثلا: برخواجه‌نڭ چوجقلره عقاید دینیه تعلیم ایدرکن «انسان اولدكدن صكره دیریله‌جكدر» دیر وَ بوخصوصده چوجقلرنڭ خالی الذّهن اولدقلرندن كلامی تأكیده محتاج اولمیوب بویله اطلاقی اوزره براغور؛ اما آخرتی منكر اولان كیمسه‌یه خطاب ایده‌جك اولدیغی تقدیرده : «انسان اولدكدن صكره البته دیریله‌جكدر» دیو كلامنی تأكید ایلر. بوصورتده «البته» قیدی‌نڭ اصل معنی اوزرینه زائد برخصوصیتدر وَ مجموع عباره‌نك مدلولی‌نڭ معانئ اوّلدندر وَ مخاطبك انكارینی رد ایتمك‌نڭ معانئ ثوانیدندر؛ كه كلامك مؤكد اوله‌رق ایرادندن غرض اودر وَ مخاطبك انكاری‌نڭ مقام تأكیددر؛ یعنی :

بو صورتده طرفین دخی بعضاً مفرد وَ بعضاً اول وجهله مرکب، یعنی: برر هیئت منتزعه اولور.

نفعینك آت مدحنده اولان:

جهان سرعته کویا فلکده کاسهٔ سمی
سرمیخی ثوابت نعل زریندر یکی آیی

بیتنده اولدیغی کبی، که آتك طرناغی «مشبه»، و فلك «مشبه به» اولوب ایکیسی دخی مفرد در. برمقعر جرمك اطرافنده کچوك کچوك پارلاق جرملر ایله برشکل مقوّسدن منتزع اولان هیئت دخی «وجه شبه» در.

ایکی فرقهٔ عسکریه نك تصادمیله اجرا اولنان اسلحهٔ بیضا محاربه‌سنك بیانی مقامنده: «یردن قالقوبده باشلرمزك اوزرنده تکاثف ایدن توز ایچنده قلیجلرمزك پارلایشی، کیجه‌لین علی التوالی بربری اوزرینه دوشن یلدزلرك کورنشی کبی ایدی» دنیلدکده یردن قالقوبده تکاثف ایدن توز ایله جهات مختلفه‌یی سرعت ایله حرکت ایدن قلیجلردن منتزع اولان هیئت «مشبه» وَ کیجه‌لین متوالیاً متساقط اولان شهابلردن منتزع اولان هیئت «مشبه به» اولوب برقرا کلق شی ایچنده مشرق و مستطیل وَ متناسب جرملرك جهات مختلفه‌یه حرکتلرندن منتزع اولان هیئت دخی «وجه شبه» در. بو جهتله اوچی دخی هیئت منتزعه اوله‌رق مرکبدرلر.

زلفن دوکوب عذارینه او ماهرو کزر
کویا درون ابر فلکده قمر کزر

بیتیله مؤلفك:

کش سروی تماشا ایتسون اول مه بحر اشکمده
کوزمده چون خیال قد سیم اندامی قالمشدر

بیتی دخی بو قبیلدندر.

بویله مرکبك تشبیهی، بعضاً بر صورتده اولور، که طرفینك اجزاسی دخی یکدیکره تشبیه اولنه بیلیر ایسه‌ده اصل لطافت وَحسن تأثیری هیئتك هیئته تشبیهنده اولمغله اجزانك یکدیکره تشبیهی، مقصد اصلی اولماز. سالف الذکر مثاللرده اولدیغی کبی.

بعضاً بر صورتده اولور که اجزانك یکدیکره تشبیهنده حسن و لطافت بولنماز.

نته‌کیم: «مشتری» نك آرقه‌سنده «مریخ» ك کورنشی، بر امیرك اوکنده مشعله ایله ضیافتدن عودت ایدیشنه تشبیه اولندقده هیئت منتزعه‌نك هیئت منتزعه‌یه تشبیهی، مستحسن اولور ایسه‌ده مریخك رأساً ضیافتدن عودت ایدن امیره تشبیهی، چندان مستحسن اولماز.

کذلك فضولینك:

سبزه اوزره کزدیرر کل برکنی بادصبا
صانکه سبزه آسماندر کوکب سیار کل

بیتنده: ورق کلك سبزه اوزره سیرندن منتزع اولان هیئتی، کوکده کوکبك سیرندن منتزع اولان هیئته تشبیهی، مستحسن ایسه‌ده منفرداً سبزه‌نك، کوکه، کلك، کوکبه تشبیهی کوزل اولماز.

احاطه ایتدی تن زردمی سرشك کدر
میان جویده قالدم مثال نیلوفر

بیتی دخی بو قبیلدندر، که هیئت منتزعه‌نك هیئت منتزعه‌یه تشبیهی،

مستحسن ایسه‌ده یالکز تن زردك نیلوفره تشبیهی، چندان مستحسن دکلدر. وَ کذلك:

رخنده خال هندوخوابه وارمش کاکل اورتمش
شه‌ملك حبشدر کل دوشمش سنبل اورتمش

بیتی، مرکب تشبیهی قبیلندن اولوب بونده رخك، کله وَ کاکلك، سنبله تشبیهی مستحسن اولورایسه‌ده برعادی تشبیه قبیلندن اولور. منفرداً خالك شه‌ملك حبشه تشبیهی ایسه چندان کوزل اولماز.

بعضاً ایکی ضدك، ضدیتده اشتراکلرینه بناءً نفس تضاددن وجه شبه انتزاع اولنه‌رق تملیح یاتهکم واسطه‌سیله تناسب منزله‌سنه تنزیل قیلنور. نته‌کیم: مزاح ولطیفه سیاقنده، یاخود استهزا مقامنده قورقاق برآدم حقنده: «آرسلان کبیدر» وَ بخیل کیمسه حقنده: «حاتم کبیدر» دنیلور.

تشبیهك طرفینی، بعضاًمتعدد اولور. شویله‌که: یا مشبهلر بربرینه وَ مشبه بهلر دخی آیروجه بربرینه مربوط اوله‌رق ایراد اولنورلر. ایشته بوکا «تشبیه ملفوف» دنیلور.

حسد قلب عدو لطف ایله اولماز زائل
سنکده مضمر اولان آتشه آب ایتمز اثر

بیتنده اولدیغی کبی که قلب عدو، طاشه، حسد، آتشه وَ لطف، صویه تشبیه اولنمشدر.

پاك طینت کوشهٔ غربتده خوار اولسونمی هیچ
کوهر آغوش صدفدن دور اولور قیمتلنور

بیتیله :

یار ایچون اغیاره منت ایتدیکم عیب ایلمه
باغبان بر گل ایچون بیك خاره خدمتکار اولور

بیتی دخی بو قبیلدندر .

یاخود هر مشبه بهڭ کندو مشبهنك یاننده کتوریلور . بوڭا دخی «تشبیه مفروق» دنیلور . «یوزی گلدر، صاچی سنبل، گوزی نرگس، قدی سرو» کبی .

سینه‌ده بر لحظه آرام ایله! گل جانم کبی
گچمه ای روح! روان عمر شتابانم کبی

بیتی دخی بو قبیلدندر که جانانك سینه‌ده آرامیڭ جانك تنده طورمسنه وَ بلا توقف: گچمسیڭ عمرك سرعت مرورینه تشبیه اولنمشدر .

اگر یالکز مشبه متعدد اولور ایسه «تشبیه تسویه» دنیلور . زلف یار ایله عاشقك حالنیڭ «لیالی‌یه»، وَ یارك دیشلریله عاشقك گوز یاشلرینیڭ «لآلی» یه تشبیه کبی .

گاه انگشت محاسن گهی لعلان اموب
دانهٔ عناب ایله نوش شراب ایتمزمیسین

بیتی دخی بو قبیلدندر .

وَ اگر یالکز مشبه به متعدد اولور ایسه «تشبیه جمع» دنیلور .

بخت قیسی ظلمت لیلی جمال لیلی‌یی
باشنه جمع ایلیوب اول شوخ گیسو قویمش آد

بیتنده اولدیغی کبی .

دیله اوغرادیغم دردە بن بو عالمده
نه بلبل اوغرادی نه طوطیٔ شکر گفتار

بیتی دخی بو قبیلدندر .

وجه شبه اعتباریله تشبیه‌ك ایکی قسمه تقسیم اولنور. شویله‌که: «وجه شبه»ك اکر تدقیق نظره محتاج اولمقسزین بادئ رأیده ظاهر اولور ایسه: «تشبیه قریب مبتذل»؛ وَ خلافی تقدیرنده: «تشبیه بعید غریب» دنیلور.

مثلا: شمسك استداره وَ استناره‌ده مدوّر آیینه‌یه تشبیهی «قریب مبتذل» در. اما آخشام اوستی شمسك یدِ مرتعشده‌کی آیینه‌یه تشبیهی «بعید غریب»در، که بونده وجه شبه‌ك هیئت منتزعه‌در؛ یعنی: مستدیر وَ مستنیر اولان جرمده ضیانك حرکت سریعه‌سی وَصانکه دائره‌سنك اطرافنه طاشه‌جق کبی کورنمسی خصوصلرندن منتزع اولان هیئت وکیفیتدر. بونده تفصیل بولنمغله بادئ رأیده ظاهر اولمیوب تأمله محتاج اولور.

کذلك روزکار ایله آشاغی یوقارو تمایل ایدن قیرمزی شقایقك زبرجددن مصنوع قارغیلر اوزرینه آچلمش یاقوتدن بیراقلره تشبیه ایتدیکمزده: «بعیدغریب» اولور، که بونده دخی «وجه‌شبه»ك برهیئت منتزعهٔ خیالیه‌در.

وَکذلك اوق دمرنلری انیاب اغواله تشبیه اولندقده وجه شبه‌ك «وهمی» اولمغله «بعید غریب» اولور.

وَبعضاً «قریب مبتذل»ی ابتذالدن تخلیص ایده‌جك وجهله تصرّف اولنور.

ای آفتاب! یار ایله دعوای حسنی قو
رفع نقاب ایدوب سنی برکون حجابه قور

بیتنده اولدیغی کبی، که وجه حسنك آفتابه تشبیهی، «قریب مبتذل» اولدیغی حالده: «رفع نقاب» ایله: «حجاب» سوزی، آنی ابتذالدن چیقارمشدر. تشبیهدن غرض، اکثریا مشبهه عائد اولور. بو دخی

یامشبهك حالنی بیاندر، یعنی: نه حال وصفتده اولدیغنی تعریفدر. بوصورتده مشبه بهك وجه شبه ایله اعرف واشهر اولمسی لازمدر. بر آتك نه رنکده اولدیغنی تعریف ایچون رنکی معلوم اولان آته تشبیه اولنمسی کبی.

واردقجه خواب نازه دخی کاکل اورتنور
خال عذاری کل دوشنور سنبل اورتنور

بیتنده اولدیغی کبی، که جانانك رخساری، کله وکاکلی، سنبله تشبیه ایله ایکیسنك دخی رنکلری تعریف اولنمشدر.

سیاه بخت و پریشان و خانه بر دوشز
بو روزکارده مانند طرهٔ دلدار

بیتی دخی بو قبیلدندر.

یا مشبهك مقدار حالنی بیاندر، یعنی: حال وصفتنك ضعف وقوتجه ونقصان و زیادهجه درجه ومقدارینی تعریفدر. بو صورتده دخی مشبه بهك، وجه شبه ایله اعرف اولمسی وفقط درجه ومقدارجه متساوی اولملری لازمدر.

نته کیم: برشیئك مقدار صفرتنی بیان ایچون لیمونه، یاخود کهربایه تشبیه اولنور. یاخود «قناریه صاریسی» دیو تعریف قیلنور.

موبمو دقتلر ایتدم قیل قدر فرق ایتمدم
قاشلرك بالله بکم دوشکدهکی سمورزدن

بیتی دخی بو قبیلدندر.

وَیا سامعك ذهن وخیالنده مشبهك حال وشانی تقریر وتقویه‌در.

بو صورتده مشبه‌بهك وجه شبهده هم اعرف، هم اتم اولمسی لازمدر. بودخی اکثریا معقولی محسوسه تشبیه ایله اولور، که انسانك محسوس ایله الفتی وَ طبیعتنك آکا میلانی زیاده اولدیغندن معقول آکا تشبیه ایله خیالده تجسم ایتدیریلور. نته‌کیم: سعی وعملندن فائده کورمین کمسنه حقنده: «بوز اوستنه یازو یازار» دنیلور.

کاسهٔ فغفور لبریز اولسه هیچ ویرمز صدا
ثروت افزایش بولنجه اغنیا خسته‌لنور

بیتی دخی بو قبیلدندر.

آق دکز بوغازینك وصفنه دائر اولان مشهور مقالهٔ منشیانه‌دن:

«آخشاملرینك لطافتی صباحلرینك روحانیتنه نسبت اولنسه
«آره‌لرنده، اویقوسزلقدن جمالنی رنك ملال بوریمش وَجامه خواب
«یرینه سیاه کیسولرینه بورونمش ده هنوز اویقویه وارمش بر اسمر
«کوزلیله صرمه صاچلرینی بوینینك اوستنه طاغتمش وَغایت خفیف
«برسحاب ایله مستور اولان نورسحرکبی کوکسنی برابنجه تل ایله ستر
«ایتمش هنوز مائی کوزلرینی اویقودن آچمش صاف چهره‌لی بر دلبر
«قدر فرق بولنور.»

فقره‌سی دخی بو قبیلدندر.

یاخود وقوعی استبعاد اولنان حکمك دیکر حکمه تشبیه ایله امکان وقوعنی بیاندر. بو صورتده مشبه بهك معروف وَ مسلّم اولمسی لازم کلور.

امتیاز ثابت و سیارڭ مشکلدر خیال
ظن ایدر سکان کشتیڭ ساحل دریا یورر

بیتنده اولدیغی کبی، که ثابت وَ سیار مشاهداتدن اولمغله یکدیکردن تمیز اولنمملری مستبعد وَ امکانسز بر حکم کبی کورندیکی حالده مصرع ثانی ایله بیان وَ اثبات اولنمشدر.

چراغك حسننی انکار ایدنلر روز روشنده
سمنزار ایچره کورسونلر فروغ شمع کلناری

بیتی دخی بو قبیلدندر. یاخود مشبهیڭ سامعك ذهننده تزیین وتحسیندر. بو صورتده دخی مشبه بهك حکمیڭ یعنی: وجه شبهك اکا ثبوتیڭ معروف و مسلم اولمق لازم کلور.

وصف دندانتی که دل محزون سویلر
سویلمز سویلر اما درّ مکنون سویلر

بیتنده اولدیغی کبی، که یارڭ دندانیڭ «درمکنون»ه تشبیه ایله تحسین قلنمشدر.

نسیم اول دکلو نازك طرح ایدر آب اوزره امواجی
که لوح سیمه استاد ایده‌مز اویله قلمکاری

بیتی دخی بو قبیلدندر.

وَ یا تقبیحدر. وَ بونده دخی مشبه بهك حکمی معروف وَ مسلم اولمق لازمدر. نته‌کیم: «بال» یڭ «قوصموغ»ه تشبیه کبی.

وَیاخود مشبهیڭ برامر غریبه تشبیه ایله استظرافدر. یعنی: تعجب اولنه‌جق بر حالده تخیل ایتدرمکدر. یانوب آتش کسلمش اولان کموریڭ طالغه‌لری آتشدن اولان دریای مسکه تشبیه کبی.

بوی گل تقطیر اولنمش نازك ایشلنمش اوجی
بیری اولمش خوی، بیری دستمال اولمش سکا

بیتی دخی بو قبیلدندر.

وَبعضاً تشبیهدن غرض، مشبه بهه عائد اولور. بو دخی ایکی نوعدر. نوع اول، «تشبیه مقلوب»در، که بالاده بیان اولنمشدر.

نوع ثانی، مشبه بهك اهمیتنی بیاندر. ایشته بوکا «اظهار مطلوب» دنیلیر. قارنی آج اولان کیمسه‌نك «بدر تابان»ی، اشراق واستداره‌ده «بیاض پیده» یه تشبیه ایتمسی کبی.

ایشته بو اغراضی مفید اولان تشبیهلر، مقبول، اولمیانلر، مردود اولور.

ادات تشبیهه کلنجه: آنك حذفی، مبالغه‌یی مفید اولور. وَبوکا: «تشبیه بلیغ» دنیلور. مثلا: «زید آرسلاندر» جمله‌سی، «زید آرسلان کبیدر» جمله‌سندن دها مبالغه‌لیدر؛ چونکه بونده، زید، آرسلانه تشبیه اولنور؛ آنده ایسه آرسلانك افرادندن برفرد اولدیغی ادعا قیلنور. بوجهتله استعاره کبی مبالغه‌یی مفید اولور. شوقدرکه استعاره‌ده برمرتبه دها مبالغه بولنور. شویله که استعاره‌ده مشبه، مشبه بهك افرادندن اولمق ادعاسی دخی کیرو براغیله‌رق آنك افرادندن اولدیغی مسلّم اعتبار اولنور.

مشبه بهك مشبه اضافتی دخی تشبیه بلیغ قبیلندندر.

غزال مهر ایدر آواره هر شام وسحر جولان
کهی صحرای مغرب گاه دشت خاورستانی

بیتنده مشبه‌به اولان غزالك، مهره اضافتی کبی.

فصل رابع

استعاره بیاننده‌در

«استعاره»، مشابهت علاقه‌سیله وَ قرینهٔ مانعه‌ایله معنای موضوع الیهك غیریده مستعمل اولان لفظدر.

وَ بعضاً مصدر اوله‌رق مشابهت علاقه‌سیله «برلفظی، معنای موضوع الیهك غیریده استعمال ایتمك» معناسنه کلور. وَ اولوجهله استعمال ایدن کیمسه‌یه: «مستعیر» وَ مشبه بهك لفظنه: «مستعار» وَمعناسنه: «مستعار منه» وَ مشبهك معناسنه: «مستعارله» دنیلور.

اکر استعاره، لفظ مفرد ایسه: «استعارهٔ مفرده» وَ مرکب ایسه: «استعارهٔ مرکبه» دنیلور.

«استعارهٔ مفرده»، یا: «استعارهٔ مصرحه» وَیا: «استعارهٔ مکنیه»در. استعارهٔ مصرحه، مشبه بهه دال وَ مذکور وَ معنای مشبهده مستعمل اولان کلمه‌در، که: «اصلیه» وَ: «تبعیه» قسملرینه تقسیم اولنور.

شویله که اکر اسم عام ایسه: «اصلیه» اولور. مصدرلر دخی اسم عامده داخلدر. مثلا: «بوکون حمامده بر آرسلان کوردم» عباره‌سنده‌کی «آرسلان» لفظی، «حمام» قرینه‌سیله رجل شجاعده مستعمل اوله‌رق: «استعارهٔ مصرحهٔ اصلیه» در.

«دین حق» معناسنده مستعمل اولان: «طریق مستقیم» دخی بو قبیلدندر. کذلك: «صو طغیان ایتدی» عباره‌سنده‌کی: «طغیان» لفظی، تکثر معناسنده مستعمل اوله‌رق: «مصرحهٔ اصلیه» اولوب وجه شبه دخی: «استیلای مفرط» در.

وَ اکر ذات فعل، یا فرع فعل وَ یاخود حرف ایسه: «استعارهٔ تبعیه» اولور. یعنی: اصل فعل، استعارهٔ اصلیه اولوب آ کا تبعاً ذات فعل ایله فرع فعل دخی «استعارهٔ تبعیه» اولور. وَ حرفلرك متعلقاتنده «استعارهٔ اصلیه» اولوب آنلره تبعاً حرفلر دخی معانیٔ جزئیه‌سنده «استعارهٔ تبعیه» اولور.

حرفلرك متعلقاتندن مراد، اول معانیٔ مطلقه‌در، که حرفلرك معنالرینی بیان مقامنده آنلر ایله تعبیر اولنور. مثلا: «ایچون»، ادات تعلیلدر؛ دنیلوب «ایچون» حرفنك معناسی، تعلیل ایله بیان اولنور.

ایمدی «بو آت اوچیور» دنیلدکده آتك سگرتمسی، سرعتده قوشك اوچمسنه تشبیه اولنه‌رق «اوچمق» مصدری، «سگرتمك» معناسنده استعمال اولنمغله: «استعارهٔ اصلیه» اولور. وَ آندن: «اوچیور» فعلی اخذ اولنه‌رق: «سگردیور» معناسنده «استعارهٔ تبعیه» اولور.

کذلك «آنك حالی بونی ناطقدر» دیدیکمزده، نطق، «دلالت» معناسنده «استعارهٔ اصلیه» وَ آ کا تبعاً ناطق دخی: «دال» معناسنده «استعارهٔ تبعیه» اولور.

نازدن خاموشسین یوخسه زبانك طوتیمدن
ایستسه‌ك بیك داستان سویلرسین ابرولرله سن

بیتی دخی بو قبیلدندر، که: «سویلمك»، «افاده» معناسنده «استعارهٔ اصلیه» اولوب اکا تبعاً «سویلرسین» دخی «افاده ایلرسین» معناسنده «استعارهٔ تبعیه» اولور.

وَ «ایچون» حرفی، ادات تعلیل اولوب غرضه لاحق اوله‌کلورکن

بعضاً بر فعلك غایتنه لاحق اولور. وَمثلا: «بو خانه‌لری خراب اولمق ایچون بنا ایدیورلر» دنیلور، که غایت بر فعله مترتب اولمقده غرضه تشبیه اولنه‌رق «استعارهٔ اصلیه» اولوب اکا تبعاً: «ایچون» حرفی دخی «خراب» اولمق فعلنك غائی اولان معنای خصوصیده استعمال اولنه‌رق «استعارهٔ تبعیه» اولور.

اما علملرده استعاره جاری اولماز. مگرکه بر وصف ایله مشتهر اوله‌رق اسم عام حکمنده اوله. «حاتم» کبی که «جود» ایله مشتهر اولدیغندن «حاتم» لفظی، بعضاً: «سخی آدم» معناسنه مستعار اولور.

شوده معلومك اولسون: استعاره، اگر «تشبیه تملیحی»، یا «تهکمی»یه مبنی اولور ایسه «استعارهٔ تملیحیه» وَیا «تهکمیه» دنیلور.

تهکیم: مزاح، یا استهزا مقامنده: «حاتم» دنیلوبده «بر بخیل آدم» مراد اولنمق کبی.

«استعارهٔ مکنیه»یه گلنجه: برشی ذهنده دیگر شیئه تشبیه وَارکان تشبیهدن یالکز مشبه ذکر وتصریح وَفقط مشبه بهك لوازمندن بر شیئك ذکریله اول مضمر ضمیر اولان تشبیه، رمز اولنور ایسه «استعارهٔ مکنیه» اولور.

مثلا: «اولومك طرناقلری فلانه صاپلاندی» دنیلدکده «اولوم»، نافع وَمضری فرق ایتمکسزین اهلاکده «یرتیجی حیوان»ه تشبیه قیلنمش وَیرتیجی حیوانك لوازمندن اولان «طرناق» ایله بوتشبیهه رمز اولنمش اولمغله «یرتیجی حیوان»، «استعارهٔ مکنیه» وَاولومه طرناق اثباتی، «استعارهٔ تخییلیه» اولور. «استعارهٔ تخییلیه»، دائما «استعارهٔ مکنیه»نك

قرینه‌سی اوله‌رق آندن منفك اولماز وَ «مجاز عقلی» قبیلندن اولمغله مجاز لغوینك اقسامندن عد اولنه‌ماز.

«استعاره»نك قرینه‌سندن بشقه مستعار لهك، یا مستعار ملایمی اولان برشی ذکر اولنماز ایسه: «استعارهٔ مطلقه» دنیلور. بالاده مذکور مثاللرده اولدیغی کبی.

وَ اگر مستعارلهك ملایمی ذکر اولنور ایسه: «استعارهٔ مجرده» دنیلور. نته‌کیم: «بو کون قهوه‌خانه‌ده مسلح بر آرسلان اوتوره‌یوردی» دنیلدکده قهوه‌خانه، «قرینه» وَ مسلح، «تجرید» اولور.

وَ اگر مستعار منهك ملایمی ذکر اولنور ایسه: «استعارهٔ مرشحه» دنیلور. نته‌کیم: «بر بحر عمیق ایله مباحثه ایتدم» دنیلدکده مباحثه، «بحر» دن «برعالم» اراده اولندیغنه قرینه وَ «عمیق»، «ترشیح» اولور.

کذلك: «آنك لسان حالی بویله سویلیور» دنیلدکده لسانك حاله اضافتی، «استعارهٔ تخییلیه» وَ حالك انسان متکلمه تشبیه اولندیغنه «قرینه» وَ «سویلمك»، «ترشیح» اولور.

کذلك:

لال اولور البت زبان خامهٔ پیچیده موی
قیلیجه غمدن طبع ارباب سخن علتلنور

بیتنده: «خامه»، انسان متکلمه تشبیه اولنوب «زبان» ك آکا اضافتی تخییلیه وَ قرینه در. «لال» دخی ترشیحدر.

«ترشیح»، تناسیٔ تشبیهه مبنی اولمغله مطلقه‌دن ابلغ اولدیغی کبی مطلقه دخی مجرده‌دن ابلغدر.

«استعارهٔ مرکبه»، بر هیئت منتزعه‌یه دال اولان عباره‌در، که «تشبیه تمثیلی»یه مبنی مشبه اولان هیئت منتزعه‌ده مستعمل اولور. بونك «وجه شبه»ی دخی مرکب اولدیغندن «استعارهٔ تمثیلیه» دنیلور.

نته‌کیم: بر خصوصده متردد اولان کیمسه حقنده: «بر آدیم ایلرو کیدیور» وَ «بر آدیم کیرو چکیلیور» دنیلور، که اول کیمسه‌نك بر ایشی ایشلمکه نیت وَهمان آندن فراغت ایلمسندن بر هیئت انتزاع اولنوب وَ بر شخصك بر آدیم ایلرو کیتمسیله بر آدیم کیرو چکلمسندن دخی بر هیئت انتزاع ایله هیئت اولی آکا تشبیه قیلنوب هیئت ثانیه‌یه دال اولان عباره، هیئت اولاده استعمال اولنمشدر. «وجه شبه» دخی کاه اقدام وَکاه احجامدن منتزع اولان هیئتدر.

«استعارهٔ تمثیلیه» نك استعمالی شایع وَ منتشر اولور ایسه «مثل» اولور. وَلسانمزده: «ضرب مثل» دنیلور. وَ: «ضروب امثال» دیو جمعلنور. «آیاغکی یورغانکه کوره اوزات!» مثلی کبی.

وجه شبه اعتباریله استعاره، ایکی قسمه تقسیم اولنور. شویله که: اکر وجه شبهی ظاهر اولورایسه: «استعارهٔ عامیه» وَ«استعارهٔ مبتذله» دنیلور. «رجل شجاع» معناسنده مستعمل اولان «آرسلان» کبی.

وَاکر خفی اولورایسه: «استعارهٔ خاصیه» وَ «استعارهٔ غریبه» دنیلور.

بویدن خوش رنکدن پاکیزه در نازك تنك
بسله‌مش قوینده کویا کیم کل رعناسنی

بیتنده: «کل رعنا»یی، «دایه»یه تشبیه کبی.

وَ بعضاً «استعارهٔ عامیه»ده بر نوع تصرف ایله «غرابت» حاصل اولور. نته‌کیم:

کوشه کوشه مهرلر مهلر بدید اولسونده کور
سیر سعد آبادی سن بر کره عید اولسونده کور

بیتنده مهرلر وَمهلردن مرادی «مسیره‌یه کلان کوزللر» در. کوزللرك مهر وماهه تشبیهی، عادی بر تشبیه ایسه‌ده سعد آباده کلان کوزللری ایکی قسمه تقسیم وَ بر قسمی ماهه تشبیه ایله استعاره‌یه «غرابت» ویرلمشدر.

استعاره‌نك حسن ومقبولیتی، متضمن اولدیغی تشبیهك فصل تشبیهده بیان اولنان جهات حسنه‌نه رعایت ایتمکله وَاستعاره‌یه من جهة اللفظ تشبیه رایحه‌سنی آلدرمامقله اولور. شو قدرکه تشبیهك الغازه مؤدی اولمیه‌جق مرتبه جلی اولمسی دخی لازم کلور. وَ وجه‌شبه پك خفی اولان یرده تشبیه جاری اولور ایسه‌ده استعاره جائز اولماز.

مثلا: «فلان آدمك آرسلان کبی آغزی قوقار» دنیلور، اما: «آغزی قوقار بر انسان کوردم» دیوبده «آرسلان» معناسی قصد اولنسه: «لغز» قبیلندن معدود اولور. بناءً علی ذلك هر تشبیه جاری اولان یرده، استعاره جاری اولماز. وَ «علم» ایله «نور» وَ «شبهه» ایله «ظلمت» کبی وجه شبهلری قوی اولمغله متحد کبی اولان شیلرده استعاره تعین ایدوب تشبیه، کوزل اولماز.

فصل خامس

کنایه بیاننده در

«کنایه»، لغت عربیه‌ده، تصریحك خلافیدر. اصطلاح علم بلاغتده،

اول لفظدرکه معناسنك ملزوم وَ متبوعنده استعمال اولنـور. وَ بو ملزوم اولان معنی‌نك ذهنده آکا لازم اولور.

وَ اشبو معنای مراده دلالت ایدر «قرینهٔ معینه» بولنور؛ فقط معنای حقیقینك ارادەسنه مانع اولماز.

وَ بعضاً مصدر اولەرق اولوجهله لازمی ذکر ایدوبده ملزومی اراده ایتمـك معناسـنده قوللانیلور. وَ لفظه‌نك «مکنی به» وَ معنایه‌نك «مکنی عنه» دنیلور.

«مکنی عنه»نك یا ذاتدر. نته‌کیم: قلبدن کنایه اولەرق «محل حسد» وَ انساندن کنایه اولەرق «ایکی آیاغی اوزرنده یورر، طرناقلری کنش بر حیوان» دنیلور.

جوشش اشکه دل پر خون بر مجرا ایکی

مصرعی دخی بوقبیلدندر، که «مجرا»نك بوراده «کوزدن» کنایه‌ در.

یاخود «صفت» در. نته‌کیم: «کریم» وَ «سخی» معناسـندن کنایه اولەرق: «قپوسی آچیق» «سفرەسی میدانده» وَ «اَبلَهْ» معناسنه اولەرق «قبا قولاق»، «قالین قفالو» دنیلور .

خصایم وار بنم؛ قصاب ایله قانلی بچاقلی‌یز

مصرعی دخی بوقبیلدندرکه بوراده: «قانلی بچاقلی»نك «خصم الد» دیمکدر.

یاخود «نسبت» در . یعنی: صفتی موصوفنه اثبـاتدر. نته‌کیم: «تخته جلوس ایتدی» دنیلور وَ: «حکمدار اولدی» وَ: «حکومتی اله آلدی» دیمك اولور .

صراردی بکزی حسددن بملہ یاری کوروب
رقیب روسیهه بر غریب رنك اولدی

بیتی دخی بو قبیلدندر، که« بکزی صراردی»نڭ «مکدر اولدی» دیمکدن کنایه‌در.

عبارهٔ کنایه‌ده‌، اکر صفتك موصوفی مذکور، یا مقدر اولمازایسه «تعریض» قبیلندن اولور.

«تعریض»ڭ برجهتی کوستروبده دیکرجهتی قصدایتمکدر. نته‌کیم: شوکا بوکا بد معامله ایدن بر شخصك یاننده: «انسان کاملڭ آنجق ناسه حسن معامله ایدن کیمسه‌در» دیرسین وَ «سنڭ انسانِ کامل دکلسین» دیمکی قصد ایدرسین. موصوف اولان مخاطب ایسه عباره‌ده «مذکور» اولمدیغی کبی «محذوف» دخی دکلدر.

«کنایه»ڭ تلویح، رمز، ایما وَاشارت قسملرینه دخی تقسیم اولنور.

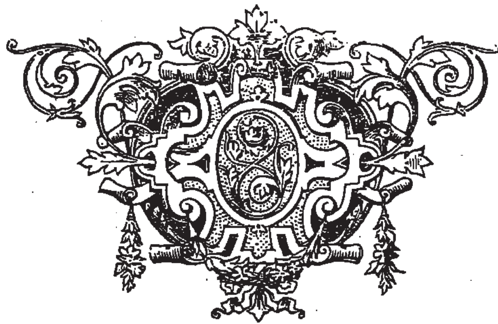
شویله‌که: اکر لازم ایله ملزوم آره‌سنده واسطه‌لر چوقَ اولور ایسه: «تلویح» دنیلور. نته‌کیم: «رمضانده آنك مطبخنده یومیه شوقدر چکی‌اودون صرف اولنور» دنیلدکده بوعباره‌دنڭ «مطبخده چوق یمك پیشدیکنه» وَ آندنڭ «اکله‌نك وَ مسافرینك کثرتنه» وَآندنڭ صاحب خانه‌نك «مِضیاف وَکریم» اولدیغنه انتقال اولنور.

وَاکر واسطه آز اولوبده لزومده خفا اولور ایسه «رمز» دنیلور. نته‌کیم: «قالین قفالو» ترکیبندنڭ «ابله» معناسنه انتقالڭ برآز فکر ایله حاصل اولور.

وَاکر لزومده خفا دخی بولنمازایسه « ایما وَاشارت» دنیلور.

نته‌کیم: «لطف و کرم، آنك خانه‌سنده‌در» دنیلور. وَ: «صاحب خانه اهل لطف و کرمدر» دیمك اولور.

کذلك: «کرم دیدکلری شی، آنك قوناغنه قونمش وَ اوراده یاصـلانوب قالمش» دنیلدکده کرمك اول قوناغه قونمسی، اوراده وجودندن کنایه‌در؛ اوراده وجودی دخی صاحب خانه‌یه ثبوتندن کنایه اولور وَ «کرم»، بوراده مسافره تشبیه اولنمغله «استعارهٔ مکنیه» دخی واردر.

باب ثالث

صنایع بدیعه حقنده‌در

«صنایع بدیعه»، «کلام بلیغك وجوه تزیین و تحسینی» دیمك اوله‌رق ایکی قسمه تقسیم اولنور.

قسم اول: معنایه عائد اولان محسناتدر.

قسم ثانی: لفظه عائد اولان محسناتدر.

بوایکی قسمندن هر بری، بمنه‌تعالی برر فصلده تعریف قیلنه‌جقدر.

صنایع بدیعه‌یه ملحق بعض محسنات اولمغله آنلر وَ برده متأخرین شعرا بیننده متداول اولان «صنعت تاریخ» دخی بشقه‌جه برر فصلده ایراد اولنه‌جقدر.

فصل اول

محسنات معنویه حقنده‌در

۱ ـ «صنعت طباق»، که «مطابقت» وَ «تضاد» دخی دنیلور، بینلرنده تضاد وَ دیگر وجهله تقابل بولنان شیلری جمع ایتمکدر. بیاض ایله سیاهی وَ دوست ایله دشمنی بر یرده جمع ایتمك کبی.

بارینی کردن احبابه ایدنلر تحمیل
نقدر اولسه سبکروح اولور البته ثقیل

بیتی ایله مؤلفك :

ایدن وصلت دمنده فکر هجران آغلسون کولسون
دوکنلر اشك شادی بویله هر آن آغلسون کولسون

وَ :

لبی جان تازه‌لر بیمار جسمی جان آلور جودت
اوشوخه دل ویرن دلخسته هر آن آغلسون کولسون

بیتلری بو قبیلدندر. طباقك برقسمیده «مقابله» دنیلان صنعتدر، که متوافق معنالری ایراد ایلدکدن صکره صره‌سیله مقابللرینی ذکر ایتمکدر.

دلده صفای عشقك دیده غمکله پرنم
براوده عیش وشادی براوده یأس وماتم

بیتنده اولدیغی کبی، که متوافق اولان: «عیش وشادی» ایراد اولندقدن صکره مقابللری اولان: «یأس وماتم» کتورلمشدر.

٢ — مراعات نظیر — که صنعت تناسب و تلفیق دخی دنیلور — متناسب شیلری جمع ایتمکدر.

« قلم، قلمتراش» ؛ « حقه، مقراض » ؛ «طوپ، تفك»؛ «قلیج، مزراغ» ی بر یرده ذکر ایتمك کبی.

کیدرمی سینهٔ اهل محبتدن خیال یار
نیجه منفك اولور صورت هیولای مرایادن

بیتنده کی «صورت» ایله «هیولا» وَ «مرایا» بو قبیلدندر.

ابوّت ایله بنوّت کبی متضایفین؛ بر یرده مجتمع اولمدقلری جهتله بینلرنده صنعت طباق بولنور ایسه‌ده متلازم اولدقلری اعتباریله دخی بینلرنده: «مراعات نظیر» واردر.

بعضاً بر لفظك مراد اولمیان معناسی اعتباریله «تناسب» بولنور. ایشته بوکا: «ایهام تناسب» دنیلور، که «مراعات نظیر»ه ملحقدر.

نته‌کیم:

عجبمی طوتسه ال اوستنده نرکسی دلدار
ازلدن آره‌لرنده کوز آشنالغی وار

بیتنده: «کوز آشنالغی»؛ «معارفه» معناسنه اولوب آنجق کوزك معنای لغویسی اعتباریله «نرکسه» مشابهت و مناسبتی معلومدر.

کلزار دهر ایچنده نسیم صبا کبی
خلقك اسوب صاوردیغی بادهوا ایمش

بیتنده‌کی: «هوا» لفظی دخی بو قبیلدندر.

نوروز ایروب اغیار ایله سیر ایلدی دلبر
کیجه‌یله کونم اولدی بنم شمدی برابر

بیتی دخی بو قبیلدن معدود اولور.

«تشابه اطراف» صنعتی — که کلامی ابتداسنه مناسب اولان شی ایله ختم ایتمکدر — «مراعات نظیر» دن معدود در.

نته‌کیم:

خلق ایدر دادوستد بز پر تلاش و بی نصیب
چارسوی عالمك بر اوکمدق دلالیز

بیتنده اولدیغی کبی، که: «دادوستد» ایله «چارسو» وَ «بی نصیب» ایله «اوکمدق دلال»، متناسبدر.

یوقدر برمراد ونهال وامل دیو
باغ جهانده چکمه الم هپ اولور بتر

بیتی دخی بو قبیلدندر.

ینه بوقبیلدن اولەرق برده: «ارصاد» واردر، که: «تسهیم» دخی دنیلور. بوده بر صنعتدرکه کلامك اولنده بر سوز بولنوب حرف «روی» معلوم اولدیغی حالده فقرەنك، یاخود بیتك آخرینه دلالت ایلر.

نثرده، «فقره» شعرده، «بیت» منزلەسنده اولوب «حرف روی» دخی فقرەده، یاخود بیتده تکرر ایدن حرفدر.

مثلا:

اول مستعین اسم جلالم که دفعه
فتح کلامه قدرتمی مستعان ویرر

بیتنده: «حرف روی»ك نون اولدیغی معلوم اولیجق، مصرع اولدەکی: «مستعین» لفظی، «مستعان»ە دلالت ایلر.

وطنك ذوقی، ملاقات احبا ایله در
بی ملاقات احبا وطنی نیلیەیم

بیتی دخی بو قبیلدندر.

٣ — «صنعت مشاکله» برشیئی صحبتنده بولندیغی بر شیئك اسمیله ذکر ایتمکدر.

نته‌کیم: بر قوناغه یالین آیاق کلان بر فقیره: «نه درلو یمك ایستر-

سین پیشورهلم» دنیلمسی اوزرینه: «بکا بر چفت آیاق قابی پیشیریکز» دیمسی کبی.

کذلك آغاج غرس ایتمکده اولان بر چفتلك صاحبنه بر مسافر کله‌رك: «حاتم طائی کبی غرس ایت» دیوبده: «انعام واحسان ایت» معناسنی مراد ایلمسی دخی بو قبیلدندر.

٤ — «عکس»؛ کلامك بر جزئی: دیکر جزئك اوزرینه تقدیم اولندقدن صکره بر عکس اوله‌رق ایراد اولنمقدر. «عادات السادات سادات العادات» وَ «باری تعالی اولودن دیری و دیریدن اولو اخراج ایلر» عباره‌لرنده اولدیغی کبی.

بی نقاب و بانقاب عرض جمال ایلردی یار
که هلالی بدروکه بدری هلال ایلردی یار

بیتی دخی بو قبیلدندر.

٥ — «رجوع»؛ بر سوزی سویلدکدن صکره لنکنت آنی نقض ایتمکدر.

چشم امعان ایله باقدجه وجود وعدمه
صحن جنت کورینور آدمه صحرای عدم

غلط ایتدم نه رواجنته تشبیه ایتمك
بشقه‌در نعمت آسایش مأوای عدم

طوته‌لم آنده‌ده اولمش نعم کونا کون
اویله محتاج تناولمیدر آلای عدم

کبی

کوش ایت کوکل بیان میان سویلرم سکا
یوق بلکه رشتهٔ دل وجان سویلرم سکا

بیتیله :

ایدنلر دور جاناندن بنی جانده بولـونلر
غلط دیدم دکل جانده جانانده بولـونلر

بیتی دخی بو قبیلدندر.

٦ — «جمع»، متعدد شیلری بر حکمده جمع ایتمکدر.

عشقه دوشمش ابتدا برنای، بر بن، بر کوکل
داغ، داغ ابتـلا بر نای، بر بن، بر کوکل

وَ :

هم کوکلمی، هم عقلمی، هم صـبرمی آلدك
ای شوخ جفا پیشه! بکا سن نه‌لر ایتدك

بیتلرنده اولدیغی کبی.

دل آتش، دیده آتش، سینه آتش، روی یار آتش

مصراعی دخی بو قبیلدندر.

٧ — «تفریق»، ایکی شیئك بیننده‌کی فرق وتفاوتی بیان ایتمکدر.

نیجه تشـبیه ایده‌لم قد نهـال یاره
یوغیکن وجه شـبه تازه نهال چمنی
او بولور کسوهٔ سـبزین ورقله رونق
یار ایدر کسب لطافت چیقاروب پیرهنی

قطعه‌سنده اولدیغی کبی.

٨ — «لف ونشر»، صنعتیکه متعدد شیلر ذکر اولندقدن صکره هر برینه عائد اولان حکملر ایراد اولنمقدر، ایکی قسمدر. قسم اول، «مرتب»، قسم ثانی، «غیر مرتب» در.

«لف و نشر مرتب»

سوز عشقك سینه‌ده سودای زلفك قلبده
ناردر کلخنـده کویا ماردر کنجینـه‌ده

بیتنده اولدیغی کبی.

«لف و نشر غیر مرتب»

فکر زلفك دلده، تاب سوز عشقك سینه‌ده
ناردر کلخنـده کویا مار در کنجینـه‌ده

بیتنده اولدیغی کبی.

۹ ـ «مذهب»، کلامی متکلمینك اصولی وجهله، یعنی: طریق برهانی مطلوبه دلیل کتورمکدر.

نته‌کیم [ابراهیم] (علیه السلام) حضرتلری، «نظر واستدلال ایله قومنی الزام ایچون آخشام اولوبده بر پارلاق یلدز کورندکده ایشته بونم ربمدر» دیدکدن صکره یلدز غروب وغیبوبت ایدیجك: «بن بویله غائب اولان شیلری سومم» دیمسی، یلدزك آله اولمدیغنه استدلالدر. شویله‌که: «یلدز، ثباتسزدر، بنم ربم ایسه ثباتسز دکلدر. اویله ایسه یلدز بنم ربم دکلدر» دیمك اولور.

۱۰ ـ «حسن تعلیل»، بر اعتبار لطیف غیر حقیقی ایله وصف ایچون برعلت مناسبه ادعا اولنمقدر؛ یعنی: نفس الامرده علتی اولمیان معنی، آکا علت اولمق اوزره اعتبار قلنمقدر.

بو وصف، ایکی قسمه منقسم اولور. شویله‌که: یا بر صفت ثابته اولوبده علتنك بیانی قصد اولنور، وَ یا ثابت اولمیوبده اثباتی مراد اولور. نته‌کیم:

اولدی رخساریکه تقلید ایله کل خار ایله خور

مصراعنده کلك رخسار یاره تقلیدی، خار ایله خور اولمسنه حسن تعلیلدر؛ اما کللرده خار بولنمسنك علت حقیقیه‌سی، حکمت بالغهٔ صمدانیه ایجابندن اولوب بین الناس معلوم اولان امور عادیه‌دن دکلدر.

پریشان اهل عالم آه وافغان ایتدیکمدندر
پریشان اولدیغم خلقی پریشان ایتدیکمدندر

بیتی دخی بو قبیلدندر، که شاعر، آه وافغانی، خلقك پریشانلغنه وخلقی پریشان ایتدیکنی، کندو پریشانلغنه علت اعتبار ایدوب بو ایسه حسن تعلیلدر؛ اما نفس الامرده کیم بیلورکه بو پریشانلغه سبب نه ایدی. وسنبلزاده وهبی:

چاه ذقن افتاده‌سی دلبستهٔ زلفز
زنجیرلی قویی آنك ایچون مسکنمزدر

بیتنده، زنجیرلی قویی سمتنده ساکن اولدیغنه مصراع اولی حسن تعلیل اوله‌رق ایراد ایلمشدر؛ حال بوکه کندوسنك زنجیرلی قویی جوارنده ساکن اولدیغی ثابت واوراده صاحب خانه اولدیغی ایسه معلومدر.

علولندی دلنده آتش رشك کف دستی
پر اولدی شاخ مرجانیله صنمك قعر دریایی

بیتی دخی بو قبیلدندر، که دریانك بعض موقعنده قعرینك قیزل کورونمسی، دروننده‌کی مرجانلردن ناشی اولدیغی معلوم ایکن شاعر،

کندو ممدوحنك وسعت وکثرت احسانه دریانك علو افروز آتشی حسد اولدیغنی آکا حسن تعلیل قیلمشدر .

وَ :

سرمایهٔ شاعران توکنمز
دنیا توکنور یالان توکنمز

بیتنده، سرمایهٔ شاعرانك توکنمز اولمسی ممکن اولسه‌ده مستبعد اولدیغندن آنلرك سرمایه‌سی یالان اولوب یالان ایسه توکنمز اولدیغی بیانیله اثبات اولنمشدر. بو دخی حسن تعلیلدر .

کیم سویلشور اول غمزه‌لر ایله زیرا
هر بر مژه بر نادره پرداز محبت

بیتی دخی بوقبیلدندر .

داغدار اولمسه خشمکله اکر
مبتلای کلف اولمازدی قمر
خدمتك ایتمسه جوزا نیت
باغلامازدی میانه کمر

قطعه‌سنده ممدوحك خشمیله قمرك داغدار اولمسی، وَ آنك خدمتنه جوزانك نیت ایتمسی ممکن اولمدیغی حالده حسن تعلیل قبیلندن اوله‌رق اولکیسنه، قمرك کلفدار اولمسیله وَایکنجیسنه، جوزانك نطاق بند کورلمسیله استدلال اولنمشدر .

شك اوزرینه بنا اولنان کلام دخی حسن تعلیله الحاق اولنمشدر.

اسدکجه باد صبح پریشانسین ای کوکل
بکزر اسیر طرهٔ جانانسین ای کوکل

بیتنده اولدیغی کبی .

شمیم نافه‌یه دائر صباده وار بر اثر
عجب او آهوی نازنده کاکلمی طرار

بیتی دخی بو قبیلدندر .

۱۱ — «مبالغه»، که بر وصفك شدت یاضعفده مستبعد، یا محال درجه‌سنه بلوغی ادعا اولنمقدر «تبلیغ»، «اغراق»، «غلو» دیو اوچ قسمه تقسیم اولنور .

شویله که : مدعا، اکر عقلاً وَعادةً ممکن ایسه : «تبلیغ» دنیلور وَ عند البلغا مقبول اولور .

بنم اول نادره سنج کهر تازه ظهور
کهنه مضمونه دکل کنج خیالم مخزن

بیتی کبی .

وَ اکر عادةً محال وَ عقلاً ممکن اولور ایسه : «اغراق» دنیلور . بو دخی مقبولدر .

فتح خیبر اوله‌لی ایلامشدر کیسه
زور بازو ایله بر بویله حصاری تسخیر

بیتی کبی .

وَاکر عقلاً دخی محال ایسه : «غلو» دنیلور . برقصر عالینك ستایشی حقنده نفعینك :

دکل مهر و بیاض صبح افقده سیر ایچون سقفن
فلك باش قالدیرنجه خاکه دوشدی تاج ودستاری

بیتی کبی .

«غلو»نڭ مقبول اولماز؛ مکرکه صیغهٔ شرطیه یا تشبیه کبی بر وجهله صحت و امکان رادەسنه تقریب و تعدیل قیلنه. نتەکیم: قصیدهٔ مذکورەنك:

صانورلر برکل زر دوزدر بر نطع خارادە
رخامندە کورنلر عکس خورشید پر انواری

بیتندە: «صانورلر» تعبیری ایله مبالغەنڭ صحتە تقریب قیلنمشدر.

وَکذا بر آت مدحنه دائر اولان:

شکست ایتمز حبابی ایتسه جولان روی دریادە
طوقنسه برق نعلی نرم ایدرکن سنك خارایی

بیتندەکی: «غلو» دخی فرض اوزرینه مبنی اولەرق صیغهٔ شرطیه ایله بر مرتبه تعدیل اولنمشدر.

یاخود مکرکه برکوزل خیال بولنه؛ او حالدە دخی: «غلو»نڭ «مستحسن» اولور.

نازی آب ایتمشدە بر فوارە رسم ایتمش خیال
ایشته اوصودر آتلمش قامتك اولمش سنك

بیتندە اولدیغی کبی.

وَیاخود «هزل» مقامندە ایراد اولنه؛ اوحالدە دخی «غلو»نڭ «مجاز» اولور.

نتەکیم: «نه عجب یارین عشرت ایتمکه نیت ایتسەم، دوندن سرخوش اولورم» دنیلدیکی کبی.

بو صورتلردن ماعدا غلولر مقبول اولماز. هله نفعینك:

نم اول ناظم اندیشه که سمسار قضا
ایده‌مز قیمت عقد در نظمم تقدیر

کبی اشنع غلولری قطعیاً مردود ومنکردر .

مبالغهٔ مقبوله قبیلندن عداولنغه شایان برصنعت دخی: برغرضی، نقیضنه بکزر تعبیر ایله تأکید ایلمکدر .

ایشته بونك برقسمنه: «تأکید المدح بما یشبه الذم» دنیلور. که «ذم یوللو مدح» دیمکدر .

نته‌کیم: «بوقلیجك قصوری یوقدر؛ فقط محاربه‌لرده چوق قوللا-نلمش اولدیغندن اوزرنده پك چوق قان لکه‌سی وار دنیلدکده اکر قلیجده قان لکه‌سی عیب صاییلور ایسه ایشته بوقلیجك اوعیبی واردر؛ لکن قان لکه‌سی قلیجده عیب صاییله‌ماز. اویله ایسه بوقلیجده عیب تصور اولنماز» دیمك اوله‌رق مدحی مؤکد اولور .

حسننه هیچ دیه‌جك یوق اما
نکهی اوق کبی ایشلر جانه

بیتی دخی بوقبیلدندر .

دیکر برقسمنه دخی: «تأکید الذم بما یشبه المدح» دنیلورکه: «مدح یوللو ذم» دیمك اولور. نته‌کیم: «آندن خیر کلمز؛ لکن ایلك کوردیکی آدمه کملك ایدر» دنیلور. «فلان آدم فاسقدر اما جاهلدر» وَ«کناهنه کیرمیه‌یم؛ اوروج یدیکنی کوردم اما نماز قیلدیغنی کورمدم» عباره‌لری دخی بوقبیلدندر .

١٢ ـ «تجاهل العارف»، برنکته‌یه بناءً معلومی غیرمعلوم سیاقنده ایراد ایلمکدر . نته‌کیم :

بر نهانیجه تبسمده‌می صیغمز جانا
سویله بالله دهنك تا اوقدر تنکمیدر

بیتنده فم جانانك کچوکلکنی مدحده مبالغه ایچون استفهام طریقنه کیدلمشدر. کذلك:

شبمیدر بو یا سواد آه پنهانمیدر
شمع مجلس شعلهٔ داغ نمایانمیدر

بیتنده: «توله» «تحیر» نکته‌سنه بناءً استفهام یولی اختیار ایدلمشدر.

١٣ – «ادماج»، برمعنایه دیکر معنی تضمین ایتدیرلمکدر. نته‌کیم:

صدرکده سنی ایلیه حق دائم وباقی
هب عالمك ایتدکلری شمدی بودعادر

بیتنده شاعرك غرضی، ممدوحی اولان صدر اعظمه دعادر؛ فقط جملهٔ دعائیه‌یه، آنك اصلاح احوال عالمه سببیتی ایله مدحنی دخی تضمین ایلمشدر؛ چونکه عالمك اویله دعا ایتمسی، البته فائده‌لرینه مبنی اولمق لازم کلوب بو ایسه ممدوحك آکا سببیتنی متضمن اولور.

وَبعضاً بو ایکی معنی، بر غرضه عائد اولور. شویله‌که: بر غرض ایچون سوق وَ ایراد اولنان معنی، ینه اول غرضه دائر اولان بر معنای زائدی مستتبع اولور. ایشته بوکا «استتباع» دخی دنیلیر.

نته‌کیم: «اول بهادرك رؤس اعدا اوزرنده صاعقهٔ سیفنی بش بلوت جولان ایتدیرر» ترکیبی، اول بهادرك شجاعتله مدحنی مفید اولور؛ فقط بش بلوتدن مراد، بش پارماق اولوب پارماقلرك بلوته تشبیهی ایسه، سخا وَکرم ایله مدحنی دخی مستتبع اولور. حال‌بوکه ایکی معنی، برغرضه، یعنی مدحه عائد اولور.

١٤ «توجیه» صنعتی که «محتمل الضدین» دخی دنیلور. سوزی ایکی مختلف معنایه محتمل اولەرق ایراد ایلمکدر.

نته‌کیم: «یك چشم درزی بکا برجبه دیکمش؛ کاشکی ایکی کوزیده سیاه اولیدی» دیین کیمسه، جبه‌دن ممنون اولوبده درزینك کورر کوزی کبی دیکر کوزینك دخی کورر اولمسنی تمنی ایلمك، یاخود ناخشنود اولوبده کورر کوزی حقنده بد دعا ایتمك معنالرینه محتمل اولور.

«توریه»، که: «ایهام» دخی دنیلور. بر لفظك قریب وبعید ایکی معناسی اولوبده قرینهٔ خفیه‌یه اعتماداً معنای بعیدی اراده اولنمقدر.

اشبو توریه صنعتی، لفظك تعدد معناسنه مبنی اولمق ملابسه‌سیله علمای عربیه آنی محسنات معنویه‌دن عد ایلمشلردر؛ لکن توریه‌یی حاوی اولان عباره بشقه لسانه ترجمه اولنسه اکثریا بو صنعت ضایع اوله‌جغنه نظراً آنی محسنات لفظیه‌دن عد ایلمك مناسب اولور. مثاللری بروجه آتی ایراد اولنور.

بیت

کل کولسه دائم آغلسه بلبل عجب دکل
زیرا کیمینه آغله دیمشلر کیمینه کل

دیکر

میان نازککی مویه بکزدرسه‌م اکر
کروه اهل صفانك «اویله در بلی» دیرلر

دیگر

هر یانه بوی کاکلنی تار مار ایدر
قالماز صبایه ایتدیکی بو روزکاردر

دیگر

صوصادم صو دیلدم چاره زنخدانندن
برعرب بکلر ایمش بن آنی خالی صاندم

شیخ‌الاسلام مکی زاده عاصم افندینك وفاتنده وقعه نویس اسعد افندی مشیخته منتهیٔ وَ مترقب ایکن عارف حکمت بك افندی‌نك شیخ الاسلام اولدقده اسعد افندینك سویلمش اولدیغی:

بو بیتم یادکار اولسون جهانه — تخلفله درونم غمله طولدی
بکا لایق ایکن جاه مشیخت — خدانك حکمتی عارف بك اولدی

قطعه‌سنده‌کی حکمت دخی بو قبیلدندر.

فصل ثانی

محسنات لفظیه حقنده‌در

«صنعت جناس» ایکی لفظك معنالری مختلف اولدیغی حالده تلفظده تشابهلریدر. بونك اقسام عدیده‌سی واردر. نته‌کیم: بروجه آتی تعریف اولنور:

«جناس تام»، ایکی لفظك وجوه اربعه‌ده، یعنی: نوع و عدد وَترتیب حروفده وَهیئتده، یعنی: حرکه وَسکونده متفق اولملریدر. «شیر شیرخوار» کبی.

جاهله جاهله رفعتمی کلور عالمده
علم افرازمعارفدراولان صاحب توغ

وَ :

باغده‌ی ایچیلوب ناله‌لر ایلر نیلر
سی چیقماز عجبا بلبل اویورمی نیلر

وَ :

اول‌مه، جفایی صانمکه دوراندن اوکرنور
بی مهر و بی وفالغی دورآندن اوکرنور

بیتلرنده‌کی «جاهله»، «نیلر»، «دوراندن» جناسلری دخی بوقبیلدندر.

اکر وجوه اربعهٔ مذکوره‌دن یالکز برنده اختلاف بولنسه، «جناس تام» اولمیوب بشقه بر اسم ایله تسمیه اولنور.

شویله‌که: اختلاف، اکر هیئتده ایسه: «جناس محرف» دنیلور. «جبةالبرد جنةالبرد» عباره‌سنده‌کی «برد»، «برد» لفظلری کبی‌که با حرفی اولکیسنده، مضموم وَ ایکنجیسنده، مفتوحدر.

« جاهل، یا مفرط یا مفرط اولور» عباره‌سنده‌کی مفرط وَ مفرط دخی بوقبیلدندر، که اولکیسی، فاء ساکنه وَ راء مخففه وَ ایکنجیسی، فاء مفتوحه وَ راء مشدده ایله‌در.

وَاختلاف اکر ترتیب حروفده ایسه: «جناس قلب» دنیلور. «روزکار زورکار» کبی.

وَ اختلاف اکر عدد حروفده ایسه «جناس ناقص» دنیلور. ساق ایله مساق کبی.

مؤلف فقیرك بر قصیده‌سندن :

آسمان پایه، هماسایه همایون کوکب

مصراعنده‌کی: «هما» ایله «همایون» دخی بو قبیلدندر. اختلاف، اکر نوعده ایسه، یعنی: متجانس لفظلرك یالکز برر حرفی نوعاً مختلف اولوبده بو حرفلر بیننده قرب مخرج بولنورسه: «جناس مضارع» دنیلور. «دام» ایله «طام» کبی.

اما بینلرنده قرب مخرج بولنماز ایسه: «جناس لاحق» دنیلور. «ستار» ایله «سیار» و«ستاره» ایله «سیاره» و «جبة‌البرد» «جنة‌البرد» عباره‌سنده‌کی «جبه» ایله «جنه» کبی.

قصیدهٔ مذکوره‌دن:

آب لطفکله زمان ایتدی زمینی سیراب
تاب قهرکله قضا دشمنی ایلر تهدید

بیتی دخی بو قبیلدندر.

واختلاف، اکر نقطه جهتیله اولورسه: «جناس مصحف» دنیلور. سوق ایله شوق کبی.

مؤلف فقیرك:

لب نکارده بن بنجه بك نشاط ویرر
که نقطه نقش ایله جودت اولور سراب شراب

بیتی دخی بو قبیلدندر.

«صنعت اشتقاق» دخی جناسه ملحقدر. «کاتب» ایله «مکتوب» «قول» ایله «قائل» کبی.

جور دهر ایله اولور بلبل غرابه همنشین
ینه شکوایی غراب ایلر غرابت بونده‌در

بیتنده‌کی: «غراب» ایله «غرابت» بو قبیلدندر.

«شبه اشتقاق» صنعتی دخی کذلك جناسه ملحقدر. «خال» ایله «خالی» لفظلری کبی.

۲ — «موازنه»، فاصله‌لرك وزناً متساوی اوملریدر.

عالمه جام صفا صوندیغی دم باکه فلك
برقدح صوتمدی کیم ویرمیه بیك درلو کسل

بیتنده‌کی: «فلك» وَ «کسل» کبی.

«فاصله»، نثرده، فقره‌لرك، وَنظمده، مصراعلرك صوك کلمه‌لریدر. اکر فاصله‌دن بشقه دیکر جزؤلرك جمله‌سی، یاخود اکثری وزناً مقابللری کبی اولور ایسه: «مماثله» تسمیه اولنور.

مشیر سلطنت، عقل مصور
پناه مملکت، عدل مجسم

بیتنده اولدیغی کبی.

۳ — «سجع»، فاصله‌لرك برحرف اوزرینه متوافق اوملریدر. نثرده سجع، نظمده قافیه کبیدر. وَ اوچ قسمه منقسمدر. شویله‌که فاصله‌لر وزناً مختلف اولورلر ایسه: «مطرف» دنیلور.

نته‌کیم: «طلبه: علم بلاغتی اکمال ایتدیلر. علم حقوقده دخی اینجه کسب کمال ایتدیلر.» دیدیکمزده «اکمال» ایله «کمال» کبی.

شعردن نظیری، مؤلفك سالف الذکر قصیده‌سنك مطلعی اولان:

حمدالله که بکا یاور اولوب بخت سعید
ایلدی چرخ ایله سرنامهٔ صلحی تجدید

بیتیدر.

وَ اکر فاصله‌لر وزناً دخی متوافق اولورلرایسه: «سجع متوازی» دنیلور.

نته‌کیم: قصص انبیانك: «آندن صکره سائر ناس، آنلردن اوره‌دی وَ نیجه قوملر وَصنف صنف انسانلر توره‌دی» عباره‌سنده‌کی: «اوره‌دی»، «توره‌دی» کلمه‌لری کبی.

ینه قصص انبیانك: «کروهِ مشرکین، بر حمله‌ده اهل اسلامی بتورملك اوزره مدینهٔ منوره اوزرینه‌یوریدی؛ خلقی خوف ودهشت بوریدی» عباره‌سنده‌کی: «یوریدی»، «بوریدی» کلمه‌لری دخی بو قبیلدندر.

شعردن نظیری دخی:

آفرین ای روزکارك شهسوار صفدری
عرشه آص شمدنکیرو تیغ ثریا جوهری

بیتیدر.

اکر فاصله‌لرده اولدیغی کبی ماقبللرنده‌کی اجزانك اکثری سجعاً وَ وزناً مقابللری کبی اولورسه: «سجع مرصع» دنیلور.

«فلان افندی، زبدهٔ اماثل واقراندر؛ وَ برادر سربلندی، عمدهٔ افاضل و اعیاندر» عباره‌سنده اولدیغی کبی.

سجع، هر حالده کلام بلیغه زینت ویرر؛ فقط فاصله‌لر متحد المآل اولمیوب هر برینك بشقه بشقه معنالری اولمق شرطدر. وَ الّا مجرد سجع ایچون بر نوع تکرار دیمك اوله‌جغنه مبنی تطویل قبیلندن اولور. مثلا: «بزه پك چوق احسان ایتدی وَ لطف بی‌پایان ایتدی» دنیلسه مقبول اولماز.

٤ – «صنعت تشدید» – که «التزام» وَ «لزوم مالایلزم» دخی دنیلور – شعرده، حرف رویںك، وَ نثرده، آنك مقامنه قائم اولان حرفك تکراری قافیه وَ سجع ایچون کافی ایکن آندن فضله بر شی التزام اولنمقدر.

مثلا: «کرم» وَ «همم» کبی کلمه‌لرده، قافیه وَ سجع ایچون یالکز میمك تکراری کافی ایکن: «کرام» وَ «بنام» کبی کلمه‌لرده، میمك ماقبلنده‌کی الفك دخی تکراری التزام اولنورسه «لزوم مایلزم» قبیلندن اولور.

براهل همت ار بول، ای دل مهجور ارنلردن!
که اولسون منزل وصلك یولنی کوسترنلردن

بیتی، بو قبیلدندر، که آخر کلمه‌ده یالکز نونك تکراریله قافیه حاصل اوله‌بیلور ایکن درت حرفك دها تکراری التزام اولنمشدر.

«ذوالقافیتین» غزللر، هپ بوقبیلدندر.

شعر للمؤلف:

صفا ویرر بزه یار، ایتسه پرعتاب خطاب
که تلخ اولنجه ایدر طبعی نشئه‌یاب شراب
وطن جلاسی جفاسن صورار ایسه‌ك ساقی
نوای نالهٔ چینی ویرر جواب چو آب

کبی.

سامینك دخی بویولده بر مشهور غزلی واردر، که مطلعی بودر.

جوشش اشکه دل پرخون بر مجرا ایکی
حیف کیم فلك دل مشحون بردر یا ایکی

«محسنات لفظیه» نك اصل حسنی، معنی لفظه تابع اولمیوب بلکه لفظك معنایه تابع اولمسیدر؛ چونکه معنی، طبیعتنه براغیلورایسه کندوسنه لایق اولان لفظی ایستر؛ وَ آنك ایستدیکی لفظ کتوریلور ایسه لفظ وَمعنی، ایکیسی ده کوزل اولور. اکر تسجیع ایچون تکلف ایله عباره تصنیع اولنور وَمعنی لفظه تابع قیلنورایسه لفظ وَمعنی، حلیهٔ حسن وقبولدن عاری قالور.

فصل ثالث

صنایع بدیعیه نك لواحق حقنده در

«تلمیح»، برقصه یه، یاخود بر مثل مشهوره اشارت اولنمقدر. نته کیم: سلیمان فهیم افندینك:

بزه عرض جمال ایتمزمی بلقیس امل آخر
فهیما خاتم داغ محبتله سلیمانز

بیتنده [سلیمان] (علیه السلام) ایله [بلقیس] قصه سنه اشارت اولنمشدر.

اختر مطلبم آفاق فلکده طوغماز
کونده بیك شی طوغورر لیلهٔ حبلای عدم

بیتنده: «اللیلة حبلی» مثل مشهورینه ایما قیلنمشدر.

تلمیحده: مقصده دلالت خفی وَبعید اولور ایسه «الغاز»ه ملحق اولور وَ صدددن خارج قالور.

«اقتباس»: کلامه، قرآن کریمدن، یاخود حدیث شریفدن برشی تضمین اولنمقدر.

مؤلف فقیرك بر بهاریه‌سندن:

ترانهٔ لب هر جویبار «فاعتبروا»
زبان بلبلك اورادی یا اولی الابصار

بیتنده وَ دیکر بر بهاریهٔ فارسیه‌سندن:

شنوز جو وَمن الماء کل شیٔ حی
شنوز صوت سبوان ربنا لغفور

بیتنده اولدیغی کبی.

«تضمین»؛ بر شاعر کندو شعرینه آخرك شعرندن برشی تضمن ایتدیرمکدر. شو شرطله که غیرك شعری اولدیغنه تنبیه اولنه. مکرکه بین الادبا معروف بر شعر ایسه تنبیهه حاجت قالماز.

نته‌کیم: نفعی بر بهاریه‌سنك:

بحمدالله زمانکده بقول صبری شاکر
کریبان فلك مهجور دست آه شکوادر

بیتنده [صبری] نك اسمنی تصریح ایده‌رك بر مصراعنی تضمین ایلمشدر.

ایشته میدان هنر! کیتمیه‌لم شیرازه

مصراع مشهورینی سروری تضمین ایله:

رومده آ که سروری کله‌مزمی قارشو
ایشته میدان هنر! کیتمیه‌لم شیرازه

دیدیکی کبی.

مؤخراً فهیم دخی:

حلب آنده ایسه بونده بولنور اندازه
ایشته میدان هنر، کیتمیه‌لم شیرازه

دیو تضمین ایلشدر.

کذلك بالاده ذکر اولندیغی اوزره:

فکر زلفك دلده تاب، سوز عشقك سینه‌ده
نار در کلخنده کویا مار در کنجینه‌ده

بیتك مصراع ثانیسنی تضمین ایله:

سوز عشقك سینه‌ده سودای زلفك قلبده
نار در کلخنده کویا مار در کنجینه‌ده

بیتی یاپلشدر.

اما برشاعر، دیکر شاعرك اشعارندن مصراع، یاخود بیت کبی بر شی آلوبده کندو شعری کبی اعلان ایدر، یاخود بعض الفاظنی تبدیل ایله مضمونی چالوبده کندو شعرینه قاتار ایسه سرقت صایلور. بو ایسه مذموم و مقدوحدر.

سرقت شعر ایدنه قطع زبان لازمدر
بویله در شرع بلاغتده فتاوای سخن

وَاکر خلف سلفك شعرینی اخذ و اصلاح ایله آنی دها اعلا صورتده نظم ایلر ایسه مقبول اولور.

وَبعض متشعرین، که:

فهیا شاعران بوالهوسده قالمامش انصاف
قناعت ایلمز مضمونه دیوانی چالار چارپار

مؤداسنجه دیوانلردن بکندیکنی آلوبده کندو نامنه اعلان ایدرلر؛ شعردن معدود اولمدقلری جهتله موضوع بحثدن خارج قالورلر.

وَ بعضاً ایکی شاعرك بربرندن خبری اولمقسزین بر مصراع، یاخود بر بیت ایکیسنك دخی خاطرلرینه سنوح ایلر بوكا: «توارد» دنیلوب سرقت صایلماز. هله تاریخلرده بو توارد، چوق دفعه وقوع بولمشدر. نته‌کیم فصل آتیده امثله‌سی ایراد اولنه‌جقدر.

شعرای عجم، بعضاً اشعار عربیه‌یی کندو شاعرلرینه تضمین ایله «ملمع» طرزنده شعر یاپارلر.

نته‌کیم: حافظ شیرازی، یزیدك:

ادر کأسا وناولها
الا یا ایها الساقی

بیتنی بر مصراع اولمق اوزره تضمین ایله:

الا یا ایها الساقی ادر کأسا و ناولها
که‌عشق آسان نموداول ولی‌افتاد مشکلها

مطلعنی سویلمشدر.

«ملمع»، بر مصراعی بر لساندن و دیکر مصراعی دیکر لساندن اوله‌رق نظم اولنان شعردر.

هیچ کیمسه دکل سرقدردن آکاه
لا حول ولا قوة الا بالله

بیت مشهوری ایله مؤلف فقیرك بر ملمع غزلندن:

جودت اوله‌لی چشمکه مفتون جانا
لانوم له طول لیال بالله

وَ دیکر بر ملمع غزلندن :

هوای زلفیدر اقصای آرزو، جودت
سواد طره نماید مراشب معراج

بیتلری کبی .

عروض فارسی، اکثریا عروض عربی‌یه مخالف دوشر . مثلا: بحر رمل ایله بحر هزج، عروض فارسی اصولنجه هر بیتی، بعضاً سکزر وَ بعضاً آلتیشر جزءدن مرکب اوله‌رق استعمال اولنور. اما عربیده ایکیسی دخی سکزر جزءدن مرکب اوله‌رق استعمال اولنماز. بناءً علیه بروجه بالا یزیدك ایکیشر جزءدن مرکب اولان ایکی مصراعندن، حافظ شیرازی بر مصراع یاپمشدر .

شعرای روم، اوزانده عروض فارسی اصولنه تابع اولدقلرندن لسانمزده فارسی ایله ترکیدن «ملمع» شعر سویلمك سهلدر. اما عربی ایله ترکیدن ملمع شعر سویلمك جای نظر ودقتدر .

مثلا: بحر رملدن بر ملمع سویلنه‌جك اولدیغی حالده هر مصراعی، اوچر جزءدن ترکیب اولنور ایسه هم فارسی، هم عربی عروضنه توافق ایلر. وَ اکر دردر جزءدن ترکیب اولنورایسه عربی عروضنه مخالف اولور وَ شعرای عربدن بری کورسه آنی ناموزون صانور.

مع مافیه ملمع شعرلرده بو مثللو اختلافلر معفودر . اما کاملاً عربجه شعر سویلنه‌جك اولور ایسه اوزان عربه توفیق اولنمق لازمدر .

بناءً علیه بعض متعربینك، قصیدهٔ طنطرانیه کبی هر بیتی سکزر

جزءدن مركب اوله‌رق بحر رملدن سويلدكلری عربی شعرلره، شعرای عرب اشعار عربيه نظريله باقارلر.

بعض متأخرين ادبا، يالكز مهمل، يعنی: نقطه‌سز حرفلردن شعر سويلمك كبی صنعتلر اختراع ايتمشلردر. نته‌كيم:

اودل كه اوله هوادار مدح اهل كرم
اولور عرائس الهام كردكازه حرم

بيتنده، هيچ نقطه‌لی حرف يوقدر.

بوده بر هنردر. لكن اسلاف ادبا بو مثللو خطه عائد اولان صنعتلری محسنات بديعيه‌دن عد ايلمامشلردر.

شعرای متأخريندن بعضيلری، «الغاز» وَ «تعميه» يولنده منظوم كلاملر سويلمشلردر. لكن بونلر دخی محسنات بديعيه‌دن معدود دكللردر.

«الغاز»، لغز سويلمكدر. «لغز»، بيلمجه ديمكدر، كه بر شيئك علائم واوصافنی ذكر ايله آكا سائر اشيادن متميز اوله‌جق صورتده وَرمز يولنده دلالت ايدن كلامدر.

«تعميه»، كلام موزونده بر ذاتك نامنه رمز وايما ايله دلالت ايتمكدر. اول كلامه دخی «معما» دنيلير.

نته‌كيم:

بنده يوق صبر وسكون، سنده وفادن ذرّه
ايكی يوقدن نه چيقار، فكر ايدملم بر كرّه

بيتنده [نابی] نامنه ايما اولنمشدر.

صنعت تاریخ اربابی دخی برمصراعك حسابجه نقصان، یا زیاده‌سنه رمز وایما ایتمکه «تعمیه» دیرلر.

نته‌کیم: فصل آتیده کلور.

فصل رابع

صنعت تاریخه دائردر

متأخرین ادبانك اختراع ایتدکلری برده: «صنعت تاریخ» واردر، که بر وقعه‌یی مشعر اولان مصراعك، یاخود بیتك بحساب الجمل عدد حروفی، اول وقعه‌نك تاریخ وقوعنه مصادف اولمسیدر. بو دخی صنایع بدیعیه‌دن معدوددر. اوائلده بوصنعت یوق ایدی. صکره‌لری بر وقعه‌یه تاریخ اولمق اوزره برکلمه، یاخود برعباره بولنمق بین الادبا دأب وعادت اولمشدر.

شویله‌که: ٧٩١ سنهٔ هجریه‌سنده فوت اولان حافظ شیرازینك وفاتنه تاریخ اولمق اوزره «خاك مصلی» ترکیبی بولنمشدر، که ابجد حسابیله عدد حروفی سنهٔ مزبوره‌یه موافقدر.

وَ ٨٠٣ سنه‌سنده تیمورك سیواسی تخریب ایتدیکنه «خراب» کلمه‌سی تاریخ دوشمشدر.

وَ فاتح سلطان محمد خان ثانی حضرتلرینك ٨٥٦ سنه‌سنده روم ایلی حصارینی بنا ایتدیکنه «بنیان محمد خان» ترکیبی وَ ٨٥٧ سنه‌سنده استانبولی فتح ایتدیکنه «بلدة طیبة» عبارهٔ شریفه‌سی

وَ ۸۷۸ سنه‌سنده اوزون حسنه غلبه‌سنه [و ینصرك الله نصرا عزیزا] آیت کریمه‌سی تاریخ واقع اولمشدر.

وَ ۸۹۸ سنه‌سنده ملا جامی وفات ایتدکده [ومن دخله کان آمنا] آکا تاریخ دوشمشدر.

وَ یاوز سلطان سلیم خان حضرتلرینك، ۹۲۲ سنه‌سنده سلطان غوری‌یه غلبه‌سنه تاریخ اولمق اوزره کمال پاشا زاده: «فتح ممالك العرب» عباره‌سنی بولوب بعده ۹۲۳ سنه‌سنده دیار مصری فتح ایتدیکنده دخی: «فاتح ممالك العرب» دیمشدر.

ایشته ابتدالری بویله منثور اوله‌رق تاریخ آرانوب بولنور ایکن ۸۵۰ سنه‌سنده سلطان محمد خان ثانی حضرتلری، بر جامع شریف بنا ایتدکده اول عصرك علمای ادباسندن «قصیدهٔ نونیه» صاحبی مشهور خضر بك:

جامع زید عمر من عمره

مصراعنی سویلمش وَ آندن صکره شعرا منظوم تاریخ بولمغه دخی هوس ایلمش ایدی.

وَ استانبولك تاریخ فتحی اولمق اوزره:

اهل دین استانبولی آلدی جدال وجنکله

مصراعی سویلنمشیدی.

طقوز یوز سنهٔ هجریه‌سندن صکره کزیده تاریخلر سویلنمکه باشلادی. مثال اوله‌رق بعضیلری بر وجه زیر تحریر اولنور.

اسامی	تاریخلر	سنه
نظمی	: انكروسی منهزم قیلدی سلیمان زمان	۹۳۲
لاادری	: آصف النه كیردی سلیمان مهری	۹٤۷
لا	: سلیمان ویردی مهرین آصفینه	۹٦۲
شعبی	: شامی احیا ایلدی سلطان رومك جامعی	۹٦٦
امیری	: شاه شد سلطان سلیم كامیاب	۹۷٤
نیازی	: آلدی قبرس آطه‌سن شاه سلیم	۹۷۸
هاشمی	: سعادتله صفا كلدك افندم	۹۹۰
لا	: اهل سنت منزلی اولدی روان	۹۹۱
لا	: قلعة زاد عمر بانیها	۹۹۱
روحی بغدادی	: صفالر ایلدی صافی جنانه باصدی قدم	۹۹۷

الحاصل خضر بكك آچدیغی چغرنه كیده‌رك شعرا ایچون برشاهراه اولوب وقوعات مهمه ایچون برمصراع وبعضاً بربیت اولمق اوزره تاریخلر نظم ایلمكه باشلامشلر ایدی. بیك تاریخندن صكره بوكا دها زیاده اعتنا ایدلدی. وبروسه علماسندن سالف الذكر هاشمی افندینك بك كوزل وغایت مصنع تاریخلر سویلیه‌رك وبویولده سائرینه تقدم ایلیه‌رك صناعت تاریخده امام اولمشدر.

بناءً علی ذلك بیك تاریخندن صكره سویلنمش اولان تواریخ منتخبه‌دن برآز مثاللر كتوره‌لم:

اسامی	تواریخ	سنه
لاادری	: مسجد مستحسن اركانه	۱۰۰۲
طالبی	: خان محمد اولدی سلطان جهان	۱۰۰۳
طیبی	: ایتدی قدری چلبی عزم بقا	۱۰۰٤
لا	: كتدی شمعی چلبی دنیادن	۱۰۱۸

برده اسم عامدن قرینهٔ حالیه ایله بر فرد معین مراد اولنور ایسه فعل ایله ترکیب اولنه‌ماز. مثلا: متکلم، علی‌الاطلاق کتاب ایستر ایسه «بکا کتاب ویر» دیر. اما مخاطب ایله بینلرنده معلوم اولان کتابی ایسترسه «کتابی ویر» دیمسی لازمکلور.

بعضاً فاعلك هیئتنی مبین اولان حال دخی وجه مشروح اوزره فعل ایله ترکب ایلر. نته‌کیم: «یایان کلدی.»، «راجلاً کلدی»، «یالکز کلدی»، «آنسزین کلدی»، «بغتةً کلدی.» دنیلور.

بیت لمحرره

ضبط اولنماز عنان آه سحر
چاره‌سز کشف راز ایدر کوکلم

دخی بوقبیلدندر.

بو مثللو افعال مرکبه‌نك موقع استعمالی، پك مختلفدر.

شویله‌که: جزء اولی، بروجه بالا بعضاً مفعول به حال اولدیغی کبی بعضاً دخی اسم مصدر اوله‌رق اصل فعلی مؤکد اولور. نته‌کیم: «بر اوروش اوردی‌که تعریف اولنماز» دنیلور.

بعضاً اصل فعلك وصف وَ نوعنی مبین اولور. نته‌کیم: «کوزل یازدی» «سرعتلی یوربیور» دنیلور.

وَ بعضاً تأکید ایچون فعل مرکبك جزء اولی تکرار قلنور. نته‌کیم: «احسان ایت افندم احسان» دنیلور.

مسندالیه ایله مسندده جاری اولان بدل، بیان وَتفسیر اصولی، متعلقات فعلده دخی جاری اولور. نته‌کیم: «برادریکز فلان افندی‌یی

شعرانك تاریخلرندن مقبول وَ مستحسن اولنلرینی جمع ایله بر مجموعه‌یه قید ایدوب وفاتنده عزت ملا دخی عصرنده سویلنان تاریخلرك منتخبلرینی بوكا علاوه ایتمشدر. بعده وقعه نویس اسعد افندی دخی انتخاب ایلدیكی تاریخلری آكا قاتمشدر. حقا كه اسلاف شعرانك اڭ كزیده تاریخلرینی جامع بر اثر بی نظیردر.

سروری، اول مجموعه‌یی اصل «تواریخ منتخبهٔ تركیه» ایچون ترتیب ایلمش ایسه‌ده بعض تواریخ فارسیه وَ عربیه‌یی دخی قید ایلمشدر. حتی ۱۱۹۴ سنه‌سنده انشا اولنان حمیدیه كتابخانه‌سی ایچون سویلنمش اولدیغی:

قد بنی دار الكتب سلطاننا عبد الحمید

تاریخنی دخی اول مجموعه‌یه قید ایتمشدر. بو تاریخك بالاسنده‌كی قصیده‌سی دخی هپ عربیدر. حالبوكه بالاده بیان اولندیغی اوزره بحر رملك سكز جزءدن تركیبی، اصول عروض عربی‌یه مخالفدر. «ملمع» شعرلرده بوكا بر درجه‌یه قدر مساغ اولسه بیله اوزان فارسیه اوزره هپ عربی اوله‌رق نظم اولنان شعرلر مقبول اولماز. وَ بر ده: « الكتب » لفظی اوزره وقف ایتدیكنه مبنی عصری ادباسندن بعضیلری، آكا اعتراض ایتمشلرایدی. بو اعتراض دخی بجا وَ اقوادر؛ چونكه اشعار عربیه‌ده كرك وقف، كرك اشباع، آنجق بیتك آخرنده وَ بر ده مصراع، یعنی: مثنوی یا مطلع ایسه مصراع اولك دخی آخرنده اولور؛ سائر محللرنده جائز دكلدر. فارسی وَ تركی شیوه‌سی اوزره عربی شعر سویلمك ایسه مستحسن اولماز.

تاريخك الك اعلاسی، حشودن عاری و مراد اولان معنايی كمال وضوح ايله مفيد اولان مصراع آزاده، يعنی: ديكر مصراعه مربوط اولمايان بر مصراع برجسته‌در.

سروری‌نك:

اولدی صالح افندی دفتردار

مصراعی كبی، كه بونی استماع ايدن كيمسه، صالح افندی نامنده برذاتك دفتردار اولديغنی فهم ايدر و جميع حروفی حساب اولندقده ١٢١٤ سنه‌سنده وقوعی معلوم اولور؛ فقط بويله تاريخلر، پك نادر تصادف ايدر.

سروری، بيكلرجه نظم ايلديكی تاريخلرينك ايچنده الك زياده بونی بكنورمش:

سنك سنك سروری كلدی قرقه

مصراعی دخی بوقبيلدندر، كه بونی مطالعه ايدنلر، ١٢٠٥ سنه‌سنده سروری‌نك قرق ياشنه واصل اولديغنی درحال فهم ايدرلر.

١٢١٣ سنه‌سنده قهوه‌دن توبه ايتديكنه دائر سويلمش اولديغی:

قهوه‌دن قيلدی سروری توبه

مصراعی دخی بو قبيلدندر.

بو يولده سويلنمش اولان تاريخلرك كزيده‌لرندن بروجه آتی برآز مثاللر دها كتوره‌لم:

اسامی	تواريخ	سنه
سروری:	قيلدی ابراهيم افندی ارتحال	١١٩٨

وله	: ارتحال ایتدی محمد چلبی	١٢٠٢
وله	: تزوج ایتدی عاصم بك افندی	١٢٠٩
وله	: خان سلیم اوچ کمی ایندیردی یمه	١٢١٥
وله	: ایلدی رحلت کلوب قدسی افندی کعبه‌دن	١٢٢١
وله	: میر عارف ایتدی عقد ازدواج	١٢٢٢
وله	: یثربی آلدی جند خان محمود	١٢٢٧
حکمت	: وفات ایتدی جمال الدین افندی	١٢٢٧
وله	: رفت رحمتی زعالم فانی	١٢٢٧
ذائق	: روم ایلینه عزم و عودت قیلدی خان عبدالمجید	١٢٦٥

هروقت بویله برجسته مصراعلر بولنه‌ماز؛ چونکه اکثریا معنای مراده دلالت ایدن لفظلرك عدد حروفی تاریخه موافق دوشمز. بناءً علیه حسابی طولدیرمق ایچون حشو وزائد لفظلر علاوه اولنور. ایشته بوعلاوه‌لر نقدر مقامه مناسب ولطائف بیانیه وبدیعیه‌یی مشتمل اولور ایسه تاریخ‌ده اوقدر مقبول اولور.

بو یولده سویلنمش اولان تواریخ مقبوله‌دن دخی بر وجه آتی بر آز مثاللر کتوره‌لم:

اسامی	تواریخ	سنه
سروری	: بارك الله پادشاه عادل اولدی شه سلیم	١٢٠٣
وله	: خان شیرینی ویردی فرهاد	١٢٠٤
عینی	: بحره ایام شتاده ایندی اوج فلك جدید	١٢١٣
سروری	: کچدی غالب دده جاندن یاهو	١٢١٤
وله	: حیف کیم قیلدی محمد بك افندی رحلت	١٢١٩
وله	: کوچدی مبرد نصف شتاده	١٢١٩
وله	: دیوب الحکم الله کوچدی قاضی زاده مأوایه (ولادت‌همایون)	١٢١٩
طالب	: قیلدی تولد مژده کیم شهزاده‌من عبد الحمید	١٢٥٨

تاریخڭ ابتدا بروجه مشروح حقیقت دائرهسنده آرانور. وبولنهماز ایسه: مجاز، کنایه، تلمیح وتوریه یولی اختیار اولنور. وبو یولده بولنان تاریخڭ نه قدر رنگین ومعنای مراده دلالتی نه قدر واضح اولور ایسه اومرتبه مقبول ومستحسن اولور. نتهکیم زیرده تحریر اولنهجق مثاللردن آکلاشیلور:

(تاریخ وفاتی کانی)

سنبلزاده وهبی:	کیتدی کوهر ایدی کویا اومعارف کانی	١٢٠٦
سروری :	حق بو انبار جسمی ایده کنج برکت	١٢٠٨
غالب :	دوکلدی قالب مقبول ومطبوعه دوکمخانه	١٢٠٩
سروری :	مقید زاده قید تندن اطلاق ایلدی روحی	١٢٠٩
وله :	سراپا عشقله سوزان ایکن محو اولدی یان ملا	١٢١١
وله :	ماء حیوان سمتنه آقدی بالق پازارینك	١٢١١
وله :	ایلدی اقبالی اوج آنبارلی یمهآتلر کبی	١٢١١
وله :	اوج کمی یول بولدی کمسزآت کبی قوشدی یمه	١٢١٣
وله :	آت کبی بردن سکیردوب اوج کمی بولدی یمن	١٢١٣
وله :	قوش کبی اوج قطعه قالیون اوچدیلر سوی یمه	١٢١٣
	(معادن امینی ضیا پاشانك صدارتی)	
وله :	پادشه معدنده بولدی مهرینه لایق کهر	١٢١٣
	(وزارت طیار پاشا)	
وله :	اوج اعلای وزارتده همادر طیار	١٢١٥
وله :	حق بو انبار بلندی ایده کنز البرکات	١٢١٧
وله :	کل اوقی سید سلیمان روحی ایچون فاتحه	١٢٢٠
وله :	فاتحه عثمان افندی روحنه	١٢٢٠
وله :	محفل عدنی مقر ایتسون بلال	١٢٢٢
وله :	شربتی صوندی شکر زادهیه ساقئ اجل	١٢٢٢

عارف : اولدی عدلی خانِ محمودك جلوسنده عیان ۱۲۲۳

(مخلصی عدلی اولدیغی جلوسنده میدانه چیقمشدر.

عزت : محمود خانه مولی ملکی ایده مبارك ۱۲۲۳

سروری : جهاندن کوچدی بلبل خواجه قوندی عدن اعلایه ۱۲۲۷

حکمت : کعبهٔ خلدی مکان ایلیه روح مدنی ۱۲۲۷

(صدارت درویش پاشا)

عزت : قطب عالم صاحب مهر ایلدی درویشنی ۱۲۳۳

(ریاست پرتو پاشا)

وله : سایهٔ شاهانه‌ده آلدی ریاست پرتوین ۱۲۴۲

(ولادت همایون)

حقی : فرویردی کلدی عالمه شهزاده‌مز عبد الحمید ۱۲۵۸

صفوت : قوشدی کاوی زاده‌یی کردونهٔ موته اجل ۱۲۶۵

(وفات والیٔ مصر)

وله : ام دنیا قوجه‌سن ایتدی تلف ۱۲۶۵

(جلوس سلطان عبد العزیز)

جودت : ویردی اورنك جهانداری‌یه فر عبد العزیز ۱۲۷۷

بعضاً ایکی اوچ شاعرك بر تاریخده توارد ایتدکلری واردر. زیرده محرر تاریخلرده اولدیغی کبی :

(سروری. عزت)

مصطفی خانه بیعت ایلدی ناس ۱۲۲۲

(سروری. حکمت)

اوچدی صحن جنانه طوطی شیخ ۱۲۲۵

(سروری. حکمت. رأفت)

جانی عدن ایلسون قدرت بکك رب قدیر ۱۲۲۷

(حقی. شناسی)

یاپدی خان عبد المجید یم همم جسر جدید ۱۲۶۱

بعضاً بر بیتك مجموعی، بر تاریخ اولور. نته‌کیم: سروری‌نك (۱۲۰۶) سنه‌سنده سویله‌دیکی:

سهمله میدانده آلدی منزلی
دیکدی طاش سلطان سلیم کامبین

بیتی کبی.

وَبعضا بر بیتك هر مصراعی برر تاریخ اولور. نته‌کیم سروری‌نك:

قرقلری هر حالده مولی معینی ایلیه
سنی قرق اولدی جناب شه سلیمك بوسنه

بیتنك هر مصراعی ۱۲۱۵ عددینه مساوی اوله‌رق بشقه بشقه برر تاریخدر.

تاریخ، یا «تام» اولور، که جمیع حروفی داخل حساب اولور. بالاده مذکور تاریخلر کبی.

یاخود یالکز نقطه‌لی حرفلری حساب اولنوب «تاریخ معجم» وَ «تاریخ مجوهر» دنیلور.

وَیاخود یالکز نقطه‌سز حرفلری حساب اولنوب «تاریخ مهمل» وَساده دنیلور.

تاریخ معجمه مثال:

سروری

بر صبی رشید مکتبده ایتدی ختم تلاوت فرقان
شو حدیث اولدی جوهرین تاریخ خیرکم من تعلم القرآن

۱۲۱۰

سروری

کروبی الشیم عاشر افندی مفتیٔ عالم
که وقتك قطبیدر ذات شریفی فضل و تقواده
سروری جوهرکلدن ایدن تاریخن استنباط
موفقدر مجرد عقل عاشر نقل فتواده

١٢١٣

سروری

کناهی وار ایسه عفو اوله معجمله دیدم تاریخ
نصوحی زاده قیلدی توبه قرب حقه عزم ایتدی

١٢١٨

تاریخ مهمله مثال :

سروری

حرف سادهلرله ایلدم تحریر تاریخن
بکر آغا قوروب سور تزوج برمراد اولدی

١١٩٢

طالب

فر ویرر مهر ایله غالب کبی پاشا صدره

١٢٣٩

بعضاً مصراع تاریخك عدد حروفی برقاچ ناقص یا زیاده کلدکده مقامه مناسب تعمیه ایله ضم یا تنزیل اولنور.

بویله تعمیه ایله سویلنمش اولان رنکین تاریخلردن برقاچ مثال کتورهلم :

سروری

بایله یازدی قلم ثبت ایدیجك تاریخن
قشله‌ده ایتدی بنا والده سلطان حمام

١٢٠٩

اشبو مصراع، تاریخك عدد حروفنده ایکی نقصان اولوب با حرفنك عددی اولان ایکی ضم ایله اکمال اولنمشدر.

سروری

شکل کرداب کلور فکره یازارکن تاریخ
سوردی یلکن کورك اعدایی قپودان پاشا

١٢٠٤

بو مصراع، تاریخده بش نقصان اولمغله شکل کردابده اولان وبشه دال بولنان (٥) رقمی ضم ایله اکمال قیلنمشدر.

سید وهبی

شه عالم آلنجه بهمنك تاجن دیدم تاریخ
عجمدن کلدی مفتاح روان باب همایونه

١١٣٧

بو مصراع تاریخك ایکی زیاده‌سی وار در. بهمنك تاجی، یعنی: حرف اولی اولان با حرفنك اخذ و تنزیلی ایله تسویه اولنمشدر.

سروری

دل کان رشکله قوپدقده دیدم تاریخن
آلدی مهری کرمك معدنی یوسف پاشا

١٢١٣

بو مصراعڭ، معدن امینی یوسف پاشانڭ صدارتی تاریخی اولوب بر زیاده‌سی واردر. کانڭ قلبی اولان الفڭ تنزیلی ایله تسویه قیلنمشدر.

بعضاً بر مصراعڭ عدد حروفی، مراد اولان سنه‌نڭ تمام ایکی قاتی اولوب «دوتا» دنیلور. تاریخ تام کبی مقبول دکلدر. فقط بر مصراعڭ هر نصفندن برر تاریخ چیقار ایسه مصنع وَ مقبول بر تاریخ اولور. نته‌کیم: سرورینڭ،

بر جمعه کون شوکت ایله سلطان عثمان اولدی شاه

مصراعی، ایکی تاریخی مشتملدر. شویله که: «بر جمعه کون شوکت ایله» عباره‌سنڭ عدد حروفی، ۱۱۶۸ اوله‌رق سلطان عثمانڭ جلوسنه تاریخ اولدیغی کبی «سلطان عثمان اولدی شاه» جمله‌سی دخی بشقه‌جه بر تاریخدر.

کذلك مصراع تاریخڭ حروف معجمه وَ مهمله‌سندن برر تاریخ چیقار ایسه تواریخ مصنعه‌دن معدود اولور. نته‌کیم: سرورینڭ؛

موفقسین سروری معجم وَ مهمل دوتاریخه
مرابع وفق کشور مصطفی خاندر مکارمله

بیتنده‌کی مصراع تاریخڭ حروف منقوطه‌سی (۱۲۲۲) اولوب ساده حروفی دخی اوقدر اولمغله ایکیسی دخی سلطان مصطفای رابعڭ جلوسنه برر تاریخدر.

تواریخ مصنعه‌نڭ انواع کثیره‌سی واردر. ازجمله بریسیده بودر، که بیتڭ ایکی مصراعی برر تاریخ اولدیغی حالده هر مصراعنڭ احاد وعشرات ومأتی، یکدیکره مساوی اولدقده نقل یکدیکر

اصولی ایله آلتی تاریخ دها پیدا اولور. نته‌کیم: (١٢١٦) سنه‌سنده مصرك فرانسه جمهوری یدندن استخلاصنه تاریخ اولمق اوزره سر- ورینك سویلدیکی :

رزمله اسلامیان بوزدی فرانجه جیشنی
ایلیوب جمهوری نابود آلدی مصری شه سلیم

بیتندن منوال مشروح اوزره سکز وجهله تاریخ چیقار.

تواریخ مصنعه‌نك بر نوعیده اخراج وادخال اصولیدر. نته‌کیم: (١١٤٢) سنه‌سنده اشرف خان افغانی عساکر عثمانیه ایله وقوع بولان محاربه‌سنده منهزماً فرار ایتدکده تاریخ مصنع اوله‌رق مشتاق «اشرف ازتیغ پادشاه کریخت» مصراعنی سویلمشدر. حسابی بو وجهله درکه «تیغ پادشاه» ترکیبنك عدد حروفی، (١٧٢٣) اولوب آندن (اشرف) اسمنك عددی اولان (٥٨١) طرح اولندقده (١١٤٢) قالیر.

کذلك (١١٤٤) سنه‌سنده واقع اولان مصالحه‌یه تاریخ اولمق اوزره مسرود خان: «جدل رفت ازمیان شهریاران اتحاد آمد» دیمشدر. حسابی بو وجهله‌در.

٧٦٧	شهریاران
٠٣٧	جدل
٧٣٠	
٤١٤	اتحاد
١١٤٤	

تواریخ مصنعه‌نك برنوعی دخی لفظاً ومعنیً تاریخی مشتمل اولان مصراع یاخود بیتدر. زیرده‌کی تاریخلر کبی.

اسامی		سنه
هاشمی	. خان محمد ایلدی دادایله بیك اوچده جلوس	١٠٠٣
هادی	. باقی افندی کتدی عقبایه بیك سکزده	١٠٠٨
هاشمی	. یول اولدی اسکداره بیك‌اوتوزده آق دکز طوکدی	١٠٣٠
لاادری	. صدر عالی آلدی بیك یوز برده اردل ملکنی	١١٠١
دری	. بیك یوز اونده بولدی دنیا راحت صلح و صلاح	١١١٠
سروری	. بیك ایکیوز اون آلتیده آلوب مصری بنام اولدق	١١١٦

سرورینك :

بیك ایکیوز اون سکزده ثانیا
اولدی عصمت بك افندی صدر روم

بیتی دخی بو قبیلدندر.

(استطراد)

تاریخلرك حسابنده تلفظه اعتبار اولنمیوب خطه اعتبار اولنور.

مثلا: دعوی کبی یا ایله یازیلوبده الف ایله اوقونان کلمه‌لر یا ایله حساب اولنور.

وَ « مفتی الانام » عباره‌سنده یا ایله همزۀ وصل تلفظ اولنمدیغی حالده یا وهمزه حسابه داخل اولور.

خواجه کلمه‌سنده دخی هم (واو) هم (الف) حسابه ادخال قیلنور.

فاتحه کبی آخرنده تاء تأنیث اولان عربی کلمه‌لر حال وقفده ها کبی بش حساب ایدیلیر.

« فاتحهٔ شریفه » ترکیبنده « فاتحه » نك آخرنده‌کی « هاء رسمیه » بش حساب اولندیغی کبی اوزرنده‌کی همزه دخی بشقه‌جه بر اوله‌رق حساب ایدیلیر.

« مفتیٔ عالم » عباره‌سنده (یاء) حسابه داخل اولدیغی کبی همزه دخی بشقه‌جه حساب ایدیلیر.

نساء کبی آخرنده الف ممدوده اولان کلمات عربیه‌نك همزه‌سی لساننزده لفظاً وَخطاً ترك اولنه‌رق «نسا» یازیلیر وَاویله‌جه اوقونور؛ فقط موصوف یاخود مضاف اولور ایسه همزه اعاده اولنور وَ « نساء حسان » وَ «نساء زمان» دنیلیر.

جزء کلمه‌سی اکثریا عربیده (واو) ایله « جزؤ » یازیلیر ایسه‌ده لساننزده یالکز همزه ایله « جزء » یازیلیر.

« ایکی یوز » لفظنی ترکیب ایدرك بر (یا) ایله «ایکیوز» یازمق جائز وَشایع ایسه‌ده تاریخلرده اصلی اوزره ایکی (یا) ایله یازمق اولی کورلمشدر.

« افندی‌یه » « شمدی‌یه دك » لفظلرینی دخی « افندیه » « شمدیه دك » یازانلر وار ایسه‌ده اصللری اوزره یازلمق راجحدر.

«قائممقام» ایکی میم ایله یازیلیر. فقط برمیم مشدده ایله « قائمقام » یازلمق دخی جائز اولور.

« بیك » از قدیم یا ایله یازیله‌کلمش ایسه‌ده صکره‌لری یاسز اوله‌رق « بك » یازلمق متعامل اولمشدر.

« اوقومق » مصدرینك امر حاضری واو ایله « اوقو » یازیلیر؛

فقط اسلافدن بعضيلری يا ايله « اوقی » يازمشلردر. مورخلر دخی حسابلرينه نصل كليرسه اويله يازارلر.

« قيلدی » يا ايله يازيلير؛ فقط مورخلر بعضاً تعديل حساب ايچون ياسز اولەرق « قلدی » يازارلر. « كيتدی » لفظی دخی بو قبيلدندر. شوقدركه اسلاف مورخينك اكثری، بونی ياسز يازمشلردر. « ينه » بر يا ايله اولوب آنجق اشعارده بعضاً وزن ايچون يايی مد ايدرلر وَايكی يا ايله « يينه » يازارلر.

« آيينه » ايسه بالعكس ايكی يا ايله اولوب بعضاً اشعارده بر يا ايله « آينه» يازيلير.

لسان عربيده « صلوة » « ذكوة » رسم عثمانی اوزره واو ايله يازيلير ايسەده لسان عثمانيده الف ايله « صلات » « ذكات » يازيلير. عربيده « مصراع » الف ايله اولوب جمعی، « مصاريع » كلير؛ فقط شعرای ايرانی، الفسز اولەرق « مصرع » قوللانمشلر. بز دخی ايكی وجهله استعمال ايدرز.

لسان عربيده همزه‌نی ايكی قسم اولوب بری : « همزهٔ وصل » ديكری: « همزهٔ قطعيدر. » همزهٔ وصلك قطعی، وَهمزهٔ قطعك وصلی جائز دكلدر. شعرده اولسه دخی مخل فصاحت اولور. فارسيده هر همزەنك وصلی جائزدر. شعرای روم دخی بو خصوصده شعرای فرسه اقتفا ايتمشلردر. نته‌كيم: مؤلف فقيرك

كلدی خوابكه وصله ايدوب ناز بكا
نلر ايتدی نلر اول غمزەسی غماز بكا

بیتنك مصراع ثانیسنده‌كی همزه‌لر ایله

کیجه‌لر عزم ره یار ایدردم جودت
شعلهٔ آهم اکر اولمسه غماز بکا

بیتنك مصراع ثانیسنده «اکر» حرفنك همزه‌سی وصل اولنمشدر.

بعض شعرای روم، همزه کبی عینی دخی وصل ایدرلر. نته‌کیم: فهیمك،

صبح صادق کبی صادق اولیجق یار بکا
روز روشن اولور عینیله شب تار بکا

بیتنده «عینیله» لفظنك عینی، همزه کبی وصل ایدلمشدر.

بی نقاب و بانقاب عرض جمال ایلردی یار

مصراعنده‌كی «عرض» کلمه‌سنك عیننی دخی وصل ایتمك لازمدر. وَالا نقابك الفی حذف اولنمق لازم کلور بو ایسه هیچ جائز دکلدر. عارف حکمت بك افندی کبی فضلای ادبا، عینك اویله همزه کبی وصل اولنمسنی اصلا تجویز ایتمزلردی. بونی تجویز ایدن شعرا دخی نثرده تجویز اولنمیان نیجه شیلر ضرورت شعریه‌یه مبنی تجویز اولنور. علی الخصوص، تاریخلرده بر مرتبه دها اتساع کوسترلمك لازم کلور دیرلر ایدی «کل اناء یترشح بما فیه».

خاتمه

اوچ مقامده، یعنی: ابتداء، تخلص وَانتهاده سوزك فصاحتنه پك زیاده دقت و اعتنا اولنملیدر.

چونکه ادبا، مقصدده شروعدن مقدم، «تغزل» یا «تفخر» یاخود

زمانه‌دن «تشكی» يا «تشكر» كبی بر مقدمه ايله كلامه ختام ويررلر.

ابتدا سامعك قولاغنه طوقونه‌جق سوزڭ افصح، وَ معناسی اوضح اولديغی حالده، آلت طرفنی كمال اهميت ايله يكلر. وَ الا آلت طرفی هر نقدر كوزل اولسه چندان قولاق آصماز. بناءً عليه حسن ابتدايه زياده اعتنا اولنمق لازمكلور. وَ اك اعلاسی، مقصدی مشعر اولان سوزلر ايله ابتـدا ايتمكدر. ايشـته بوكا «براعت استهلال» دنيلور. مباديدن مقصده بر مناسبت ايله كچيلور ايسه «تخلص» دنيلور. وَ اگر مناسبت آرانمقسزين كچيلور ايسـه «اقتضـاب» دنيلور، كه قدمانك مسـلكيدر. بعضاً دخی «بعدذا» يا «بعدازين» ياخود «مقصده كله‌لم» كبی بر سوز ايله مقصده كچيلوب بو دخی تخلصه قريب بر اقتضابدر.

متأخرين ادباسی حسن تخلصه پك زياده اعتنا وَ اهتمام ايتمشلردر. چونكه مخاطبڭ مبادی‌يی دكلر ايكن مقصده مترقب اولور. بو جهتله كريزگاه نه‌قدر كوزل اولور ايسه، كلام‌ده اوقدر تحسينی جالب اولور.

«انتهاء كلام» ايسه، سامعك اڭ صكره قولاغنده قاله‌جق سوز اولمغله، كوزل اولديغی حالده اوسبت طرفنك قصورلرينی اورتر. وَ انتهانك احسنی، كلامه تمام اولديغنی مشعر اوله‌جق وجهله ختام ويرمكدر.

(الحمدالله الذی هدانا لهذا و ما كنا لنهتدی لولا ان هدانا الله)

ایکنجی دفعه طبع اولنان بلاغت عثمانی کتابنك فهرستیدر